

**T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

**AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

Harun ALKAN

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2015

**AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

Harun ALKAN

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Çorum 2015

KABUL VE ONAY

Harun ALKAN tarafından hazırlanan “**AHMED HÜSÂMEDDİN DAĞISTANI’NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**” başlıklı bu çalışma, 10.08.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER

Yard. Doç. Dr. Harun BEKİROĞLU

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

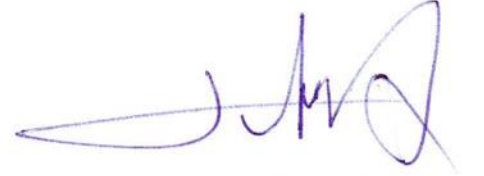
Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (10/08/2015)

Harun ALKAN

Bu yüksek lisans tez çalışması Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje no: ILH19004.13.002

ÖZET

ALKAN, Harun, Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2015.

Tezin konusu 19. yüzyılda yaşamış Osmanlı son dönem meşayihlerinden Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî'nin (ö.1343/1925) hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleridir. Tez iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin doğumu, Hz. Hüseyin'e kadar ulaşan nesebi, intisâb ettiği şeyhleri ve irşâd faaliyeti gösterdiği bölgeler tespit edilmiştir. Yazmış olduğu eserleri, yetiştirdiği halifeleri, bağlı olduğu tarikat ve silsileleri incelenmiştir. Buna göre Dağistan'da doğup Hicaz'da yetişmiş olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi ilk tasavvufî eğitimini Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) mürîdi ve halifesi olan babası Muhammed Said Efendi'den (ö.1286/1871) almıştır. Babasının vefâtından sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağistanî'ye (ö.1313/1896) isntisab ederek seyir ve sülûkünü tamamlayan Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerinde genellikle babası Muhammed Said Efendi kanalıyla dâhil olduğu silsilesini kullanmaktadır. Anadolu'nun Sivrihisar, Ankara, Bursa, İstanbul gibi yerleşim yerlerinde ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunan Ahmed Hüsâmeddin Efendi Dünya'nın ve Anadolu'nun birçok bölgesine halifeler göndermiştir. Tefsir alanında birçok kitap ve risale yazan Ahmed Hüsâmeddin Efendi tasavvuf alanında *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, *Zübdetü'l-merâtib*, *Makâsıd-ı sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-ihvân* gibi eserler kaleme almıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvuf düşüncesi ve temel tasavvufî kavramlar hakkında yapmış olduğu yorumlar eserlerinden hareketle ele alınmıştır. Genel olarak Nakşbendiyye-Müceddidiyye seyir ve sülûk usûlünü benimseyen Ahmed Hüsâmeddin Efendi varlık anlayışı konusunda bağlı olduğu gelenekten ayrılarak vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiş ve eserlerinde bu düşünceye geniş yer vermiştir. Bunun yanında eserlerinin büyük çoğunluğunu mürşid-i kâmil, letâif, murâkabe, zikir ve çeşitleri gibi konular oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ahmed Hüsâmeddin, Nakşbendîlik-Müceddidîlik, Zikir, Letâif, Murâkabe, Râbıta.

ABSTRACT

ALKAN, Harun, Ahmed Hüsâmeddin Dağistani's Life, Works and Sufic Views, Master Thesis, Çorum 2015.

The topics of this thesis are the life, works and sufic views of Ahmed Husameddin Dagistani (ö.1343/1925) who lived in 19th century and is from the sheikhs of last period of Ottoman state, sheikh of Naqshbandi-Mujaddidi sufi order. The thesis consists of two chapters. In the first chapter the birth of Ahmed Husameddin Effendi, his ancestry to Hz. Huseyin, the sheikhs that he adhered and regions that he acted to showing people the true path have been determined. His works, successors that he trained, his sect and sequence have been examined. It has been seen that Ahmed Husameddin Effendi who was born in Dagistan and groved up in Hicaz took his first sufistic education from his father Muhammed Said Effendi (d.286/1871) who is the disciple and successor of Abdullah Dehlevi (d. 1240/1824) who is the sheikh of Naqshbandiyyah-Mujaddidiyyah. After the death of his father, Ahmed Husameddin Effendi adhered Halil Hamdi Dagistani (d.1313/1896) in Meca and completed his spiritual journeying and wayfaring (sayr and suluk). In his works, he used his sequence that he got involved through his father. Ahmed Husameddin Effendi had irshad activity in many Anatolian cities such as Sivrihisar, Ankara, Bursa and Istanbul. He also sent caliphs (khalifah/ successor) to many regions of Anatolia and the world. Ahmed Husameddin Effendi has written many books in tafseer field and penned books in sufism field such as *hakayiku 't-tecriid fi menazili 't-tevhid*, *Zubdetu 'l-meratib*, *Makasid-ı salikin ve Tuhfetu 'l-ihvan*.

In the second part of the thesis the sufistic thoughts of Ahmed Husameddin Effendi and his comments on some sufic terms have been handled with reference to his works. Even though Ahmed Husameddin Effendi adopts the spiritual journeying and wayfaring method of Naqshbandiyyah-Mujaddidiyyah, in creation understanding he separates from the tradition that he adhered and adopts the unity of existence understanding and give a big place for this understanding in his works. Besides, the big portion of his works consists of topics such as murshid-i kamil (mentor the absolute), lataif, muraqaba (supervision), dhikr (invocation) and its kinds.

Key Words: Ahmed Husameddin, Naqshbandi-Mujaddidi sufi order, Dhikr, Lataif, Muraqaba, Rabita.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ABSTRACT.....	İİ
İÇİNDEKİLER	İİİ
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI

GİRİŞ

1. KONU VE ÖNEMİ.....	1
2. AMAÇ	1
3. YÖNTEM.....	2
4. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. HAYATI.....	5
1.1. Eğitimi	9
1.2. İrşad Faaliyetleri	10
1.3. Evliliği ve Çocukları.....	14
1.4. Vefatı	14
1.5. Hayat Kronolojisi.....	15
2. KİŞİLİĞİ	16
3. SİLSİLESİ	18
4. TESİRLERİ.....	24
5. ESERLERİ	27
5.1. Tasavvufî Eserleri	28
5.2. Tefsire Dair Eserleri.....	34
5.3. Kayıp Eserleri	42

İKİNCİ BÖLÜM
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT İLİŞKİSİ.....	46
2. MÜRŞİD (ŞEYH-İ MERCU')	51
3. ZİKİR.....	57
3.1. Zikrin Adabı.....	59
3.2. Nefy ve İsbât Zikri.....	60
4. LETÂİF.....	63
4.1. Emir Âlemine Ait Latîfeler.....	66
4.1.1. Kalb.....	66
4.1.2. Ruh.....	70
4.1.3. Sır.....	71
4.1.4. Hafî	74
4.1.5. Ahfâ	75
4.2. Halk Âlemine Ait Latîfeler.....	77
5. MURÂKABE	80
5.1. Ehadiyyet Murâkabesi	81
5.1.1. Kalb Murâkabesi.....	83
5.1.2. Ruh Murâkabesi	83
5.1.3. Sır Murâkabesi.....	84
5.1.4. Hafî Murâkabesi	85
5.1.5. Ahfâ Murâkabesi.....	85
5.2. Maiyyet Murakabesi	86
5.3. Kelam Murâkabesi	87
5.4. Ef'âl Murâkabesi.....	88
5.5. Vücûd Murâkabesi	88
5.6. Ölüm Murâkabesi	89
5.7. Tefekkür Murâkabesi	90
6. RÂBİTA	92
7. TEVBE	95
8. VAHDET-İ VÜCÛD	97
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	111
EKLER	118

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn.
bk.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren.
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
H.	: Hicrî.
haz.	: Hazırlayan.
H.z.	: Hazreti.
ö.	: Ölüm tarihi.
s.	: Sayfa.
tahk.	: Tahkik eden.
ts.	: Tarihsiz.

ÖNSÖZ

Tasavvuf; günümüzde her ne kadar müesseseleşmiş bir yapıya sahip olsa da onun nesilden nesile aktarılması, anlaşılması ve uygulanması tecrübî bir ilim olması dolayısıyla bireysel ve öznel bir yönü de bulunmaktadır. Herkesin ondan aldığı haz ve ulaştığı mertebeler farklılık arz eder. Bu farklılıklar bir tabloyu oluşturan renkler gibidir. Tablonun doğru anlaşılabilmesi için onda karanlık bir nokta kalmaması gerekir. Biz de bu çalışmada tasavvuf tablosunun daha doğru anlaşılabilmesi ve bütünüün görülüp değerlendirilebilmesi adına Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin hayatı, kaleme aldığı eserleri ve bu ikisi bağlamında tasavvufî düşüncesini tespit etmeye çalıştık.

Osmanlı toplumundaki tasavvufî yapılanmanın önemli bir kısmını oluşturan Nakş-bendî-Müceddidî geleneğin son temsilcilerinden biri olan Ahmed Hüsameddin Dağıstanî 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir müellif mutasavvıf ve müfessirdir. O tefsir ve tasavvuf alanlarında çok değerli eserler kaleme almıştır. Ancak bu çalışmanın çerçevesi onun tasavvufî yönüyle sınırlı olduğundan incelediğimiz konularla alakalı onun bazı işarî yorumları hariç tefsir anlayışıyla ilgili konulara değinilmemiştir. Bununla birlikte onun müfessir yönü de yüksek lisans çalışması yapılabilecek yetkinliğe sahiptir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışıyla ilgili bu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın amacı, kapsamı ve yöntemi belirtilerek çalışmada kullanılan kaynaklar kısaca değerlendirilmiştir. Birinci bölümde onun tasavvuf anlayışının gelişimi ve oluşumunda şüphesiz büyük etkisi olan yetiştiği çevreyi, aldığı eğitimleri hayatı bağlamında ulaşabildiğimiz kaynaklardan tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında kendi tasavvuf anlayışı doğrultusunda yazmış olduğu eserleri tespit ederek inceledik. İkinci bölümde ise hayatı ve özellikle eserlerinden hareketle onun tasavvuf anlayışını, bazı kavramlara onun getirdiği tasavvufî yorumları belirlemeye gayret gösterdik. Bunu yaparken de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendisinin ifade ettiği kavramlara bağlı kalmaya çalıştık, farklı kullanımlarda ise Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kullanmış olduğu kavramları parantez içinde vermeye özen gösterdik.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesi dâhil, araştırmanın her safhasında yorum yönlendirme, teşvik ve tavsiyelerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK'e, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER'e ve tashih aşamasındaki yardımlarından dolayı mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Harun ALKAN

Çorum 2015

GİRİŞ

Bu bölümde çalışmamızın konusu tespit edilerek bu çalışmanın önemi ve akademik camiaya katacağı değerler ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu konunun çalışılmasındaki amacın ne olduğu ifade edilerek bu çalışma hazırlanırken kullanılan akademik yöntemler belirtilmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan kaynaklar tespit edilerek bu kaynakların çalışmamız açısından bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. KONU VE ÖNEMİ

Tezin konusu 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Nakşbendî şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin (1264-1343/1847-1925) hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini ihtiva etmektedir. Merkezde Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî olmakla beraber onun ailesi, müridleri, halifeleri, eserleri, eserlerinde değindiği tasavvufî konular ve bağlı olduğu tasavvufî ekol ile sınırlandırılmıştır.

Ahmed Hüsameddin Dağıstanî Osmanlı toplumundaki tasavvufî yapılanmanın önemli bir kısmını oluşturan Nakşbendî-Müceddidî geleneğin son temsilcilerinden bir mu-tasavvıftır. Ahmet Hüsameddin Efendi'nin gerçekleştirdiği tasavvufî faaliyetler ve yazdığı eserlerle yaşadığı döneme tesirlerinin tespit edilmesi, Nakşbendîliğin bu zaman diliminde hangi fikirleri savunduğu ve çağın düşüncesine katkılarının ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

2. AMAÇ

Bu çalışmada tasavvuf tarihinin Osmanlı'nın son dönemindeki sûfi şahsiyetlerden Nakşbendî şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin dönemin sosyal, siyasi ve kültürel hayatındaki konumunu tahlil edip onun tasavvufî şahsiyeti ve görüşlerini bilimsel metotla ortaya koyarak hem çok yönlü bir sûfi olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tanınmasını sağlamak hem de yeni bilimsel çalışmalara kaynak oluşturmak amaçlanmaktadır.

3. YÖNTEM

Çalışmada Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatı ve eserleri incelenirken tarih araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle tabakat (biyografi) kitapları, Osmanlı sicilleri ve arşiv belgeleri taranarak Ahmed Hüsameddin Dağıstanî'nin doğumu, ölümü, yapmış olduğu seyahatler ve almış olduğu eğitimler tespit edilmiştir.

Tasavvufi düşüncesiyle ilgili olarak da hiç şüpheş bir şahsın fikir dünyasını anlamada yol gösteren en önemli ve belirleyici kaynak kişinin kendisi tarafından ortaya konulan eserlerdir. Bundan dolayı Dağıstani'nin yazdığı eserler ve bunların hangi kütüphanelerde mevcut olduğu tespit edilip hepsinin birer kopyası temin edilmiştir. Daha sonra tespit ve temin edilen bu eserler çerçevesinde onun tasavvufi düşüncesi ana hatlarıyla ortaya konulup Nakşbendî gelenek ile birleştiğı ve ayrıştığı noktalar değerlendirilmiştir.

4. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir şahsın hayatı ile ilgili birinci derece, tarafsız ve güvenilir kaynaklar muhakkak resmi kurumlar tarafından tutulan kayıtlardır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin son yüz yılında yaşamış bir şahsiyet olarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatı ile ilgili öncelikle Osmanlı sicilleri ve arşivleri taranarak önemli bulgular tespit edilmiştir. Daha sonra dönemin canlı şahitlerinden olan ve Ahmed Hüsâmeddin Efendi'yle ölümünden önce görüşerek onunla ilgili değerli bilgiler kaydeden sûfi tabakât yazarı diyebileceğimiz Hüseyin Vassâf eseri *Sefîne-i Evliyâ*'da Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatı, eserleri, nesebi, silsileleri, ilmî ve tasavvufi kişiliğı hakkında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Yine dönemin diğere önemli bir tanığı olan Bursalı tarihçi Mehmed Şemseddin Efendi (ö.1936) tarafından Bursa'daki dergâhlar ve meşâyih hakkında yazılan *Yâdıgâr-ı Şemsî* isimli eser de bu çalışmanın kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi hayatta iken müellifin oğlu Ali Rıza tarafından babasının hayat hikâyesi eklene rek neşredilen *Mevâlid-i Ehl-i Beyt* isimli eser ve Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin en küçük oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından yıllar sonra yazılmış olan *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri, Hayatı ve Eserleri* isimli kitap da çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Bunların yanı

sıra son dönemde Ahmed Hüsâmeddin Efendi hakkında yazılmış Türkçe ve Arapça iki ayrı ansiklopedi maddesinden de yararlanılmıştır.

Şahıslarla ilgili olarak yapılan fikir ve biyografi çalışmalarında en önemli ve belirleyici kaynak hiç şüphesiz kişinin kendi eserleridir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufi düşüncesinin tespiti konusunda onun yazmış olduğu *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* isimli Nakşebendî seyir ve sülûk uygulamalarıyla çâşitli tasavvufî konuları ihtiva eden Arapça telif eseri önemli bilgiler içermektedir. Bu Arapça eserin müellifin çocukları tarafından yapılan kısmi tercümelere ile onun sohbetlerinde tuttukları notlardan oluşan *Zübdetü'l-merâtib* onun vahdet-i vücûd ile ilgili görüşlerinin geniş ölçüde yer bulduğu önemli bir eserdir. Bu çalışmada yararlanılan diğer bir kaynak onun letâif, murâkabe ve zikir konularını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı *Makâsıd-ı sâlikîn* isimli eseridir. Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinin bölümler halinde yayımlandığı oğulları tarafından on beş günde bir çıkartılan *el-Mirsâd* dergisi ve tefsirle ilgili yazmış olduğu diğer eserleri de bu çalışmanın kaynakları arasında yer almaktadır.

Günümüzde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserleriyle ilgili metin inceleme ve transkripsiyon şeklinde yapılmış bilimsel çalışmalar mevcuttur. Bunlar Ali Rıza Damar'ın *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsidü's-Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*¹, Zeynep Şeyma Kutluca'nın *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (İnceleme ve metin)*², Zahir Süslü'nün *Mekâsıd-ı Sâlikîn (Metin-İnceleme)*³ isimli çalışmalarıdır. Yukarıda bahsedilen çalışmalarda tezin konusu olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi ve tasavvufî düşüncesi hakkında aktarılan bilgiler sınırlı düzeyde kaldığından dolayı onun tüm eserlerini kapsayan ve hayatıyla ilgili bilgilerin Osmanlı Devleti arşiv belgeleriyle mukayese edilerek yapılacak bütüncül bir çalışmanın gerekliliği âşikârdır. Elinizdeki bu çalışmanın Ahmed

---

1 Ali Rıza Damar, *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsidü's-Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Şanlıurfa 1998.

2 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (İnceleme ve Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010.

3 Zahir Süslü, *Mekâsıd-ı Sâlikîn (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne 2011.

Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvuf anlayışını bütüncül olarak değerlendirilmesine katkı sağ-
laması temenni edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bir kimsenin düşünce dünyasının şekillenmesinde o kişinin içinde bulunduğu çevrenin önemi büyüktür. Bu çevre içinde de özellikle onun çocukluğunu geçirdiği ailesinin dinî ve fikrî yapısı daha sonra aldığı eğitimler, hocaları, bağlı olduğu ekoller, yapmış olduğu seyahâtlar ve hayatında büyük izler bırakan travma olaylar çok önemlidir. Ayrıca bir kişinin fikir dünyasının en önemli yansımaları ortaya koymuş olduğu eserler ve yetiştirmiş olduğu talebeler üzerinde görülmektedir.

Bu bölümde çalışmamızın konusu olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin düşünce dünyasını daha iyi ve doğru anlayabilmek için onun hayat serüvenini tespit etmeye çalıştık. Onun doğumu, nesebi, almış olduğu eğitimleri, hocaları, yapmış olduğu seyahatleri, irşad faaliyetleri, bağlı olduğu tarikatları, silsileleri, yetiştirdiği talebeleri ve yazmış olduğu kitapları tespit ederek doğru bir şekilde değerlendirmeye özen gösterdik.

1. HAYATI

Araştırmamıza konu olan zâtın tam adı Ahmed b. Muhammed Said b. Sefer'dir. Künyesi birinci hanımından olan ilk oğlu Ali Haydar'ın adına nisbetle "Ebu'l-Haydar"dır. Hz. Peygamber^(s)'e kadar uzanan soyundan dolayı "Hüseynî", tarikat intisabına nisbetle "Nakşbendî" ve memleketine nisbetle "er-Rükkâlî" nisbeleriyle anılır. Bu nisbelerinin yanında "Sefer, Hüsâmeddin, Tevfik, Hamdi ve Abdülğafur" gibi lakapları da bulunmaktadır.⁴ Meşhur adı ise kendisinin de eserlerinde lakabıyla birlikte kullanmayı tercih ettiği

---

4 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341, s. 134; Osman-zâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, c. 2, s. 266; Musa Kazım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yeniğün Matbaası, Ankara 1969, s.158; Musa Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Haz-*

“Ahmed Hüsâmeddin er-Rükkâlî”dir. Bununla beraber o İstanbul’da ve devlet erkânı arasında “Dağıstanî” nisbesiyle tanınmakta ve Osmanlı resmi evraklarında onun adının “Dağıstanî” nisbesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.⁵ Günümüz akademik çalışmalarında da “Dağıstanî” nisbesiyle meşhur olmuştur.⁶

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin aslen Dağıstanlı olan ailesinin soy şeceresi yukarıda belirtildiği gibi Hz. Hüseyin vâsıtasıyla Hz. Peygamber’e kadar ulaşmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin soy şeceresinde bulunan kişilerin hayat hikâyelerinin bulunduğu kendi eseri *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*’de ve *Zübdetü’l Merâtib*’in sonunda bulunan bir manzûmede yer alan soy şeceresi aşağıdaki gibidir.⁷

---

retleri, Hayatı ve Eserleri, Karakaş Matbaacılık, İstanbul 1996, s. 34-35; Turan Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsameddin, Eserleri ve Nakşibendî Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.

⁵ BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicrî), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS.; BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT..

⁶ Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî’nin Zübdetü’l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010; İrfan Gündüz, “Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî’nin Beled Sûresi Tefsiri” *Tasavvuf: İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 30, s. 137-149.

⁷ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 10-140, 146-147; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Zübdetü’l-Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341, s. 62; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Ordulu Süleyman Sâmi, *Rehber-i Tâlibîn*, Hâşim Matbaası, İstanbul 1343, s. 7-8; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.168.

Hz. Hüseyin
Ali Zeynelabidin
Muhammed el-Bâkır
Ca'fer es-Sâdık
Mûsâ el-Kâzım
Ebu'l-Hasan Ali Rıza
Muhammed el-Cevad
Ali el-Hâdî
Ca'fer el-Mehdi
Ebu'l-Kâsım Muhammed
Ebu İshâk Abdülhâlık
Abdullah el-Kâtım
Muhammed Ebu't-Tayyib
Abdülhâlık Nûreddin
Ebu'n-Nücâ Hasan
Ali Zeynelabidin
Ebu Abdullah Musaddak
Ebu'l-Hasan Salahaddîn Kureyş
Ebu'l-Mecd Abdullah
Pîr İbrahim ed-Desûkî
Ebu'l-Abbas Abdullah Tâhîr
İsâ el-Ahrâr
Ebu Hâşim Süleyman
Ahmed el-Bağdâdî
Ebu'l-Avn Mustafa el-Ahrâr
Ebu'l-Hacer İsmail
Ebu'l-Bakâ İbrahim
Ebu'l-Hasan Mûsâ Kâzım es-Sânî
Muhammed Zâhid
Ebu'l-Fazl Ca'fer Es-Sâlis
Davud
Ebu Hamza Muhammed
Ebu'l-Hasan Cemâlüddin Kâsım
Ebu Hâmid Celâleddîn Hasan
Ebu'l-Ma'sûm Ali Haydar
Muhammed Muştâk
Sefer el-Mücâhid
Muhammed Said er-Rukkâlî
Ahmed Hüsâmeddin er-Rukkâlî

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ailesinin Dağıstana yerleşmesi Seyyid Îsâ Ahrar'ın (684-749/1285-1348) yaklaşık mîlâdî 14. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'ın Tus şehri yakınındaki o zaman Horasan'a bağlı olan Senebad'dan göç edip Dağıstan'ın başkenti olan Derbend'e yerleşmesiyle başlamıştır. Beş yüzyıl süren bu dönem 19. yüzyılda Rusların Derbend'i işgal etmesi sebebiyle Ahmed Hüsâmeddin Efendi ve babasının 1276/1860 yılında İstanbul'a göç etmeleri neticesinde sona ermiştir.⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Rebûlevvel 1264/Şubat 1847 tarihinde atalarının yüzyıllar önce yerleşmiş olduğu Dağıstan'ın Tabasaran bölgesinde bulunan Derbend (Ban) vilayetinin Rukkâl kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Muhammed Said Efendi (ö.1286/1871) genellikle münzevî bir hayat yaşayan ve zamanının çoğunu ibâdetle geçiren bir zâttır. Annesi de Rukkâl'in ileri gelen ailelerinden Abdüla'lâ b. Abdullah soyundan Şerife bint Abdullah'dır.⁹

Zeynep Şeyma Kutluca tarafından Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin babası Muhammed Said Efendi ile ilgili yirmi beş yıl şeyhlik yaptığı bir dergâhtan ve daha sonra Kelamî Dergâhı Şeyhi Erbilli Esad Efendi'nin oğlu Muhammed Ali Efendi'nin bu dergâhı devraldığından bahsedilmektedir.¹⁰ Yaptığımız araştırmalara göre hiçbir kaynakta Muhammed Said Efendi'nin İstanbul'daki herhangi bir dergâhda şeyhlik yaptığına dair bilgi bulunmamaktadır. Kutluca'nın vermiş olduğu dipnotun kaynağı incelendiğinde bahse konu olan şahsın Şeyh Hidâyetullah Efendi'nin oğlu Muhammed Said Efendi (ö.1313/1896) olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

---

8 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 34.

9 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.158; Turan Alptekin, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c. 2, s. 90; Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsameddin*, s. 15.

10 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s. 2.

11 Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 265-266.

1.1. Eğitimi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ilk dinî ve tasavvufî eğitimini Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) mürîdi ve halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den almıştır. 1277/1860 yılında Rusya'nın Dağıstan'ı işgal etmesi sebebiyle hem Rus zulmünden kurtulmak hem de oğlunun iyi bir dinî eğitim alabilmesi için bir İslam ülkesine gitme kararı alan Muhammed Said Efendi oğluyla beraber Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki Fatih Medresesi'nde bir müddet padişah'ın huzur hocalarından Abbas Fevzi Efendi'nin derslerine devam eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi, bir gün babasının medrese ziyareti sırasında hocalarda gördüğü ilmin izzetine ve gereğine aykırı durumlardan ötürü buradaki dersleri bırakmıştır. Aynı yıl babasıyla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Burada babasının 1286/1870 yılındaki vefâtına kadar yaklaşık on yıl eğitimine devam etmiştir. Kaynaklarda Mekke'ye ulaştıklarında Mahmud Efrecevi, Kıbrımlı Abdullah Mekkî, Ömer Rabbânî ve Kutkaşanlı Yahyâ Bey'le görüştüğü bildirilen Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu dönemde kimden hangi ilimleri aldığı konusunda detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹² Yalnız Mehmed Şemseddin *Yâdigâr-ı Şemsî*'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Şeyh Derbendî soyundan olan Mahmud Efrecevi'den tekmil-i nusah ettiğinden bahsetmiştir.¹³ Babasının vefatından sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağıstanî (ö.1313/1896) ile görüşerek¹⁴ ona intisab eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi seyir ve sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta irşad ve hilâfet icâzeti almıştır.¹⁵

---

¹² Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160-161; Alptekin, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, c. 2, s. 90; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 18.

¹³ Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997, s. 345; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *es-Sohbetü'l-melei'l-a'lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, (kitap kapağında).

¹⁴ Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160-161; Alptekin, "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, c. 2, s. 90; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 18.

¹⁵ Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

1.2. İrşad Faaliyetleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, babası Muhammed Said Efendi'nin 1286/1870 yılında vefatından sonra Medine'ye giderek orada bir müddet halvette kalıp babasının vasiyeti üzerine Anadolu'ya dönmüştür. İlk önce Denizli'de Şeyh Hacı Hasan Feyzi Efendi ile görüş-tükten sonra oradan Isparta'nın ilçesi Uluborlu'da bulunan babasının halifesi Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin yanına gitmiştir. Burada Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin baldızıyla evle-nerek yaklaşık on iki yıl orada kalmıştır. Bu zaman zarfında ilim ve irfan dersleri vermekle meşgul olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi aldığı manevi bir işaret üzerine irşad faaliyetleri için 1300/1882 yılında o zaman Ankara'ya bağlı şimdi ise Eskişehir'in bir ilçesi olan Sivri-hisar'a geçmiştir.¹⁶ Yine bu dönemde Hz. Peygamber'den aldığı manevi bir işaret ile o gü-ne kadar meşgul olduğu hadis ilmini bırakıp Kur'an-ı Kerim'e yönlendirildiğini ve onun hakikatini açıklamakla görevlendirildiğini bildirmektedir.¹⁷

Yâdigâr-ı Şemsî'de kaydedildiğine göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi Sivrihisar'da bir zâviye ve medrese kurmuştur. 1303/1886 yılına kadar burada zahirî ilimleri ta'lîm eden ve istidâtli kişilere tasavvuf eğitimi veren Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ünü kısa zaman-da civar köylerde duyulmuştur.¹⁸ Beldenin ileri gelenleri ve ilmiye sınıfı da onun derslerine ilgi göstermektedir. Kısa zamanda geniş bir kitleye hitap etmeye başlayan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin mürid sayısı Osmanlı Arşivlerinde bulunan istihbarat belgelerine göre yaklaşık otuz bin civarındadır.¹⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başında kurduğu istihbârât teşkilâtıyla ün kazanmış olan Sultan II. Abdülhamid bulunmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin etrafında toplanan müridlerin çokluğu bir şekilde başkente ulaş-

---

16 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler, s.161; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 34; Ahmed Özel, "er-Rukkâlî, Ebu'l-Haydar Hüsâmüddîn Ahmed b. Muhammed", *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-arabi ve'l-müslimîn*, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005, c. 10, s. 398.

17 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137-138; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 37.

18 Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

19 BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicri), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicri), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 15/R/1304 (Hicri), dosya no: 1391, gömlek no: 34, fon kodu: DH. MKT.

mıştır. Yapılan tahkîkât sonucunda fazla mürîdi bulunduğundan dolayı devlet için tehlikeli olabileceği düşünülerek başka bir vilâyete gönderilmek üzere Ankara'ya çağrılır.²⁰ Ahmed Hüsâmeddin Efendi, hakkında tahkîkât yapıp bir karara varılıncaya kadar, iki yıl, Ankara'da ikamete mecbur edilmiştir. Tasavvuf ehli ve aynı zamanda Mesnevî şârihi olan dönemin Ankara vâlisi Abidin Paşa (ö.1324/1906) işin hakîkatine vâkıf olduğundan bu süre zarfında onu kendi konağında misâfir etmiştir.²¹

O dönemde devlet kurumları arasında yapılmış olan yazışma belgelerinden anladığımız kadarıyla Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ilk önce Suriye'ye sürgün edilmesi düşünülmüştür. Ancak bir takım sağlık sorunlarından dolayı ve devletin yüksek kademelerinde bulunan müridlerinin Ankara ya da Sivrihisar'da kalmasını talep etmeleri sonucunda Suriye sürgününden vazgeçilen Ahmed Hüsâmeddin Efendi, İstanbul'a çağrılarak Bursa'da ikamet etmesi hususundaki Sultan II. Abdülhamid'in kararı kendisine tebliğ edilmiştir.²²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi İstanbul'da kendine tebliğ edilen karar gereği 1305/1888 yılında âilesiyle birlikte Bursa'ya taşınmıştır. Bursa'da Maksem civarındaki Kalenderî Mescidi'nin bulunduğu sokakta Hamidiye adıyla meşhur olan tekke, mescid ve kendine ev yaptırarak 1313/1897 yılına kadar burada ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.²³ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk, babasının tekkesi olmasına rağmen zamanla tekkelerin başına ehliyetsiz kişilerin geçtiğini ve bu müesseselerin kendilerinden beklenen işlevi yerine getiremez hale geldiğini belirterek Kurtuluş Sava-

---

20 BOA, tarih: 4/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 4, fon kodu: DH. ŞFR.; BOA, tarih: 3/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 3, fon kodu: DH. ŞFR.

21 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.161-162.

22 BOA, tarih: 26/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1380, gömlek no: 37, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 44, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 66, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicrî), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH.; BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS.; BOA, tarih: 19/Ş/1307 (Hicrî), dosya no: 16, gömlek no: 76, fon kodu: Y.PRK. UM..

23 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa, ts., s. 359; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 298.

şı'ndan sonra kurulacak hükümetin ilk işinin buraları kapatmak olması gerektiğini ifade ettiğini rivayet etmektedir.²⁴ Ancak oğlunun ifade ettiği Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu görüşüyle ilgili kendi eserlerinde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin ilmî derinliğinin yanı sıra etkili bir hitâbete sahip olması dolayısıyla Bursa'da da etrafına halktan ve ilmî tabakadan çok sayıda mürid toplandı. Buradaki tekkesinde onun derslerine devam ettiği bilinen müridleri arasında eski Reîs-i Müderrisîn Hacı Kara Yusuf Efendi, Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi, eski Reîs-i Müderrisîn Beğavi-zâde Hacı Sâdık Efendi ve İçelli Mustafa Efendi bulunmaktadır.²⁵ Burada da müridlerinin çokluğunu çekemeyen art niyetli kişilerin yaptıkları asılsız şikâyetler sonucu²⁶ 1313/1897 yılında Trablusgarb'a sürgün edildiği kaynaklarda bildirilmektedir.²⁷

Trablusgarb'da on bir yıl kalan Ahmed Hüsâmeddin Efendi, burada ilim ve irfan derslerine devam etmiştir. Trablusgarb vâlisi Recep Paşa'nın (ö.1326/1908) bu derslerin müdâvimlerinden olduğu rivayet edilmektedir.²⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Trablusgarb'daki sürgün yıllarında kitap telifine yönelerek “*Edvâr-ı Âlem Maâz-ı Cismânî*”, “*Tefsîr-i Kebîr*”, “*Müşahhasât-ı Suver-i Kur'âniyye*”, “*Lem'atü'l-âfâk fî'z-Zuhûri ve'l-İşrâk*”, “*Zübdetü'l-Makâl fi'l-kevni ve'l-hayâl*” ve “*Tuhfetü'l-İhvân*” isimli eserlerini yazdığı oğulları tarafından ifade edilmektedir.

---

24 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 112-113.

25 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162.

26 *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138-139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 346.

27 BOA, tarih: 14/Ş/1315 (Hicrî), dosya no: 978, gömlek no: 73341, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 1/Z/1317 (Hicrî), dosya no: 2327, gömlek no: 5, fon kodu: DH. MKT; BOA, tarih: 14/C/1318 (Hicrî), dosya no: 1560, gömlek no: 116997, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 07/N/1317 (Hicrî), dosya no: 1428, gömlek no: 107065, fon kodu: BEO.; BOA, tarih: 05/M/1317 (Hicrî), dosya no: 1309, gömlek no: 98126, fon kodu: BEO.; Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 138-139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 346; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 45.

28 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 346; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 58.

1326/1908 yılında II. Meşrûtiyet'in ilan edilmesi dolayısıyla sürgündekilere af çıkınca Vâli Recep Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.²⁹

İstanbul'a dönüşünden yirmi gün sonra Bursa'ya geçerek daha önce yaptırmış olduğu tekke ve mescidi tamir ettirip yaklaşık bir buçuk yıl daha burada kalarak irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra İstanbul'a gelerek Topkapı Caddesi Çapa civarında bulunan Konya valisi Arifî Paşa'nın konağını satın alıp buraya yerleşmiştir.³⁰ Ahmed Hüsâmeddin Efendi 1333/1915 yılında Sivrihisar'daki müridlerinin ve dostlarının yoğun talepleri üzerine Sivrihisar'a giderek yaklaşık iki sene burada tefsir dersleri verdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür.

1336/1918 yılında İzmir'deki halîfesi Şeyh Bekir Efendi ve müritlerinin davetleri üzerine yirmi günlüğüne İzmir'e gidip gelmiştir.³¹ İzmir dönüşünden üç gün sonra çıkan yangında İstanbul'daki evi tahrip olduğu için Bursa'daki tekkenin müştemilâtındaki evine yerleşmiştir. Burada bir buçuk sene kaldıktan sonra Balıkesir'deki müritlerinden gelen davet üzerine oraya gidip iki ay boyunca *Müşahasât-ı Suver-i Kur'âniyye*'nin Fâtiha ve Amme cüzünden tefsir dersleri yapmıştır. Dönüşte Bandırma'ya uğrayarak burada bulunduğu iki ay zarfında müridlerine ve halka tefsir dersleri vermiştir. Daha sonra İstanbul'a dönerek önce Sünbül Efendi Mahallesi civarında Voyvoda Konağı ismiyle meşhur bir konağa daha sonra Beşiktaş'a ve nihayet Cerrahpaşa civarında satın aldığı eve yerleşerek ölümüne kadar burada ikâmet etmiştir.³²

---

29 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 62.

30 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162.

31 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 139; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163.

32 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 140; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 267; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163

1.3. Evliliği ve Çocukları

Ahmed Hüsâmeddin Efendi iki kez evlenmiştir. Bunlardan ilkinin 1287/1871 yılında Hicaz dönüşünde Uluborlu'da babasının halifesi Hacı Mustafa Efendi'nin baldızı Ayşe Sıdıka Hanım ile yapmıştır.³³ İkincisini ise 1305/1888 yılında Bursa'ya yerleştikten sonra Dağıstanlı Abdullah Hilmi Efendi'nin kızı Ümmügülsüm Hanım ile yapmıştır.³⁴ Bu iki evliliğinden on altı çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlardan Ali Haydar, Zehra (1), Şerife, Zehra (2), Celaleddin, Mustafa Ahrar ve Cafer Sadık bebeklik çağlarında vefat etmiştir. Diğerlerinin doğum ve ölüm yılları şöyledir: Mehmet İsmetullah³⁵ (1881-1952), Hasan Tahsin (1885-1942), Hüseyin Hüsnü (1888-1912), Ali Rıza (1891-1930), İbrahim Hakkı (1895-1914), Fatma Zehra (1898-1920), Mehmet Cevat (1902-1912), Mahmud Mücteba (1911-1935) ve Musa Kazım Öztürk (1913-1996) yılları arasında yaşamışlardır.³⁶

Kaynaklarda Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin çocuklarından herhangi birine tarikat-ta hilâfet ve irşad icâzeti verdiğiine dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak oğullarından Mehmet İsmetullah ve Ali Rıza kitapların yazıya dökülmesi, tercüme edilmesi, basımı ve geniş kitlelere ulaştırılması konusunda gayret sarfetmişlerdir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin vefâtından sonra en küçük oğlu Musa Kazım Öztürk de Arapça ve Osmanlıca olarak basılan kitaplarını sadeleştirerek günümüz Türkçesi ile tekrar yayınlamıştır.

1.4. Vefatı

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, İstanbul Cerrahpaşa'daki evinde birkaç gün hafif bir hastalık geçirdikten sonra 18 Ramazan 1343/11 Nisan 1925'de vefât etmiştir.³⁷ Naâşı Pa-

---

33 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 266.

34 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 43.

35 Arap harfleriyle yazılışı itibariyle Muhammed şeklinde okunmaya müsait olmakla beraber kardeşi Musa Kazım Öztürk Latin harfleriyle yazmış olduğu eserlerinde onun ismini Mehmet olarak zikretmiştir. Biz de buna dayanarak bu şekilde ifade ettik. Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 36; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.159.

36 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 135; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.159; Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 127-128.

37 Şemseddin Efendiye göre vefat günü 17 Ramazan'dır. Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsi*

zartesi günü halîfesi Hacı Ömer Efendi tarafından yıkanmış ve Fatih Cami’inde ikinci namazını müteakip yine aynı şahıs tarafından cenâze namazı kıldırılarak Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.³⁸ 1979 yılında yapılan çevre yolu çalışmaları sebebiyle mezarı ailesi tarafından Silivri Kapı Yeni Kozlu mezarlığındaki yeni aile kabristanına taşınmıştır.³⁹

1.5. Hayat Kronolojisi

- 1264/1847 Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin doğumu (Rükkâl)
1277/1860 Rükkâl’dan İstanbul’a gelişi (babasıyla beraber)
1277/1860 Hacca gidişi (babasıyla beraber)
1277-1287/1860-1871 Mekke’de ikâmeti (babasıyla beraber)
1286/1870 Babası Muhammed Said Efendi’nin vefatı (Mekke)
1286/1870 Halil Hamdi Dağıstanî’ye intisabı (Mekke)
1286/1870 Halil Hamdi Efendi’den hilâfet icâzeti alışı (Mekke)
1286/1870 Medîne’de halvet edişi
1287/1871 Anadolu’ya dönüşü
1287/1871 Denizli’ye ve oradan Uluborlu’ya gidişi
1287/1871 Ayşe Sıdıka Hanım ile evliliği (Uluborlu)
1287-1300/1871-1882 Uluborlu’da ikâmeti
1300/1882 Sivrihisar’a gidişi
1300-1303/1882-1886 Sivrihisar’da zaviye, medrese inşası ve ikâmeti
1303-1305/1886-1888 Ankara’da mecbürî ikâmeti
1305/1888 Bursa’ya gidişi
1305/1888 Ümmügülsüm Hanım ile evliliği (Bursa)
1305-1313/1888-1897 Bursa’da tekke inşası ve ikâmeti
1313/1897 Trablusgarb’a gidişi
1313-1326/1897-1908 Trablusgarb’da mecburî ikâmet
1326/1908 Bursa’ya dönüşü
1326-1327/1908-1909 Bursa’da ikâmeti

I-II, s. 347.

38 Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. 2, s. 273; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s. 163.

39 Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsameddin*, s. 17.

1327/1909	İstanbul'a gidişi
1327-1333/1909-1915	İstanbul'da Arifi Paşa'nın konağını satın alışı ve ikâmeti
1333/1915	Sivrihisar'a müridlerini görmeye gidişi
1333-1335/1915-1917	Sivrihisar'da tefsir dersleri ve sohbetleri (2 yıllık)
1335/1917	İstanbul'a dönüşü
1336/1918	İzmir'de müridlerini ziyareti (20 günlük)
1336/1918	Fatih yangınında evinin ve birçok eserinin yanması
1336-1338/1918-1920	Bursa'da ikâmeti (1,5 yıllık)
1338/1920	Balıkesir'de müridlerini ziyareti (2 aylık)
1338/1920	Bandırma'da müridlerini ziyareti (2 aylık)
1338/1920	İstanbul'a gidişi
1338-1343/1920-1925	İstanbul'da ikâmeti
Ramazan 1343/Nisan 1925	Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin vefâtı

2. KİŞİLİĞİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ayırt etmeksizin herkese iyilik ve yumuşaklıkla muamele eden, fakirleri doyurmayı seven, ziyaretine gelen kimselere zengin olsun fakir olsun aynı muhabbet ve hürmeti gösteren, onların hatırlarını soran, gönüllerini alan, iyilik ve saadetleri için dua eden mütevâzi bir kişiliğe sahiptir.

Ömrünün çoğunu halvette geçiren Ahmed Hüsâmeddin Efendi konuştuğu zaman daima Kur'an-ı Kerim'in mânâ ve hakikatlerini anlatır, ihtiyaç olmadıkça dünya işlerinden bahsetmezdi. Kurtuluşun, selamet ve yükselişin ancak Kur'an-ı Kerim ile olacağını söyler ve zamanın ihtiyaçlarına göre onun manasını açıklardı. Bir konuyu anlattığında itiraz ve tereddüt gerektirecek hiçbir karanlık nokta bırakmazdı. O kitleleri kolayca etkileyebilen bir hitâbet yeteneğine ve kişileri peşinden sürükleyebilen yüksek bir iknâ gücüne sahipti. Onu dinleyenler saatlerce yanından ayrılmak istemez, ayrıldıklarında da gönülleri ferah ve kalpleri mutmain bir şekilde ayrılırlardı.⁴⁰

---

40 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 136-137; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160-161.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi oğullarının ifâdesine göre her ne kadar Kâdirîlik, Sühreverîlik, Çiştîlik ve Nakşbendîlik gibi birçok tarîkattan icazetli olsa da onun tasavvufî kişiliği Nakşbendîlik-Müceddidîlik ekseninde teşekkül etmiş ve talebelerine de bu tarîkatın sülûk usûlü üzerine eğitim vermiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî kişiliğinin yanında ilmî yönü de bulunmaktadır. Buna göre o huruf ilminin bütün inceliklerine sahip, Arapça ve Farsça'ya bu dillerde şiir yazabilecek ölçüde vâkıf ve kendi ifadesine göre Kur'an-ı Kerim'in hakikatini ortaya çıkarmakla manen görevlendirilmiş bir müfessirdir. Hüseyin Vassaf, bir gün Ahmed Hüsâmeddin Efendi'yi ziyaret ederek ondan Nebe Sûresi'nin ilk iki âyetinin tefsirini dinlediğini söyler. Bu tefsir sohbeti esnasında sadece (عم) kelimesinin te'vîlinin iki saatten fazla sürdüğünü ve onun sahip olduğu ilim karşısında ne kadar hayrette kaldığını bildirerek Ahmed Hüsameddin Efendi'nin ilmî kişiliğini şu şekilde beyan etmektedir: "Ahmed Efendi Hazretleri ilm-i tevhîdde ferîdü'l-asr oldukları gibi hakîkaten gavvâs-ı deryâ-yı Kur'an'dır. Esrâr-ı meânî-i Hz. Kur'an'a vâsıl, sâhib-i te'vîlât u makâmât bir pîr-i kâmilidir. Mislini asırlar idrak edememiş denilecek derecede te'vil-i mânâ-i Kur'an'da vâhid-i zamândır."⁴¹

Yine Hüseyin Vassaf Bursa'nın büyük âriflerinden olan Kâdı Han'ın bir sohbetinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin "kutb-ı memleket" olduğunu söyleyerek ondan övgüyle bahsettiğine şahit olmuştur.⁴² Onun tefsir ilmindeki ıstılah ve tabirlerini açıkladığı bir usûl eseri ve on iki tane de çeşitli sûrelerin tefsirinin yapıldığı risâleleri bulunmaktadır. Bu eserler incelendiğinde onun tefsir ilmindeki derinliğini görmemek imkânsızdır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kazım Öztürk'ün ifade ettiğine göre o bir sohbetinde İbni Arabî (ö.638/1240) ile kendini karşılaştırarak Kur'an-ı Kerim'in hakikatine vukufiyeti konusunda şöyle demektedir: "Muhyiddîn-i Arabî Hazretleri büyük zâttır. Şayet onun devrinde olsaydım, talebesi olurdu. Ancak o şimdi bizim devrimizde bulunsaydı bizim talebemiz olurdu. Zira kendisine Kur'ân'ın bir sûresinin, ihlâs sûresinin, mânâsı verilmiştir. Hâlbuki bütün Kur'ân bize tevdi kılındı."⁴³

---

41 Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. 2, s. 268,

42 Vassaf, *Sefine-i Evliya*, c. 2, s. 270.

43 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 110-111.

3. SİLSİLESİ

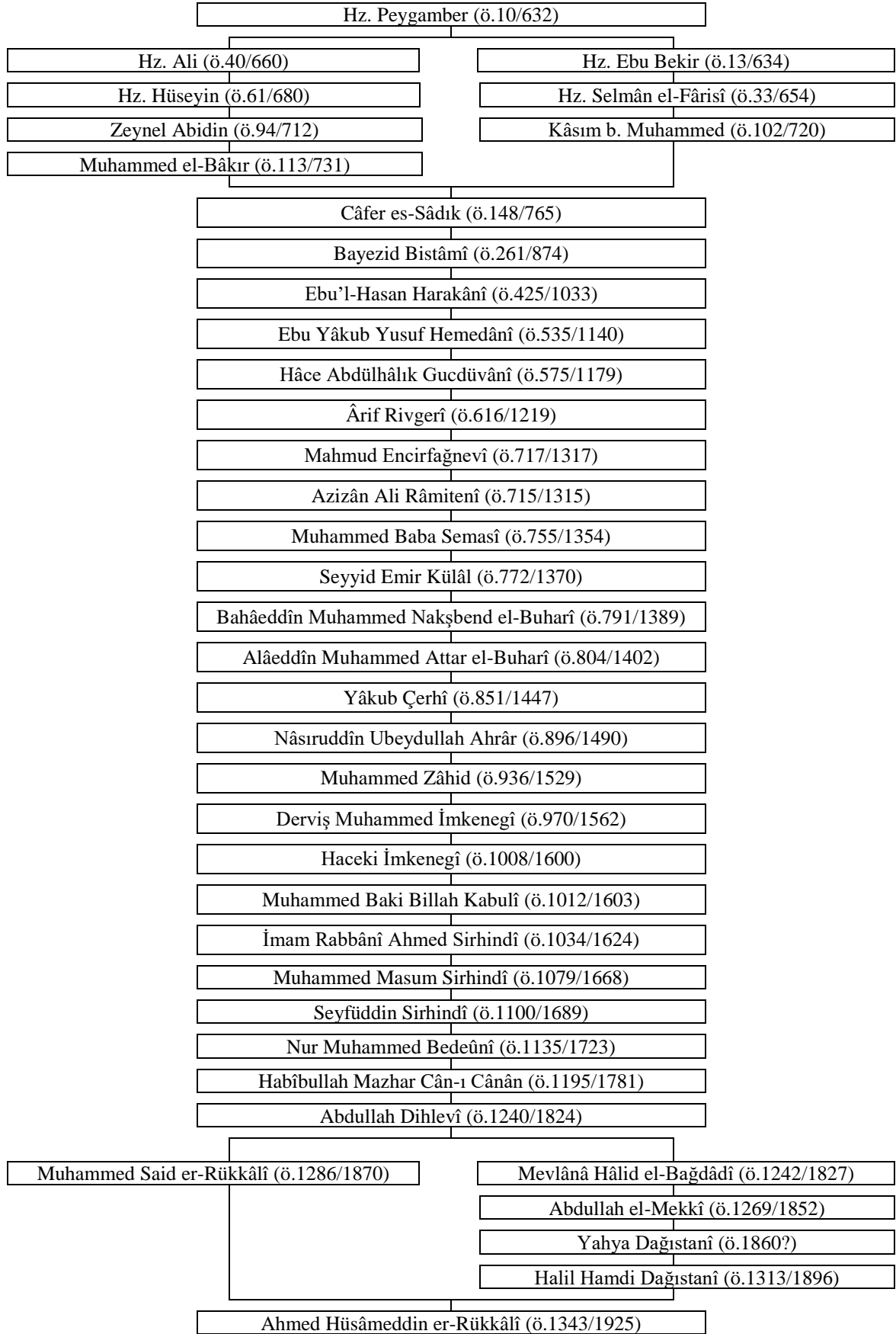
Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufa ilk intisabı Abdullah Dihlevî'nin (ö.1240/1824) halîfesi aynı zamanda babası olan Muhammed Said Rukkâlî vâsıtasıyla olmuştur. Uzun yıllar babasından tasavvuf eğitimi alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi sülûkünü tamamlayarak ondan tarikatta hilâfet ve irşad icâzeti almıştır. *Zübdet'ül-merâtib* ve *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd* adlı eserlerinde babası ve Dihlevî kanalıyla Bahâüddin Nakşbend'e ve ondan da Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan Nakşbendî-Müceddidî silsilesini yayımlamıştır.⁴⁴ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halifelerinden Ordulu Süleyman Sâmi'nin *Rehber-i Tâlibîn* adlı eserinde ve *Sefîne-i Evliyâ*'da da onun babası kanalıyla bağlı olduğu silsilesi verilmiştir.⁴⁵ Bu silsilenin yanı sıra Ahmed Hüsâmeddin Efendi aynı zamanda mürşidi olan babasının ölümünden sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağistanî'ye intisâb ederek ondan da Nakşbendî-Hâlidî usûlüne göre hilâfet ve irşad icâzeti almıştır.⁴⁶ Böylece onun silsilesi Halil Hamdi Dağistanî ve Mevlânâ Hâlid Bağdâdî yoluyla Hz. Ebu Bekir kanalından Hz. Peygamber'e ulaşmış olmaktadır. Buna göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu iki silsilesi şu şekildedir:

---

44 Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328, s. 99-102; Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *Zübdetü'l- Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341, s. 66-69, 72-73.

45 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 267; Süleyman Sâmi, *Rehber-i Tâlibîn*, s. 8-9.

46 Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *es-Sohbetü'l-melei'l-a'lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, (Eserin kapağındaki tanıtım yazısında geçmektedir.); Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 137; Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.161; Halil İbrahim Şimşek, *Halil Hamdi Dağistanî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 50.

Yukarıda vermiş olduğumuz Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Halil Hamdi Dağistanî kanalıyla bağlı olduğu Nakşbendî silsilesi Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendi eserlerinde ve diğer kaynaklarda açık bir şekilde bulunmamaktadır. Ancak *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd* adlı eserde Halil Hamdi Dağistanî'den bahsedilmeden Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve “Cafer Sâdık, Kâsım b. Muhammed Ebi Bekir, Selmân-ı Fârisî, Hz. Ebu Bekir” kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir Nakşbendî silsilesinin varlığına işaret edilmektedir.⁴⁷ Bununla beraber Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin *Müşahasât-ı suver-i Kur'âniyye* eserinin yayımlanan fasiküllerinin kapaklarında bulunan tanıtım yazılarında ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de babasının vefatından sonra Halil Hamdi Dağistanî'ye intisab ederek ondan icâzet aldığı bildirilmektedir.⁴⁸ Böylece onun Nakşbendî silsilesine iki ayrı koldan bağlanarak hem Müceddidî hem de Halidî olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Nakşbendî silsilelerinin yanı sıra Kadirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarından da icazetli olduğu kaydedilmekte olup onun bağlı olduğu tarikat silsileleri *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd* ve *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserlerde verilmektedir.⁴⁹ Bu silsileler incelendiğinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin sahip olduğu Nakşbendîliğin dışındaki tarikatlarla ilgili icâzetlerini Abdullah Dihlevî'nin halifesi olan babası Muhammed Said Efendi'den aldığı anlaşılmaktadır. Ona kadar ulaşan Kadirî, Sühreverdî ve Çiştî tarikatlarının silsileleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

---

47 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, s. 99-102.

48 Şemseddin, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, s. 345.

49 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, s. 102-104; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 267.

Kâdiriyye Silsilesi⁵⁰

Hız. Ali
Hasan Basrî
Habib Acemî
Dâvud Tâî
Maruf Kerhî
Seri Sakatî
Cüneyd Bağdâdî
Ebu Bekir Şiblî
Ebu'l-Fazl Abdülvâhid Temîmî
Ebu'l-Ferec Abdurrahman Tarsûsî
Ebu Hasan el-Kurayşî el-Henkârî
Ebu Said el-Bârik el-Mahzûmî
Abdülkadir Geylânî
Abdürrezzak b. A. Geylânî
Şerefüddin
Bahâüddîn
Abdülvehhâb
Seyyid Ukayl
Şemsüddin Sahrâî
Ebu'l-Hasan
Gedâ-yı Abdurrahman Evvel
Fudayl
Gedâ-yı Abdurrahman Sâni
Seyyid Kemâleddin Kengî
Seyyid İskenderî
İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî
Muhammed Said Sirhindî
Abdülahad Sirhindî
Muhammed el-Abîd
Şemsüddin Habîbullah
Mirza Cân-ı Cânân
Abdullah Dihlevî
Muhammed Said Rukkâlî
Ahmed Hüsâmeddin Rukkâlî

50 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 102; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 267.

Çiştîye Silsilesi⁵¹

Hz. Ali
Mükemmil b. Ziyad
Abdülvâhid b. Zeyd
Fudayl b İyaz
İbrahim Ethem
Huzeyfe Maraşî
Ebu Nasr Hubeyre Basrî
Mimşad Dineverî
Ebu İshak İbrahim eş-Şâmî
Ebu Ahmed Abdal
Ebu Muhammed Abdal
Muhammed b. Sem'ân
Hâce Şerif Zendî
Osman Herevî
Müînüddin Hasan es-Sencerî Çiştî
Ferîdüddin Genc-i Şeker
Hace Mahdum Ali es-Sâbir
Şemsüddin Türk (el-Yânî)
Celaleddin el-Bânî
Abdülhak Radülevî
Seyyid Ahmed el-Ârifin
Muhammed el-Ârifin
Abdülkuddüs Kenkûhî
Şeyh Rukneddin
Mahdum Abdülahad
İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî
Muhammed Said Sirhindî
Abdülahad Sirhindî
Muhammed el-Âbidîn es-Sinânî
Şemsüddin Habîbullah
Abdullah Dihlevî
Muhammed Said Rukkâlî
Ahmed Hüsâmeddin Rukkâlî

51 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 103.

Sühreverdîye Silsilesi⁵²

H. Ali
Hasan Basrî
Habib Acemî
Dâvud Tâî
Maruf Kerhî
Seri Sakatî
Cüneyd Bağdâdî
Ebu Ali Rudbârî
Ebu Ali Kâtib Hüseyin
Ebu Osman Mağribî
Ebu Kasım Gürkânî
Ebu Bekir Nessâc
Ahmed Gazalî
Ziyâüddin Sühreverdî
Şahabüddin Ömer Sühreverdî
Bahaüddin Zekeriyâ Multânî
Sadreddin
Rukneddin Ebu'l-Fetih
Celâleddin Buharî
Seyyid İcmel
Badahni Bahaici
Muhammed b. Kâsım Evdehî
Rukneddin Kenkûhî
Abdülahad
İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî
Muhammed Said Sirhindî
Abdülahad Sirhindî
Muhammed el-Abîd es-Sinânî
Şemsüddin Habibullah
Abdullah Dihlevî
Muhammed Said Rukkâlî
Ahmed Hüsâmeddin Rukkâlî

---

52 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyiku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 104.

4. TESİRLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi Denizli, Uluborlu, Sivrihisar, Ankara, Bursa, İstanbul, Trablusgarb, Mekke ve Medîne’de uzun yıllar bulunmuş ve oralarda tasavvufî eğitimler vermiştir. Etkili bir hitâbet yeteneğine sahip olması ve derin bir tefsir bilgisiyle beraber zamanın müspet ilimlerine de vakıf olması bulunduğu çevrede kısa zamanda etrafında birçok talebe ve müridin toplanmasına katkı sağlamıştır. Böylece yurtiçinde ve yurtdışında onun yetiştirdiği icâzetli pek çok halîfesi ve binlerce mürîdi bulunmaktadır. Özellikle tüm dünyadan müslümanların çekim merkezi Mekke ve Medîne’de bulunmuş olması da onun yurtdışında pek çok ülkeye halîfe göndermesindeki önemli faktörlerden biridir. Ölümünden önce Ahmed Hüsâmeddin Efendi ile görüşen Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*’da onun hayatından bahsettiği bölümde halîfelerinin bir listesini vermektedir.⁵³ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin *Mevâlid-i Ehl-i Beyt* isimli eserini neşreden oğlu Ali Rıza da onun halîfelerinin isimlerini buldukları yerlere göre eserin sonuna eklemiştir.⁵⁴ Bu iki esere dayanarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin halifelerini buldukları bölgelere göre aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

BÖLGE	HALİFENİN ADI
Ankara	Müderriş Muhammed Efendi Müderriş İbrahim Efendi Sâlih Efendi
Balıkesir/Balıklidere	Çerkez ulemâsından Hacı Muhammed Efendi
Balıkesir/Bandırma	Müftü Ahmet Kemâleddin Efendi Yozgatlı Hacı Muhammed Efendi Tevfik Efendi Mustafa Efendi Hâfız Mustafa Efendi
Balıkesir/Edincik	Hacı İsmail Efendi

53 Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 270-272.

54 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 142-145; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.160.

Balıkesir/Gönen	Hacı Ömer Efendi
Balıkesir/Karasi	Hacı Kâmûsî-zâde Halil Efendi Halit Efendi Halil Efendi
Balıkesir/Manyas	Sefer Efendi
Bursa	İçelli Mustafa Efendi Dağıstanlı Hacı Mustafa Efendi Eski Reîs-i Müderrisîn Beğavizâde Hacı Sâdık Efendi Hacı Kara Yusuf Efendi
Bursa/Karacabey	Hacı Abdülkerim Efendi
Bursa/Kirmastı	Şeyh Şaban Efendi
Çanakkale/Gelibolu	Müftü Hacı İbrahim Efendi
Eskişehir/Sivrihisar	Müftü Hasan Efendi Bilal-zâde Mustafa Efendi Sûfi Muhammed Efendi Bayezid-i Bistâmî soyundan Şeyh Şehâbeddin Efendi Şeyh Hacı Hasan Efendi Ulemâdan Müderris Süleyman Efendi
Gaziantep	Hacı Abdurrahman Mücâhit Efendi
İstanbul	Fatih medresesi müderrisi Seyyid Ahmet Seyfüddin Efendi Rizeli Müderris Hacı Yakup Efendi Eğinli Muhaddis Hacı Ömer Efendi Filibeli Hafız Muhammed Efendi Sivrekli Hacı Muhammed Efendi
İzmir	Müftüzâde Eğinli Şeyh Bekir Efendi Tireli Hacı Ahmet Efendi Hacı Muhammed Efendi
Ordu/Fatsa	Müderris Süleyman Sami Efendi
Çin	Çin Vaizi Seyyid Tahir Efendi

Çin/Harbin	Şeyh Abdurrahman Efendi
Çin/Mukden	Şeyh Ahmet Efendi
Çin/Lokçin	Hacı Abdülbâri Efendi
	Sâdık Hittânî
Çin/Doğu Türkistan	Abdüllatif et-Tarakanî
Çin/Kaşgar	Ulemâdan Abdülkadir Efendi
Dağıstan	Kadı Seyyid Kâzım Efendi Abdülkadir Efendi Ulemâdan Şeyh Şaban Efendi Müderris Hacı Muhammed el-Kerkûkî Kadı Muhammed el-Mihrâkî Hacı Mikâil el-Makadirî Kadı Seyyid Pir Muhammed Ulemâdan Necmeddin Âvârî Şeyh Ali Süğurî Hacı Nasrullah Kûbâvî Hacı Abdurrahman Ejderhanî Ulemâdan Beytu'l-ilim lakabıyla meşhur Hacı Said Efendi
Fas	Şeyh Ahmet Efendi Şeyh Hacı Muhammed Şenkîtî
Hindistan/Rampur	Rampur Hâkimi Seyyid Müctebâ Han
Libya/Trablusgarb	Şeyh Hasan el-Uveydan
Mekke	Reîsü'l-müderrisîn Şeyh Seyyid Abdülkerim Efendi
Medîne	Kelam Âlimi Dağıstanlı Abdülkerim Efendi
Özbekistan/Semer kand	Şeyh Hacı Şakir Efendi
Rodos	Hafız Ethem Efendi
Rusya/Soçi/Âhun	Saîd Niyazi
Suriye/Şam	Muhammed Mübarek Efendi
Tunus	Tunus Kadısı Muhaddis Şeyh İsmail es-Safâyî
Türkistan	Abdülkadir Kaşgârî

5. ESERLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin isimlerine vâkıf olduğumuz yirmi beş eseri bulunmaktadır. Ali Rıza Efendi *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*'e eklemiş olduğu babasıyla ilgili biyografide Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin yüz ciltten fazla telif eserinin bulunduğunu ancak bunların günümüze ulaşanları dışında kalanların 1336/1918 yılındaki büyük Fatih yangınında ve matbaalarda çıkan çeşitli yangınlarda kaybolduğunu bildirmektedir. Ancak yangınlarda kaybolan eserlerinin bir kısmının isimleri kendisinin ve çocuklarının yayımlamış olduğu kitaplardaki atıflardan özellikle de *Mirsad Dergisi*'nde bu eserlerle ilgili yayımlanan bölümlerden ve tanıtım yazılarından öğrenilmektedir. Fatih yangınında kaybolan bu eserlerin çoğunun ise günümüzde isimleri dahi bilinmemektedir.⁵⁵

Günümüze ulaşan eserleri ise genel olarak tasavvuf ve tefsirle ilgilidir. Arapça'ya derin bir vukûfiyeti bulunan Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerini ilk önce Arapça olarak yazmıştır. Ancak bu eserler Anadolu'da Arapça bilenlerin azalması dolayısıyla kendisi ve çocukları tarafından geniş kitlelere ulaşabilmesi için Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Tasavvufî eserlerinde vahdet-i vücûd anlayışına ve Nakşbendî-Müceddidî seyir ve sülûk metotlarına yer veren Ahmed Hüsâmeddin Efendi tefsirle ilgili eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in hakîkati olarak ifade ettiği bâtinî (işârî) anlamlar üzerinde durmaktadır. O, âyetleri açıklarken hurûf ilminden de faydalanmıştır. Onun günümüze ulaşan tefsir kitapları incelendiğinde yaşadığı zamanın kimya, anatomi, fizik, astronomi gibi fen ve tabiat ilimleriyle ilgili pek çok çıkarımda bulunduğu görülmektedir. Ona göre yaş-kuru her şey Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Oğlu Musa Kazım'ın belirttiğine göre o, hadisle uğraştığı bir zamanda Hz. Peygamber'den manevi bir işaret alarak Kur'an-ı Kerim'i açıklamakla (tefsir) görevlendirildiğini ifade etmektedir.⁵⁶

---

55 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 140; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.163; Musa Kazım Öztürk, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953, s. 7.

56 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 36-37.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserleri genel olarak iki alan üzerinde yoğunlaştığından dolayı bu eserleri tasavvuf ve tefsir olmak üzere iki kategori altında incelenmeye çalışılmıştır. Kayıp eserleri de ayrı bir bölümde verilmiştir.

5.1. Tasavvufî Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kaynaklarda geçen tasavvufla ilgili dört eseri bulunmaktadır. Bunlar: *Hakâyıku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd*, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, *Zübdetü'l-merâtib* ve *Tuhfetü'l-İhvân*'dir. Bu eserlerden *Tuhfetü'l-İhvân* hariç ilk üçü günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kitapların günümüzde mevcut olanları, basım tarihlerine göre sırasıyla aşağıda incelenecektir.

5.1.1. *Hakâyıku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd*

(حقايق التجريد في منازل التوحيد)

Müellifin oğlu Musa Kazım'ın bildirdiğine göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eserini Sivrihisar'da yaşadığı dönemde kaleme almıştır.⁵⁷ Bu bilgiyi göz önünde bulundurduğumuzda eserin 1299/1882-1303/1886 yılları arasında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Arapça olarak yazılan eser 1328/1910 yılında İstanbul Mürettibîn-i Osmânî Matbaası'nda bastırılmıştır.⁵⁸

Tasavvufun seyir ve sülûk konularının anlatıldığı eserde zikir, zikrin çeşitleri ve adabı, Tevhîdin hakîkati ve çeşitleri, kötü ahlakdan sakınma, güzel ahlak sahibi olma, ilmin hakîkati ve çeşitleri, letâif, murâkabe, varlık ve mertebeleri, vusûl-rucû', şeyh-i mercû', riyâzet ve mücâhede, sekr-sahv, fenâ-bekâ, islam, risâlet, mi'râc, cennet-cehennem, ruh ve çeşitleri gibi konular işlenmektedir. Ayrıca eserin sonunda Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin

---

57 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 38; Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, s.162; Öztürk, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, s. 9.

58 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328.

Nakşebendî, Kâdirî, Çiştî ve Sühreverdî silsileleri verilerek kendisinin Arapça bir şiiriyle kitap sonlandırılmıştır.

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde eserin bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁵⁹ 1323/1905 yılında yazılmış olan nüshanın müstensihisi Seyyid Abdülcemil'dir. Matbu eserden farklı olarak yazma nüshada konuların arasına muhtevâyaya uygun Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden ve Hâfız Şîrâzî'nin *Dîvân*'ından Farsça beyitler yerleştirilerek metin zenginleştirilmiştir. Bu beyitlerin esere Ahmed Hüsâmeddin Efendi tarafından mı yoksa kitabı istinsah eden Seyyid Abdülcemil Efendi tarafından mı konulduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Kitabın başka bir yazma nüshası bulunmadığından mukâyese imkânı mevcut değildir.

Eser 1328/1910 yılında basıldıktan sonra Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin çocukları tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek bazı ilâve bölümlerle beraber "*Zübdetü'l-merâtib*" ve "*Makâsıd-ı sâlikîn*" isimleriyle iki kitap halinde neşredilmiştir. Henüz bu eserle ilgili yapılmış müstakil bir akademik çalışma mevcut değildir.

5.1.2. *Makâsıd-ı Sâlikîn*

(مقاصد سالکین)

Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin "*Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*" adlı Arapça eserin bir kısmının oğlu Ali Rıza tarafından Türkçe'ye tercümesinden müteşekkildir.⁶⁰ 1341/1922 yılında aynı şahıs tarafından İstanbul'daki Evkâf-ı İslâmiyye matbaasında bastırılarak neşredilmiştir.⁶¹ Konya yazma eserler kütüphanesinde Lütfi isimli müstensih tarafından 1971 yılında matbu eserden istinsah edilmiş bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁶²

---

59 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, demirbaş no: 11969/YZ0233.

60 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 139.

61 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.

62 Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, demirbaş no: 42 Kon 1910/1.

Tasavvufun seyir ve sülûk konularını ihtivâ eden eser on yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin başlıkları şu şelildedir: Zâtü'l-Baht (s. 3), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (s. 5), Kelime-i Tevhîd (s.8), Nefy ü İsbât (s.13), Keyfiyyet-i İştigâl-i Zikir (s.17), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (s.19), Râbıta ve Râbıta ile İştigâl (s. 22), A'zânın Zikri (s. 26), Letâif ve Letâifle İştigâl (s. 27), Menâzil-i Tevhîdin Nefy ü İsbâtı (s. 30), Tarîka-i Letâif Üzerine Murâkabe-i Ehadiyyetten Murâkabe-i Kalb, Ruh, Sır, Hafî, Ahfâ (s. 34-45), Murâkabetü's-Sübût fi'l-Vücûd (Kalb, Ruh, Sır, Hafî ve Ahfâ'da) (s. 46-59), İstiğfâr, (s. 60), İlim (s. 60). Genelde sohbet üslûbu ile yazılmış olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde konu başlıklarla sınırlı değildir. Bir başlık altında başlıkla ilgili ya da ilgisiz pek çok konuya değinilmektedir. Makâsıd-ı Sâlikinde de konu başlıklarının ötesinde pek çok tasavvufi meseleye değinilmektedir.

Makasidü's-Sâlikîn'in ilk iki bölümünde Cenâb-ı Hakk'ın varlığının mâhiyeti ve yaratılışa âit konular ele alınmaktadır. Sonraki üç bölümde ise ihsan ve ilim bağlamında kelime-i tevhîdin hakîkati, zikir ile meşgul olmanın âdâbı, nefy ve isbâtın sâlikin mertebeleri kat edişine etkisinden bahseder. Altıncı bölümde İhlâs sûresini mânâsını ve letâif-i hamse ile İhlâs sûresinin her bir âyeti arasındaki bağlantıyı ilm-i huruf yardımıyla anlatır. Bazı hadislerle râbıtayı delillendirerek râbıtanın gereğini ve faydasını anlatarak sadece Hz. Peygamber'e ve onun soyundan gelenlere sahih bir silsile ile bağlı bulunan zâtlara râbıta yapılabileceğini beyan eder. Bundan sonra tekrar letâif konusunu ele alarak her bir latîfenin feyzinin Zâtü'l-Baht'tan müride akışını, bu latîfelerin hangi peygamberin kademi üzere olduğunu ve murakabesinin nasıl yapılacağını detaylı bir şekilde anlatır. Son iki bölümde istiğfar çeşitlerini ve Kur'an-ı Kerim'in dört ilim üzere indiğini Kur'an'dan delillerle açıklar.

Kitap genel olarak Nakşbendî seyir ve sülûk uygulamalarının pratik olarak yapılışını açıklamaya ve bu uygulamaları düşünce olarak temellendirmeye yöneliktir. Her bir konu âyet ve hadîsden delillerle desteklenerek ilm-i huruf yardımıyla açıklanmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin oğlu Musa Kâzım Öztürk *Makâsıd-ı sâlikîn* ve *Hakâyıku't-tecrîd*'den bazı bölümleri sadeleştirerek "*Hakikat Yolunu Arayanlar*" adıyla yayınlamıştır.⁶³

---

63 Musa Kâzım Öztürk, *Hakikat Yolunu Arayanlar*, Karakaş Matbaası, İstanbul 1995.

Makâsıd-ı sâlikîn ile ilgili Ali Rıza Damar⁶⁴ ve Zahir Süslü⁶⁵ tarafından transkripsiyon ve metin inceleme şeklinde birer yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

5.1.3. *Zübdetü'l-merâtib*

(زبدة المراتب)

Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin bu eseri *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* adlı Arapça eserinin kızı Fatma Zehra tarafından yapılan Türkçe çevirisinin bir bölümü ve yine mütercim tarafından kayıt altına alınan Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kitaptaki konularla ilgili yapmış olduğu açıklamalarından müteşekkildir.⁶⁶ Turan Alptekin⁶⁷ ve Zeynep Şeyma Kutluca⁶⁸ kitabın tercümesini Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bizzat kendisinin yapmış olduğunu belirtmiştir. Ancak *Zübdetü'l-merâtib*'in sonunda bulunan “İfâde-i mahsûsa” kısmındaki kitabı neşredenlerin beyanlarına ve Musa Kazım Öztürk'ün babası Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin hayatını anlatmış olduğu eserdeki ifadelerine dayanarak eserin Fatma Zehra tarafından tercüme edildiği açıktır. Kitap 1341/1922 yılında henüz Ahmed Hüsâmeddin Efendi hayattayken oğulları Ali Rıza ve Muhammed İsmetullah tarafından İstanbul'daki Ahmed Kâmil Matbaası'nda bastırılarak neşredilmiştir.⁶⁹

Kitap bir giriş ve yirmi altı bölümden meydana gelir. Bu bölümlerin başlıkları ise şu şekildedir: Zikir ile iştiğal (s. 8), Letâif, Keyfiyyet-i Zikir ve Merâtibinin Hülâsaten Beyânı

-
- 64 Ali Rıza Damar, *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsıd-ı s-Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Şanlıurfa 1998.
- 65 Zahir Süslü, *Mekâsıd-ı Sâlikîn (Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne 2011.
- 66 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 70; Musa Kazım Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri Hayatı ve Eserleri*, Karakaş Matbaacılık, İzmir 1996, s. 57, 138.
- 67 Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin*, s. 19; Alptekin, “Ahmed Hüsameddin”, *DİA*, c. 2, s. 90
- 68 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s. 14; Zeynep Şeyma Kuluca, Kitap Değerlendirmesi, *Tasavvuf-İlimî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 29, s. 199.
- 69 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Zübdetü'l- Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341.

(s. 11), Menâzil-i Tevhîdin Nefy ve İsbât Merâtibi (s. 13), Murâkabe-i Ehadiyet, Ruh, Sır, Hafî, Ahfâ, Kelam, Ef'âl, Vücûd, Maiyyet (s. 13), Âlem-i Bâtında Envâ'-ı Tasarrufun Zübde-i Merâtibi (s. 18), Makâmâtın İhtisâsı ve Havâdisten Mücerrede Hakâyıkın Ahvâl ve Merâtibi (s. 40), Zâtü'l-Bahtı Beyân Etmenin İmkân Hâricinde Olduğuna Dâir (s. 46), Eş-yâya Vücûd İ'tâsında İrade-i İlâhiyyenin Taallukuna Dâir (s. 48), Taayyunâtu'l-İ'tibârî (s. 49), Mertebe-i Ahvâlî'l-İlim (s. 50), Seyr u Sülûka Dâir (s. 51), Riyâzât ve Mücâhedâtın Merâtibinin Zübdesi Beyânındadır (s. 54), Şeyh-i Mercu' Beyânındadır (s. 54), Fi Merâtibi'l-Mürşid (s. 56), Hızbu'n-Necât (s. 62), Hatm-i Şerif Duâsı (s. 65), İfâde-i Mahsûsa (s. 70), Silsile-i Ehl-i Beyt-i Mutahhara (s. 72), Silsile-i Nakşbendiyye (s. 72), Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Şiiri (s. 73), Said Efendi'nin Şiiri (s.), Hüseyin Vassaf'ın Manzumesi (s. 79),

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserin girişinde din işlerinin en önemlisinin ilmihâl, ilmihâlin de en mühim kısmının akâid olduğunu bildirerek Ehl-i Sünnet anlayışına göre Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, görülmesi, kulların fiilleri, sevap-günah kesbetmeleri, kabir azabı, cennet-cehennem, bazı büyük kıyâmet alâmetleri gibi konuları ele almaktadır. Eserde zikir, murâkabe ve letâif konusunda öz bilgiler bulunmaktadır. Riyâzet ve mücâhede, seyir ve sülûk, hakîki mürşidin özellikleri gibi konular Nakşbendî üsûlü üzere anlatılmaktadır. Eserin büyük bir bölümü varlık anlayışı ve vahdet-i vücûd düşüncesiyle ilgilidir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin vahdet-i vücûd düşüncesini benimsediği açık bir şekilde görülmektedir. O bu konuları anlatırken âyet ve hadîsin dışında herhangi bir kitap ya da kişiye atıfta bulunmamaktadır.

Kitaba ek olarak "Hızbü'n-necât" başlığıyla Arapça bir dua, "hatm-i şerîf" duası, "İfâde-i mahsûsa" başlığıyla müellifin oğulları Ali Rıza ve Muhammed İsmetullah tarafından yazılmış kitap ve basımı hakkında önsöz niteliğinde bir yazı, "Silsile-i Ehl-i Beyt-i Mutahhara" başlığıyla Farsça bir manzûme içerisine yerleştirilmiş Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin seyyidlik silsilesi, yine Farsça bir manzûme içerisinde Nakşbendî silsilesi bulunmaktadır. Ayrıca bunlara ilave olarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kendi yazmış olduğu bir manzume, Trablusgarb'da iken mürîdi Said Efendi'nin⁷⁰ kendisine göndermiş

---

70 Geniş bilgi için bk.: Ali Şakir Ergin, "Fenni Efendi", *DİA*, c. 12, s. 349.

olduğu Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye hitâben yazılmış bir manzûme ve Hüseyin Vassaf'ın Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye hitâben yazmış olduğu bir manzûme kitaba eklenmiştir.

Zübdetü'l-merâtib'in Giresun maarif memuru tarafından rik'a hattı ile kaleme alınmış bir yazma nüshası Ankara Milli Kütüphâne'de kayıtlıdır.⁷¹ Bu yazma nüsha 1958 yılında yani eser matbu hale geldikten otuz altı yıl sonra muhtemelen matbu eserden istinsah edilmiştir. Tarafımızca incelenen bu nüsha ile matbu eser arasında kitabın son kısmında bulunan ekler hariç herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ayrıca Konya yazma eserler kütüphanesinde da Lütfi isimli müstensih tarafından 1971 yılında yine matbu eserden istinsah edilmiş bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁷² Günümüzde eserle alakalı Zeynep Şeyma Kutluca tarafından yapılan transkripsiyon ve metin-inceleme şeklinde bir yüksek lisans çalışması⁷³ mevcuttur.

5.1.4. *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*

(مواليد اهل بيت)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin "*Semerâtü't-tûbâ min ağsân-i âl-i abâ*" isimli esere bazı ekler yaparak yazdığı bir soyağacı niteliğinde olan "*Mevâlidü ehli beyti'n-nübüvve*" isimli Arapça eseri, oğlu Ali Rıza tarafından tercüme edilerek 1341/1923 yılında "*Mevâlid-i Ehl-i Beyt*" ismiyle Osmanlıca bastırılıp neşredilmiştir.⁷⁴ Eser bir ifâde-i mahsûsa ve silsile halinde Hz. Peygamber'den Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye kadar gelen Ehl-i Beyt soyundan kırkbir seyyidin özet hayat hikâyelerinden (biyografi) oluşmaktadır. Eserin başında yer alan dönemin "nakîbu'l-eşrâf"ı Seyyid Muhtar Bey'in tasdîki⁷⁵ *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*'te bulunan şecerenin resmi kayıtlara uygunluğunu göstermektedir. Eser daha sonra Musa Ka-

---

71 Milli Kütüphane, demirbaş no: 000620951.

72 Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, demirbaş no: 42 Kon 1910/2.

73 Zeynep Şeyma Kutluca, *Ahmed Hüsâmeddin Dağüstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul 2010.

74 Ahmed Hüsâmeddin Efendi, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.

75 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, (eserin iç kapağından önce).

zım Öztürk tarafından sadeleştirilerek “*İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*” adıyla tekrar yayınlanmıştır.⁷⁶

Giriş kısmında belirtildiğine göre bu eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye kadar babadan oğula tevârüs yoluyla gelmiş ve her el değiştirdiğinde, esere sâhip olanın kendinden bir öncekinin biyografisini eklemesiyle bütünleşmiş olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Eserin mütercim ve nâşiri Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin oğlu Ali Rıza da kitabın sonuna babasının biyografisini, “hatm-i kübrâ-yı ca’feriyye” evrâdını ve “silsile-i ehl-i beyt” başlıklı bir manzume eklemiştir.⁷⁸ Genellikle kitaptaki her bir biyografi; kişinin ismi, anne-baba adı, künye, lakap, doğum tarihi ve şemâili verildikten sonra kişinin seyyidlik alâmeti olan bir sayı, mazhar olduğu İlahî isim, ahlâkını temsil eden sûre, vefat tarihi, bazı menkabeleri ve tavsiyeleri ile tamamlanmaktadır.

5.2. Tefsire Dair Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi *Esrâr-ı Ceberûti’l-A’lâ* isimli eserin mukaddimesinde tefsire dair iki yüz ciltten fazla eser yazdığını fakat bunların büyük çoğunluğunun Fatih yangınında kaybolduğunu bildirmektedir. Yangından sonra kaybolan bu eserlerin bir kısmını tekrar kaleme alan Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin günümüzde yalnız on iki eserinin ismi kaynaklarda yer almaktadır. Bu on iki eserin de dördü Fatih yangınında kaybolanlar arasındadır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin elde mevcut olan tefsir kitaplarının yazım ve basım tarihleri incelendiğinde onun Kur’an-ı Kerim tefsirine son sûreden başlayıp başa doğru gittiği görülmektedir. *Mezâhiru’l-Vücûd alâ Menâbiri’ş-Şuhûd* isimli eserin mukaddimesinde Hz. Ali’nin Kur’an-ı Kerim’i yazmaya Fâtiha sûresinden başladığı ve Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin de ona tâbi olarak tefsirne bu şekilde başladığı belirtilmektedir.

Bu bölümde Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin tamamen ya da kısmen günümüze ulaşmış olan *Edvâr-ı Âlem Maâz-ı Cismânî*, *Müşahhasât-ı Suver-i Kur’âniyye*, *Lem’atü’l-*

---

76 Musa Kazım Öztürk, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yenigün Matbaası, Ankara 1969.

77 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 2-3.

78 Ahmed Hüsâmeddin, *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, s. 134-147.

Âfâk fi'z-Zuhûr ve'l-İşrâk, Zübdetü'l-Makâl fi'l-Kevni ve'l-Hayâl, Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şuhûd, Makâsîdü's-Şühûd, Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ ve Mir'âtü's-Şuûn ve'l-Garâib isimli eserleri incelenecektir.

5.2.1. *Edvâru Âlem - Maâzü Cismânî*

(ادوار عالم - معاذ جسماني)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi oğlu Musa Kazım'ın bildirdiğine göre Trablusgarb'da 1314/1897 yılında Arapça olarak kaleme aldığı bu ilk eserinde Felâk ve Nâs sûrelerinin tefsirini yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in bu son iki sûresini açıklarken dinî konuların yanında sosyal konulara da değinmiştir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eserin bir bölümünde yine bu sûrelere dayanarak evrenin yaratılışı, güneş sistemi, havanın suya dönüşümü, denizlerin tazelenmesi, yeraltı ve yeryüzü sularının işlevleri gibi çeşitli konularla ilgili açıklamalar yapmaktadır.

Müellif, kitabın mukaddimesinde bu eseri kaleme alış amacını şöyle ifade etmektedir: "İslâm'ın nurunu, ufuklarda parlatacak olan Kur'an'ın yüceliğini gözler önüne sermek ve gitgide müthiş bir sel halini almakta olan kuşku ve bâtıl inanç cereyanlarına karşı müslümanların düşüncelerinde ilmî, dînî ve itikâdî esaslarını sâbit kılmak ve devamlılıklarını sağlamak maksâdı ile bu kitabı yazıyorum."⁷⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerinde genel olarak ağır ilmî ifadeler kullanmasına rağmen bu kitabında kendisine hedef kitle olarak avâm tabakasını aldığından dolayı eserin dilini hemen her insanın anlayabileceği şekilde sadeleştirerek yazmıştır. O, bu eserinde ziraat ile uğraşan köylülerin aralarında birleşerek üretim ve tüketim kooperatifleri kurmalarını ve yetiştirdikleri ürünü bir araya getirerek kıymetlendirmelerini tavsiye etmektedir. Bu kitaptaki köye ve köylüye ait kısımlar 1332/1914 yılında neşredilmeye başlanan ve on beş günde bir çıkan *el-Mirsâd* dergisinde Türkçe olarak yayınlanmıştır. Ancak derginin yayın hayatı fazla uzun sürmemiş sadece yirmi üç sayı neşredilerek Birinci Dünyâ Savaşı'nın getirdiği zorluklar karşısında derginin yayınına ara verilmesi ve kitabın yazma nüshasının

---

79 Öztürk, *Edvâr-ı Âlem'den Parçalar*, (Giriş Bölümü), s. 18.

da 1918 yılında Fatih yangınında yanması üzerine eser yarım kalmıştır. Daha sonra dergide yayınlanan kısımları müellifin oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından bir araya getirilerek “*Edvâr-ı Âlem ’den Parçalar*”⁸⁰ adı ile yayınlanmıştır.

5.2.2. *Müşahhasâtü Suveri Kur’âniyye*

(مشخصات سور قرآنية)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin Trablusgarb’da Arapça olarak yazdığı bu kitap, Kur’an-ı Kerim’in bâzı sûrelerindeki müşahhasâtın (somut bilgiler) yorumlanması ve müteşâbih âyetlerin Ehl-i Sünnet düşüncesine uygun olarak birkaç değişik tertip üzere farklı açılardan te’vil edilmesiyle meydana gelmiştir. Yazar Trablusgarb’dan İstanbul’a döndükten sonra Abese, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya ve Hac sûrelerinin tefsirleri altı ayrı fasikü halinde yayımlanmıştır.⁸¹ Bu fasiküller *es-Sohbetü ’l-melei ’l-a ’lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, *Hikmetü ’l-envâr fi tefsîri Kehfi ’l-esrâr*, *Rûhu ’l-hikem fi tefsîri kelimeti ’l-Meryem*, *Nûru ’l-Hüdâ fi tefsîri sûreti Tâhâ*, *Burhânü ’l-asfiyâ fi tefsîri sûreti ’l-Enbiyâ ve Hucetü ’l-hucec fi tefsîri sûreti ’l-Hac* isimleriyle bastırılmıştır. Şimdi bu fasiküllerin teknik özelliklerinden ve içeriklerinden kısaca bahsedilecektir.

5.2.2.1. *es-Sohbetü ’l-melei ’l-a ’lâ fi tefsîri sûreti Abese ve Tevellâ*

(الصحة الملا الاعلى في تفسير سورة عبس و تولي)

Eserin dili Arapça’dır. 1327/1909 yılında İstanbul’da Muhammed İsmetullah tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilmiştir.⁸² Eserin girişinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin kısa bir hayat hikâyesi verildikten sonra Abese Sûresi’nin tefsirine başlanmaktadır. Tefsir genel olarak âdâb-ı muâşeretten karşılıklı konuşma kuralları, toplum içinde problemsiz yaşama ve kişinin arkadaş seçiminde takip etmesi gereken yollar hakkında bilgiler ihtivâ etmektedir.

---

80 Musa Kazım Öztürk, *Edvâr-ı Âlem ’den Parçalar*, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1953.

81 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 134.

82 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *es-Sohbetü ’l-melei ’l-a ’lâ fi tefsîri sûreti Abese ve tevellâ*, neşreden: Mehmed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

5.2.2.2. *Hikmetü 'l-envâr fî tefsîri Kehfi 'l-esrâr*

(حكمة الانوار في تفسير كهف الاسرار)

1332/1914 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğin'li Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilen eserin dili Arapça'dır.⁸³ Eserde Kehf Sûresi tefsir edilerek sûrenin ihtiva ettiği din ve dünyâ ile ilgili gerçeklerden, Ashâb-ı Kehf'in hakikatinden ve arz üzerindeki madenlerden bahsedilmektedir.

5.2.2.3. *Rûhu 'l-hikem fî tefsîri kelimeti 'l-Meryem*

(روح الحكم في تفسير كلمة المريم)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Arapça olarak kalem aldığı yirmi bir sayfalık bu eser halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından İzmir'de 1332/1914 yılında neşredilmiştir.⁸⁴ Meryem Sûresi'nin tefsirinden oluşan eserde Hz. İsâ'nın babasız olarak dünyâya gelişi ve Hz. İsâ ile ilgili hakikatlerden bahsedilmektedir.

5.2.2.4. *Nûru 'l-Hüdâ fî tefsîri sûreti Tâhâ*

(نور الهدى في تفسير سورة طه)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin kalem aldığı bu eser 1333/1915 yılında halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından İzmir'de neşredilmiştir.⁸⁵ Yirmi dört sayfadan meydana gelen eserin dili Arapça'dır. Tâhâ Sûresi'nin tefsîrinden ibâret olan bu risâle Hz.Mûsâ'nın Tûr-i Sinâ'da Allah'ın lûtfuna nail olması, Sinâ dağının hakikati ve İlâhî tecelliler gibi konuları içermektedir.

---

83 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Hikmetü 'l-envâr fî tefsîri Kehfi 'l-esrâr*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1332.

84 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Rûhu 'l-hikem fî tefsîri kelimeti 'l-Meryem*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1332.

85 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Nûru 'l-hüdâ fî tefsîri sûreti Tâhâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

5.2.2.5. *Burhânü'l-asfîyâ fî tefsîri sûreti'l-Enbiyâ*

(برهان الاصفيا في تفسير سورة الانبياء)

1333/1915 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi iki sayfalık bir risâle olarak neşredilmiştir.⁸⁶ İnsanların dünyâ ve ahiretle ilgili hâllerinin oluşum ve cereyânının ele alındığı bu risâlede Enbiya Sûresi'nin fen bilimleri ve gök bilimi açısından da tefsîri yapılmaktadır.

5.2.2.6. *Huccetü'l-hucec fî tefsîri sûreti'l-Hac*

(حجة الحج في تفسير سورة الحج)

1333/1915 yılında İzmir'de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin halîfelerinden Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık tarafından yirmi sayfalık bir risâle olarak neşredilen⁸⁷ Hac Sûresi'nin tefsîri olan bu eser dünya ve ahiret âleminin hakîkatlerinde gizli bulunan olağanüstü hâllerden bahsetmektedir.

5.2.3. *Lem'atü'l-Âfâk fî'z-Zuhûr ve'l-İşrâk*

(لمعة الافاق في الظهور و الاشراف)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eseri 1314/1897-1325/1908 yılları arasında Trablusgarb'da Arapça olarak kaleme almıştır. *el-Mirsâd* dergisinin 17 ve 19. sayılarında yayınlanan bâzı bölümleri vesilesiyle haberdar olduğumuz bu kitap Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Fâtih yangınında yanarak günümüze ulaşamayan eserleri arasındadır. Kitabın ismi “güneşin doğması ile ufukların aydınlanması” anlamına gelmektedir.

el-Mirsâd dergisinde yayınlanan bölümlerinden anladığımız kadarıyla eserde Şuarâ Sûresi'nin tefsiri kapsamında Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'i geçişi ve insan hayatının doğumdan ölüme kadar ortaya çıkan hallerinden bahsedilmektedir. Eserde yer alan Hz. Mûsâ ve

---

86 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Burhânü'l-asfîyâ fî tefsîri sûreti'l-Enbiyâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

87 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Huccetü'l-hucec fî tefsîri sûreti'l-Hac*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddık, Türk Matbaası, İzmir 1333.

İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış kıssası müelifin oğlu Musa Kâzım Öztürk tarafından yayınlanan “*İsrailoğulları ve Büyük Göç*”⁸⁸ adlı kitabının ana konusunu teşkil etmiştir.

Kitabın yazımıyla ilgili Musa Kazım Öztürk'ün kaleme aldığı bir hatıra bulunmaktadır. Buna göre Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin sohbetinde bulunan yakınlarından biri: “Yanmış olan bu eseri tekrar anlatsanız da yazsak.” dediğinde Ahmed Hüsâmeddin Efendi: “Oğlum, biz İlâhî bâzı sırları vaktinden evvel açıkladığımız için bu kitabın yanması onun kaderinde vardı. Zamanı gelince tekrar yazılacaktır” demiştir.⁸⁹ Muhtemelen oğlunun “*İsrailoğulları ve Büyük Göç*” kitabını kaleme alması da bu işarete binâendir.

5.2.4. Zübdetü'l-Makāl fi'l-Kevni ve'l-Hayâl

(زبدة المقال في الكون و الخيال)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da kaleme almış olduğu tahmin edilen bu Arapça eser Fatih yangınından kurtarılmış ancak Türkçeye çevrilmediği için bastırılmamıştır. Musa Kâzım Öztürk'te olduğu bilinen eserin el yazması onun vefatıyla kızı Fatma Aymelek Öztürk'e intikal etmiş olmalıdır.⁹⁰

5.2.5. Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şuhûd

(مظاهر الوجود على منابر الشهود)

Kur'an-ı Kerim'in son iki cüz'ünün tefsirinden meydana gelen eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'dan döndükten sonra Türkiye'de vermiş olduğu tefsir derslerinde tutulan notlardan meydana gelmiştir. Yazım dili Türkçe olan eserin Amme Cüz'ünü ihtiva eden birinci cildi⁹¹ 1328/1910 yılında, Tebâreke Cüz'ünden oluşan ikinci

---

88 Musa Kâzım Öztürk, *İsrailoğulları ve Büyük Göç*, Karakuş Matbaası, İstanbul 1995.

89 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 137.

90 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

91 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri's-şuhûd*, neşreden: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1328, c. 1.

cildi⁹² 1343/1924 yılında oğlu Ali Rıza tarafından İstanbul Ahmed Kâmil Matbaası'nda bastırılarak neşredilmiştir.

Eser Kur'an-ı Kerim'deki ilmî hakikatler ve toplumsal kurallardan bahsetmektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu eserinde de Kur'an sûrelerini bazan bir, bazen iki, bazen de üç cihetten ele alarak tefsir etmektedir. Tefsirinde cihetlerden biri sûreyi sosyal açıdan ele alırken diğeri fen ve teknik bilgileri içermektedir. Bu bakımdan eserde değişik meslek erbabına hitap eden açıklamalar mevcuttur.⁹³

Musa Kazım Öztürk bu eseri “*Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*”⁹⁴ adı altında günümüz Türkçesi ile dört cilt olarak hazırladığı serinin ilk iki cildinde sadeleştirerek tekrar yayınlamıştır.

5.2.6. *Makâsüdü's-Şühûd*

(مقاصد الشهود)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da kaleme almış olduğu “*Tefsir-i Kebir*” adlı eserin Fatih yangınında yok olması sebebiyle müellifin Kehf ve İsrâ Sûreleri'nin tefsiriyle ilgili bölümü Türkçe olarak tekrar kaleme almasıyla meydana gelmiş bir eserdir. 1340/1922 yılında İstanbul Ahmed Kamil Matbaası'nda “*Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri's-şuhûd*” isimli eserin üçüncü cildi olarak yayımlanmıştır.⁹⁵

Eserde Kehf ve İsrâ Sûreleri'nin tefsiri kapsamında şehircilik, devlet yönetimi, cumhurbaşkanlığı ve başkanlık sistemlerinden, bu görevleri icrâ edecek kişilerin sahip olması gereken özelliklerden, medeniyetten ve onun gereklerinden bahsedilmektedir.

---

92 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Mezâhiru'l-vücûd alâ menâbiri's-şuhûd*, neşreden: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1343, c. 2.

93 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 140; Geniş bilgi için bakınız: Zeynep Şeyma Kutluca, “Kitap Değerlendirmesi”, *Tasavvuf: İlimî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2012, sayı: 29, s. 199-209.

94 Musa Kazım Öztürk, *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 1, 2), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1974, 1976.

95 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Makâsüdü's-Şühûd*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1340.

Eser Musa Kazım Öztürk tarafından sadeleştirilip “*Kur’an’ın 20. Asra Göre Anlamı*” serisinin üçüncü cildi olarak yeniden bastırılmıştır.⁹⁶ Ayrıca Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin henüz kitap hâline gelmemiş isimsiz elyazması halindeki Kâf, Hucurât, Fetih ve Muhammed sûrelerinin tefsirleri Musa Kazım Öztürk’e âit aynı serinin dördüncü kitabı olarak neşredilmiştir.⁹⁷ Böylece Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin değişik başlıklar altında yapmış olduğu Kur’an-ı Kerim tefsiri, toplamda altmış iki sûreyi bulduğu görülmektedir.

5.2.7. *Esrâru Ceberûti’l-A’lâ*

(اسرار جبروت الاعلى)

Tefsir ilmiyle ilgili olan eser Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin “*Mezâhiru’l-vücûd alâ menâbiri’ş-şuhûd*” isimli tefsirinde kullandığı terim ve ta’birleri açıklamak için yazılmış olmakla beraber Kur’an-ı Kerim te’vîlinin dayanağı olan hurûf ilmi hakkında da geniş bilgiler içermektedir. Türkçe olarak kaleme alınıp müellifin oğulları Muhammed İsmetullah ve Ali Rıza tarafından 1342/1924 yılında İstanbul Kader Matbaası’nda bastırılarak neşredilmiştir.⁹⁸

Eser bir mukaddime ve “Vecîzetü’l-hurûf alâ menâtıkı’s-suver” (s. 5), “Mevâridü’l-usûl alâ mezâhiri’l-hazarât” (s. 51), “Netîcetü’l-kader alâ menâzili’s-suver” (s. 58) isimli üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arapça harfler ebced değerlerine göre sıralanarak batınî anlamları verilmekte ve buna göre Kur’an-ı Kerim’deki “hurûf-ı mukattaa”nın ifâde ettiği anlamlar “mevâkıu’n-nücûm” ile birlikte açıklanmaktadır. İkinci bölümde bazı âyetler harflerin bâtinî anlamlarıyla te’vîl edilerek yöneticiler, askerler ve ilim adamlarının görevleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde kulu ledünnî ilimlere götüren harfler olarak peygamberlerden bahsedilir. Onlar insanları Allah’tan gelen feyizle hakîkate yönlendirme- de tasarruf sahibidirler. Cenâb-ı Hakk’a ulaşmak isteyen kul bu yirmi sekiz vâsitanın yardımını ile sırât-ı mustakîme sevk olunur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserin sonunda te’vîl

96 Musa Kazım Öztürk, *Kur’an’ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 3), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1980.

97 Musa Kazım Öztürk, *Kur’an’ın 20. Asra Göre Anlamı*, (c. 4), Ayyıldız Matbaası, İzmir 1985.

98 Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, *Esrâr-ı Ceberûti’l-A’lâ*, neşr.: Ali Rıza, Mehmed İsmetullah, Kader Matbaası, İstanbul 1342.

anlamı, kapsamı, ilkeleri ve bazı koşullar dâhilinde caiz olduğuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

Eser Musa Kazım Öztürk tarafından sadeleştirilerek “*Te ’vil*” ismiyle tekrar basılmıştır.⁹⁹ Ayrıca Turan Alptekin’in eserle ilgili bir çalışması bulunmaktadır.¹⁰⁰

5.2.8. *Mir’âtü ’ş-Şuûn ve ’l-Garâib*

(مرآة الشؤون و الغرائب)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin bu eseri Medîne’den Anadolu’ya döndüğü 1286/1870 yılında Arapça olarak yazdığı oğlu Musa Kazım Öztürk tarafından ifade edilmektedir. *el-Mirsâd* dergisinde neşredilmek üzere Türkçe’ye tercüme edilmiş ancak yayımlanmamıştır.¹⁰¹ Eldeki mevcut bilgilerle geleceğe dâir çıkarımlarda bulunan istihraç ilmiyle yazılan eser gelecekte vuku bulacak olayları ve devletlerin mâruz kalacakları felâketleri konu edinmektedir. Eserin bir nüshası müellifin torunu Fatma Aymelek Öztürk’de bulunmaktadır. Ayrıca bir dönem istihraç ilmiyle ilgilenen Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Yetkin (ö.1941) tarafından yapılmış “*Mir’âtü ’ş-şuûni ’l-hakâyık*” ismiyle bir tercümesi daha bulunmaktadır. Kamil Yetkin’in oğlu Sabri Yetkin’in istinsah ettiği bir kitabın içinde bulunan eser Kamil Şahin’in özel kitaplığında bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰²

5.3. Kayıp Eserleri

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin eserlerinin büyük çoğunluğu maalesef günümüze ulaşamamıştır. 1916 yılındaki Fatih yangınında ve matbaalarda çıkan çeşitli yangınlarda kaybolduğu bildirilen eserlerin birçoğunun isimleri dahi bilinmemektedir. Onun günümüze ulaşamamış olup ancak isimlerini tespit edebildiğimiz eserleri ve ihtiva ettikleri konular ise aşağıdaki gibidir.

---

99 Musa Kazım Öztürk, *Te ’vil*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1987.

100 Turan Alptekin, *Seyyid Ahmed Hüsâmeddin Eserleri ve Nakşibendî Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007.

101 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 72,147.

102 Kamil Şahin, “Abdurrahman Kamil Yetkin”, *DİA*, c. 43, s. 505.

5.3.1. *Tefsir-i Kebîr*

(تفسير كبير)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da Arapça olarak kaleme aldığı eserlerdendir. Kur'an-ı Kerim'in tamamını muhtevî olan bu on ciltlik tefsir oğlu Musa Kazım'ın belirttiğine göre Fatih yangınında yanarak yok olmuştur.¹⁰³

5.3.2. *Ukûsetü'l-Ceberût alâ Sâhifeti'l-Melekût*

(عقوسة الجبروت على صحيفة الملكوت)

Bu eserin varlığı da *El-Mirsâd* dergisinin 3. sayısında yayınlanan kitaptan bir bölüm vesîlesiyle anlaşılmaktadır. Bu bölümde Saffât Sûresi'nin 1-4 âyetlerinin tefsiri kapsamında bir milleti ayakta tutan ve onu güçlü kılan dinî, ilmî ve askerî kurumlardan bahsedilerek bu kurumların görevleri ve özellikleri bildirilmektedir.¹⁰⁴

5.3.3. *Tîhu'l-Hurûf alâ Cedvel-i Ma'rûf*

(تیه الحروف على جدول معروف)

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Kur'an-ı Kerim'in teşekkül ettiği harflerin taşıdıkları mânâları açıklayan bir cedvel şeklinde hazırlamış olduğu bu eser baskı sırasında çıkan bir yangında yanarak günümüze ulaşamamıştır.¹⁰⁵

5.3.4. *Menâru'l-Muhkemât ve Menâtıku'l-Müteşâbihât*

(منار المحكمات و مناطق المتشابهات)

el-Mirsâd dergisinin 3. sayısında yayımlanan bir bölümü vesilesiyle kendisinden haberdar olduğumuz eser “mevâkiu'n-nücûm” olarak nitelendirdiği Kurân-ı Kerim'in bazı

---

103 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 134.

104 Ahmed Hüsâmeddin Dağıştanî, *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmî, Fennî Türkçe Risaledir*, 1332, sayı: 3, s. 38-40.

105 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

surelerinin başında gelen ve on dört harften ibâret olan “hurûf-ı mukattaa”dan bahsetmektedir.¹⁰⁶

5.3.5. *Tuhfetü'l-İhvân*

(تحفة الاخوان)

Tasavvuf ehline yol gösterici bir rehber niteliğindeki bu eser 1330/1912 yılında bas-kı sırasında çıkan bir yangında yanmıştır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Trablusgarb'da yazmış olduğu eserin dili Arapça'dır. Genel olarak eser hakîki tevhîde giden yolda ulaşılacak duraklardan ve insanın her şeyden el ayak çekip Allah'a yönelmesi için gereken hususlardan bahsetmektedir.¹⁰⁷

---

106 Ahmed Hüsâmeddin, *el-Mirsâd*, sayı: 3, s. 40-42.

107 Öztürk, *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri*, s. 138.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvuf anlayışı hayatı bölümünde değindiğimiz üzere küçük yaşlarda Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî'nin halifesi olan babası Muhammed Said Efendi'den almış olduğu tasavvufî eğitimler sayesinde sözü edilen tarikat ekseninde örülmeye başlanmıştır. Onun bu manevî eğitimi yirmi yaşına kadar babasıyla ve onun vefatından sonra intisâb ettiği Nakşbendiyye-Hâliidiyye şeyhi Halil Hamdi Dağıstanî ile aynı istikamette devam etmiştir. Bundan dolayı o talebelirini yetiştirirken Nakşbendî-Müceddidî seyir ve sülûk usûlü üzere eğitimler vermiş ve tasavvuf alanında yazdığı kitaplarda genellikle yine bu usûl üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde özellikle göze çarpan mevzu Nakşbendî-Müceddidî geleneğin seyir ve sülûkunda önemli bir yeri olan letâif meselesidir. O bu konuya büyük önem vermiş ve belki de tasavvuf tarihinde bu konuya en geniş yer veren kişiler arasına girmiştir. Onun bu konuda farklı tespitleri bulunmaktadır.

Bununla beraber o, içinde yaşamış olduğu Osmanlı coğrafyasındaki toplumun tasavvuf kültüründen de etkilenecek varlık anlayışı konusunda bağlı olduğu Nakşbendî-Müceddidî ekol tarafından genellikle benimsenen varlık düşüncesinin aksine, vahdet-i şuhûd düşüncesini değil vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyerek eserlerinde bu düşünceye geniş yer vermiştir. Zira bu durum Anadolu Müceddidîlerinin genelinde görülen bir etkilendir.

Bu bölümde Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin eserlerinde önem verdiği ve ağırlıklı olarak değinmiş olduğu şeriat-hakikat-tarikat ilişkisine, kimlerin hakiki mürşid olduğuna ve bu mürşidlerin özelliklerine, tevbe, zikir, letâif, murâkabe, râbita ve vahdet-i vücûd konularını onun görüşleri çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. ŞERİAT, TARİKAT VE HAKİKAT İLİŞKİSİ

Şeriat, yol, su kanalı gibi anlamlara gelen Arapça kökenli bir kelimedir.¹⁰⁸ Terim olarak ise dinin zâhirî yönüne ait kâideleri ve ya dinin hukukî kuralları şeriat olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Sûfiler genellikle eserlerinde ve sözlerinde şeriata bağlılıklarını vurgulamışlardır. Bu bağlamda Nakşbendîlerde eserlerinde hem amelî hem itikadî mezhep nispetlerini belirtmişlerdir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi ise eserlerinde mezhep nispetini açıkça ifade etmese de bağlı olduğu itikad anlayışını ayrıntılı bir şekilde anlatmış, şeriatın ve Ehl-i Sünnet'e tabi olmanın önemine vurgu yapmıştır.

Tarikat, kelime anlamı itibariyle hâl, durum ve tutulan yol gibi anlamlara gelir.¹¹⁰ Terim olarak ise Hakk'a ve hakîkata ulaşmak için tutulan, bir takım kuralları ve ayinleri bulunan, şeyh denilen bir rehberin nezaretinde müridin takip ettiği usûl ya da metoda denir.¹¹¹

Hakîkat, varlığı kesin olarak bilinen şey, sabit, asıl ve gerçek gibi anlamlara gelmektedir.¹¹² Terim olarak ise Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını yerleştirip varlığın aslına erdirmesidir. Bu minvalde tasavvufa bâtın ilmi, mutasavvıflara da ehl-i bâtın/bâtın ulemâsı, şeriata ise zâhir ilmi ve bu ilimle meşgul olanlara da ehl-i zâhir/zâhir ulemâsı denilmiştir.¹¹³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim, dört ilim üzere nâzil olmuştur. Bunlar sırasıyla "ilm-i şerîat", "ilm-i tarîkat", "ilm-i marifet" ve "ilm-i hakîkat"tır. Zâhir ulemâsı ancak şerîat ilmiyle ilgilenir ve onu bilir. Tarîkat, marifet ve hakîkat ilimlerine vâkıf olamadıklarından dolayı "Kur'an-ı Kerim'le indirilen ilim şerîat ilmi ve onu anlaya-

---

108 Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, Daru'l-Maarif, Kahire 1119, c. 4, s. 2238.

109 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 607.

110 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 4, s. 2665.

111 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 343.

112 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 2, s. 942; Âsım Efendi, *Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-kamûsi'l-muhît*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, c. 4, s. 3946.

113 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 153.

cak âlimler de ancak şerîat âlimleridir.” diyerek diğer ilimleri ve âlimleri kabul etmemişlerse de anlayamamaktan kaynaklanan bu hâl tedricen ortadan kalkmıştır. Kur’an-ı Kerim’de Âli İmran sûresinde Allah Teâlâ’nın sırrını ve kelimelerini bir kendi bir de ilimde derinleşmiş olanların (*ulemâ-i râsihûn*) bileceği ifade edilmektedir.¹¹⁴ Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre âyet-i kerimede geçen “ilimde derinleşmiş olanlar” ile kastedilen hakikat ulemâsıdır. Tarîkat ve marifet ulemâsı değildir. Ona göre marifet ulemâsı da Hakk’ın sırrını ve hikmetlerini kısmen bilebilir ama her sırrı ve hikmeti bilmez. Hakk’tan zuhur eden her türlü ilim ve hikmeti ancak hakikat ulemâsı idrâk edip anlayabilir. Ehl-i hakikat her zaman Hakk’la kâim olduklarından dolayı onlardan hiçbir şey gizli kalmaz. Zâhir ulemâsının da bilmesi gereken şeyler ancak rubûbiyyetin sırrı ve hakikat ilmidir. Çünkü insanın dünyaya gönderiliş amacı hakikati bulmaktır. Kulluktan (*ibadet*)¹¹⁵ murat ilm-i hakikati yani “ma’bud-ı bi’l-hakk” olan Allah Teâlâ’yı bilmektir.¹¹⁶ İlk müfessirlerden Mücâhid b. Cebir’e (ö. 722) dayandırılan عِبَادَةٌ “kulluk” fiilinin مَعْرِفَةٌ “bilmek” anlamında kullanılması mutasavvıflar arasında yaygın olarak benimsenen bir düşüncedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin de bu düşünceyi benimsediği görülmektedir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre hakikat ilmini tahsil için bazı şartlar vardır. Abdesti olmayanın kıldığı namazın sahih ve câiz olmayacağı gibi şerîatı bilmeyenin tarîkatta, tarîkatı bilmeyenin marifete ve marifeti bilmeyenin de hakikata vukûfu sahih olmaz. Bu ilimler birbirinin gereği ve tamamlayıcısıdır. Farzları eda ile şerîatı muhafaza etmeyenlerin tarîkata sülûku abdestsiz namaz kılan kimsenin namazı gibidir. Bu mertebelerin her biri hakkıyla hâsıl olmadan diğerine geçilmez. Böylece tâlib Cenâb-ı Hakk’ın kerih gördüğü nefsin olumsuz vasıflarından arınarak kalbi iyi huylarla tezyîn edip güzel ahlakla bekâ bulduktan sonra Hakk’ın vücudu keşf olduğunda tâlib Hakk’la kâim olur. Bu mertebede tâlib “âlem-i kübrâ” ve âlem-i suğrâ’yı kendi vücudunda bularak “ilm-i hakikat” ve “sırr-ı mukadderât” gibi Allah Teâlâ’nın kendine mahsus olan ilimleriyle âlim olur. Böylece “ulemâ-i rabbâniyyûn” dâima İlâhî huzurda ve Hakk’ın feyziyle beraber bulunarak peygamberlerin

---

114 Âli İmrân, 3/7.

115 “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” Zâriyât, 51/56.

116 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 60-61; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 141.

vârisi olmaya hak kazanır. Hz. Peygamber'in ifade ettiği "Âlimler peygamberlerin vârisleridir."¹¹⁷ hadîs-i şerîfinin delaletiyle bâtın ulemâsı (*ulemâ-i hakikat*), peygamber ilminin vârisleridir. Yani bâtın ulemâsı Hz. Peygamber'den ledün ve hakikat ilimlerini verâset yoluyla almıştır. Başka bir hadîs-i şerifte geçen "Ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir."¹¹⁸ ifadesi, Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre "Ümmet-i Muhammed'in bâtın ulemâsının kerâmetleri İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerin mu'cizeleri gibidir." anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bâtın âlimlerinden bâzılarına hakikatte âlim iken ümmî denilmesi¹¹⁹ de yine onlara Hz. Peygamber'den verâset yoluyla geçmiş bir isimlendirmedir.¹²⁰

Ahmed Hüsâmeddin Efendi hakikat ulemâsının hakikat ve marifetle ilgili sözlerini dinleyip anlamadan, peşin hükümle "şerîatta yeri yoktur" diyerek inkâr etmenin ve bu zâtlara karşı sürekli iğneleyici bir tutum takınarak onların küfürlerine hükmetmenin insâf ehline yakışmadığını belirtir.¹²¹ Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bâtın ilmini kabul etmeyenler zan ile hüküm vermektedirler ki, zan kesin bilgi (*yakîn*) ifade etmez.¹²² Bâtın ulemâsı sahip oldukları hakikat ilmine zâhirî ilimleri tamamlayarak ulaştıkları için zâhir ulemâsının ilmine vakıftırlar. Ancak kendilerinin bildikleri şeyler hakkında zâhir âlimlerinin bilgi ve hâkimiyetleri yoktur. Bâtın ulemâsı bunun farkında olduğundan dolayı kendilerine saldıranlara fazla önem vermeden bu meseleye müsâmaha ile yaklaşarak onları mazur görürler. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Allah Teâlâ'nın kendisine mahsus olan Hakikat ilmi uçsuz bucaksız bir deryâyâ benzer. İlahi aşka tutulanlar bu deryânın dalgıçlarıdır. Zâhiri ilimler de bu deryânın bir kenarına benzer. Deryânın ortasındaki dalgıçların müşâhede ettiklerini kenardakilerin idrâk etmesi mümkün olmadığı gibi dalgıçların o

---

117 Buhârî, *Sahîh*, İlim, 10; Tirmizî, *Sünen*, İsti'zân, 19, h.no: 2682.

118 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2, s. 83.

119 Ümmî Kemal ve Ümmî Sinan gibi.

120 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 61-62, 63; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 141-142.

121 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 64-65; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

122 Yunus, 10/36.

deryâdan çıkardıklarının cevher mi yoksa altın mı olduğunu da karşıdan bakmakla anlayamazlar.¹²³

Ahmed Hüsâmeddin Efedî marifet ve hakikat ilimlerinin aslen Kur'an-ı Kerim'e muhâlif olmadığını söyler. Ona göre ihtilâf gibi görünen hususların temel sebebi Kur'an-ı Kerim'den marifet ve hakikat ilimlerini çıkartacak derecede ihtisas sahibi olmayanların hakikat ilimlerini kendi bilgileriyle karşılaştırarak muhalif gibi görmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz ihsânı olan Kur'an-ı Kerim'den şeriat ehli şeriat ilmini hakikat ehli hakikat ve marifet ilmini çıkartır. İlim ağaca benzer, Şeriat onun gövdesi, tarikat dalları, marifet yaprakları, hakikat meyveleridir. Kur'an-ı Kerim ise bunların tamamını içermektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efedî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de her türlü ilmi bulmak mümkündür. Her âlim bu ilimlerden kendi alanıyla ilgili olan kısmından nasîbini alır.¹²⁴

Ahmed Hüsâmeddin Efedî'ye göre marifet ve hakikat ilimleriyle şeriat ilmi birbirine muvâfik değildir ve aynıyla şeriat ilminde bulunmaz. Çünkü bu ilimlerden her birinin alanları ve konuları ayrıdır. Her biri Kur'an-ı Kerim'in farklı mânâ boyutlarıyla ilgili ilimlerdir. Bundan dolayı marifet ve hakikat ilimlerinin şeriat ilmine muvâfik olup olmadığını tespit etmek nasıl ve ne ile mümkündür. Bu ilimler şeriat ilminde olmadığına göre ne sûretle muvâfik ve ne sûretle muhâlif olabilir. Bu muvâfakat ve muhâlefet ne ile anlaşılır. Hensedese ilmi, mantık ilmine muvâfik değildir diye kimse hensesenin ilim olmadığına dâir herhangi bir iddiâda bulunamaz. Aynı şekilde marifet ve hakikat ilimlerinin de şeriat muvâfakatı zorunlu değildir.¹²⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efedî bu ilimler arasındaki farklılığı bir örnekle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre şeriat makamında Allah ne yerde, ne gökde, ne sağda, ne solda, cihetten münezzehtir demek, marifet makamında "...her nerede olursanız olun Allah sizinle

---

123 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 64-65; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

124 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 62.

125 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 142.

beraberdır...”¹²⁶ demek, hakikat makamında “...O’nun vechinden başka her şey helak olacaktır...”¹²⁷ “...Nereye yönelirseniz yönelin Allah’ın vechi oradadır...”¹²⁸ demektir.¹²⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre günlük hayatta kullandıkları akıllarını (*akl-ı meâş*) ledünnî ilimlere vâkîf kılabacak derecede cilaladılmayanlar bâtın ulemâsının sözlerini kendi ilimlerine muhâlif görmektedir. Hâlbuki bu ihtilâflar “akl-ı meâş”ın muhâlefetinden kaynaklanmaktadır. “Akl-ı meâş” aşk makamından sâdır olan sözleri ne idrak edecek, ne de tayin ve takdir edecek kudrete sahiptir.¹³⁰ Böylece zâhir ve bâtın ulemâsı arasında birinin diğerini anlayamamasından dolayı ortaya çıkan ihtilaf esasa ait olmayıp Hızır ile Musa^(s) kıssasındaki¹³¹ ihtilâfa benzemektedir.¹³²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ilimleri üç kısma ayırmaktadır. Onun bu sınıflandırmasına göre ilimlerin ilki zâhir ilmidir. Zâhir ilmiyle kastedilen ibâdet ve muâmele yönünden mükellefe lazım olan meselelerle ilgili şerâat ilmidir. Bu da tefsir, hadîs ve fıkıh ilimlerinin kapsama alanından oluşmaktadır. İkincisi muâmele (*ahlak*) ilmidir. Bu âhîret ulemâsının fetvâsına göre farz-ı ayındır. Bundan yüz çeviren ahirette Mâlikü’l-Mülk’un azabıyla helak olur. Zîra dünya ulemâsının fetvasında zâhirî amellerden yüz çevirmenin cezâsı da sultanların kılıcıyla helak olmaktır. Hakikatta bu ilim şâriin yasakladığı riyâ, kibir (*ucb*), hile (*gıışş*), açgözlülük (*tamâ*), şan, şöhrat ve övülme sevgisi (*hubb-ı ulüvv ve fahr/senâ*), gibi kötü ahlaktan kalbi temizleyerek (*tasfiye-i kalb*) ihlâs, şükür, sabır, züht, takva ve kanaat gibi güzel ahlakla nefsi süslemektir (*tehzîb-i nefis*). Üçüncüsü mükâşefe ilmidir. Bu, kalbin arındırılması (*tasfiye*) halinde kalpte zâhir olan bir nurdur. Kapalı mânâlar bu nur ile zâhir olur. Böylece Cenâb-ı Hakk’a, isimlerine, sıfatlarına ve gönderdiği kitaplarına mârifet elde edilir. Sırlar hazinesinin perdeleri bu ilimin sahibi için aralanır ve âyân olur.

---

126 Hadid, 57/4.

127 Kasas, 28/88.

128 Bakara, 2/115.

129 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 10, s. 155.

130 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 66.

131 Kehf, 18/60-82.

132 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 65; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 10, s. 155.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bildirdiğine göre ârifler bir kimsede mükâşefe ilminden bir şey bulunmazsa o kimsenin sonunun kötü olmasından korkulacağını söylemişlerdir. Onlara göre bu ilimden kişinin en düşük nasibi mükâşefe ilmini tasdik etmek ve ehlini teslim etmektir. Bu ilim “ilm-i yakîn”de muhakkik olan yani ilm-i yakînlerini hakka'l-yakîn mertebesine ulaştırmış olan müşidlerin makâmıdır. Bu makâma vâsıl olmayan kimseye tâbi olmak sahih ve câiz değildir. Çünkü sülûk cehâlet üzerine bina edilemez. Hakikat, tarîkat ve şeriate vâkıf olmayan bir kimse ilm-i mükâşefeyi kendisi göremediği gibi başkasına da gösteremez.¹³³ Hakikat ilminden bir pay elde etmek için tarîkata girip dünya ve ukbayı terk ederek hak yolunda her türlü arzu ve istekten vazgeçmek gerekir. Zira bu sırlar nefsi kurban etmedikçe anlaşılabilir.¹³⁴

Şimdi Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre yukarıda bahsedilen bu hakîkate götüren yolun mertebelerini, o yolda yapılması gerekenleri ve içerdiği anlamları incelemeye çalışacağız.

2. MÜRŞİD (ŞEYH-İ MERCU')

Mürşid, doğru yolu gösteren, uyaran irşâd ve rehberlik eden kişi anlamlarına gelir.¹³⁵ Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla aynı minvalde “وَلِيًّا مُرْشِدًا” “doğru yolu gösteren rehber”¹³⁶ anlamında geçmektedir.¹³⁷ Tasavvufî bir terim olarak ise şeriat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde yüksek derecelere ulaşmış, nefsin âfetlerini, hastalıklarını ve bu hastalıkların devâlarını bilen,¹³⁸ faydalıyı ve zararlıyı gösteren, dîni ve şeriatı müridin kalbine yerleştiren

---

133 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 66-68.

134 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 66.

135 Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, Daru'l-Maarif, Kahire 1119, c. 3, s. 1649-1650; Âsım Efendi, *Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-kamûsi'l-muhît*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, c. 2, s. 1431.

136 Bu ifadenin geçtiği âyet-i kerimenin tam metni şöyledir: مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدَىٰ وَمَنْ يُضَلِّلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا “Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşkırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek (mürşid) bir dost bulamazsın.” Kehf, 18/17.

137 Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001, s. 394.

138 Kemâleddin Abdurrazzâk el-Kâşânî, *Istulâhâtu's-sûfiyye*, Dâru'l-Hikmet, Beyrut 1995, s. 45.

ren,¹³⁹ Allah'ı kullarına ve kulları da Allah'a sevdiren,¹⁴⁰ kâmil ve mükemmil (*başkasını kemâle erdiren*) insan demektir.¹⁴¹ Mutasavvıflar mürşid kelimesinin yerine aynı anlamı ifade eden pîr, velî, şeyh ve ermiş gibi farklı kavramlar da kullanmışlardır.¹⁴²

Tasavvuf tarihinin ilk dönemindeki âbid ve zâhidlerin, zikredilen bu kavramlardan her hangi birini bilinen terim anlamıyla kullandıklarına dâir bilgi bulunmamaktadır. Kelimenin bu anlamıyla kullanımının ilk defa 4/10. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu kelimelerden ilk olarak yaygınlık kazanan, diğer ilim dallarında da üstâd/hoca anlamında sıkça kullanılan “şeyh” (çoğulu: *meşâyih*) kelimesidir.¹⁴³ Bu kelime mutasavvıflar arasında da zamanla yaygınlaşarak tasavvufi bir kavram haline gelmiştir.¹⁴⁴ Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu kavramlardan “mürşid” ve “mercu” sıfatıyla beraber “şeyh” kelimesini “şeyh-i mercu” şeklinde eserlerinde kullanmıştır.¹⁴⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre mürşid Hakk'ın vekîli, Risâlet-i Muhammediye'nin halîfesidir. O, Hakk'a ulaşmak için hakîkî kâmil bir mürşide tâbi olmanın gerekliliğini şu sözlerle ifâde etmektedir. “Ey Hak tâlibi! Bu yollar öyle lafla kolayca elde edilmez. Bir mürebbî ve mürşidin tasarrufu altında halvetler ve halktan inziva etmek ister.”¹⁴⁶ Bununla beraber her velî ve insan-ı kâmilin irşâd görevi bulunmamaktadır. İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşan sâlikin irşâd edebilmesi için aynı zamanda “şeyh-i mercû” vasfını da taşıyor olması gerekir. Bu ise sâlikin mürşidinin gözetiminde seyir ve sülûkünü tamamlayarak Hakk'ın zâtına tam bir ayna (*mir'ât*) olması, Kur'an-ı Kerim'de “Şüphesiz en son varış Rabbinedir.”¹⁴⁷ âyetinde belirtilen vuslat makâmına ulaşması ile mümkün olur. Bu makam-

---

139 Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, tahk: Ali Dahruc, Mektebeti Lübnân Nâşirûn, Beyrut 1996, c. 1, s. 1049-1050.

140 Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, tahk.: Samir Şems, Dâru's-Sâdır, Beyrut 2010, s. 69.

141 Kâşânî, *Istilâhâtu's-sûfiyye*, s. 45; Tehânevî, *Keşşâf*, c. 1, s. 1049-1050

142 Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

143 Öngören, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

144 Ahmet Yücel, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, s. 50.

145 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s.56-61; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.68; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 35.

146 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s.20.

147 Necm, 53/42.

da sâlik "...Rabbine dön!"¹⁴⁸ İlahî hitâbına muhatab olarak "râzı olmuş" (*râziye*) ve "kendisinden râzı olunmuş" (*merziyye*) sıfatlarıyla nitelenerek Allah'ın velî kullarından olur. Bu şekilde manevi mertebeleri kat ederek İlahî vuslata eren sâliklerin bir kısmı Hak'tan halka dönerek mürşid-i kâmil olup tarîkatta irşad ve hilâfet vazifeleriyle görevlendirilirler. Diğer bir kısmı da beşeriyyete bir daha gelmek için yol bulamayıp Hakk'ta fâni ve müstehlek olurlar.¹⁴⁹ Bundan dolayı her insan-ı kâmilin, insanları irşad etme gibi bir vazifesi yoktur. Zîra mazhâriyyette ve zuhurda "kâmil" olan her sâlik "mercu" değildir. Bunlar Hakk'ın zâtında yok olmuşlardır. Geri döndükleri takdirde Hâdi ve Mürşid isimlerinin dışındaki İlahî isimlere mazhar olmuş bir şekilde dönerler. Bunların bazıısı Sâni', bazıısı Rezzâk, bazıısı Âlim bazıısı da Zâhir isminin rubûbiyyet meydanında görünür.¹⁵⁰

"Şeyh-i mercu" mertebesine ulaşamayan kişinin yaptığı şeyhliğin insanlarda ahlâk bozukluğundan başka bir sonuca ulaştırmayacağını söyleyen Ahmed Hüsâmeddin Efendi, bu bağlamda Cüneyd el-Bağdâdî'nin "Vakitsiz şeyhlik iddiâ eden kimse kâfirdir." sözünü hatırlatır. Ona göre buradaki küfür mahrûmiyet manasındadır. Böyle kişiler hem kendilerini hem de rehberlik ettikleri insanları vuslattan mahrum ederler. Bundan dolayı mürşid talep eden her tâlibin hakîki mürşidi bulması kendi üzerine vâciptir. Şu da bilinmelidir ki, bazı makamlara ulaşmış olan ârifler "şeyh-i mercû" mertebesine ulaşmadan "Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri adedindedir." diyerek etraflarına bir miktar insan toplayıp sülûk ettirdiklerini zannederler. Elbette her insanda Allah'a giden bir yol vardır. Her mahlûk İlahî vecheden bir vecheye ve bir ismin tecellisine mazhar olduğu gibi İlahî fiillerden de bir fiilin zuhuruna mazhurdur. Fakat her ârif vâhidîyyet mertebesine ve İlahî isimlerin cem'ine mazhar olamaz. Çünkü küllî zuhur "insan-ı kâmil" in vücûduna mahsustur. Bu yüzden her âbid ve zâhiden şeyh olmaz. Eğer her insanda İlahî elin (*yed-i İlahî*) vücûdu yeterli derecede olmuş olsaydı vech-i vâhidin müşahedesi yeterli olurdu. Yani kendinde bulunan İlahî el sülûk eden kişi için yeterli gelirdi. Zira her sâlikte Hakk'ın vechi ve eli vardır. İnsanın ken-

---

148 Fecr, 89/28.

149 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmî, Fennî Türkçe Risaledir*, 1330, sayı: 8, s. 117.

150 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 57.

disinde olan Hakk'ın vechini ve elini bırakıp da başkasında olan veche ve ele teşebbüs etmesi, aralarında hiçbir üstünlük sebebi yokken iki eşit şeyden birini diğerine tercih etme durumu ile aynı olacağı için faydasız ve gereksizdir. Bunun Hay-Huy vâdilerinde şaşkın ve âvâre bir şekilde ordan oraya koşturup durma azabına dûçar olmaktan başka getirisi yoktur. Unutulmamalıdır ki, kendi vücûdunda Hakk'ı müşâhede etmeyen gözleri perdeli biri bir başkasına Hakk'ı temâşa ettiremez. Bir âmâ diğer bir âmâyâ nasıl rehberlik edebilir. Küllün cüz'ü olan şey küllün küllü gibi olamaz. Şaşırılmışlığın yansımalarından kurtulamamış bir kimse başkasını irşad edemez ve hidâyete mazhar olamaz.¹⁵¹

Hakîkî muhakkik, İlâhî ilimleri Mişkât-ı Muhammediyye'den vâsıtasız olarak alır. Hakîki mürşid İlâhî sıfatları ihâta ettiği gibi İlâhî fiilleri de ihâta etmiştir. Mürşid-i kâmile vâkıf olan kişi üç isme ulaşır. Bunlardan birincisi Allah isimine delalet eden zâtî isimlerden bir isimdir. Bu, diğer isimlerin mânâsı üzerine delâlet etmez. Ancak Zât üzerine delaletinde o isme ulaşır. Bu isim lafız, ses ve harfe bağlı olmadığı gibi ona fikir ve hayal de ulaşamaz. İkincisi İlâhî fiillerin tecellîlerinin eşyanın bütünündeki tasarrufundan hâsıl olan tezâhürün tamamını kapsayarak Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı ulûhiyyetine delâlet eden bir isimdir. Ateşten görünen şununât-ı zât'ın uluhiyyet üzerine delaleti “Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur.”¹⁵² âyet-i kerimesindeki delâlet gibidir. Üçüncüsü mabud bi'l-hak olduğu tebliğ ile öğrenilmiş olunan ulûhiyyete delâlet eden bir isimdir. “Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur...”¹⁵³ âyet-i kerîmesi buna delâlet eder.¹⁵⁴

Kemâl ehlinin manevi makamı perdeli ve örtülü olduğu için sıfat ve fiilleriyle bilinemez. Çünkü muhakkikin ilmi, müctehidin ilmi gibi değildir. Müctehidin ilmi, delil ve istidlâl üzerine olduğundan müctehid ancak şek ve zan sahibi olur, yakîn sahibi olamaz. Eğer ictihâdında yakîn olmuş olsaydı müctehitler arasında ihtilaf olmazdı. Fakat muhakkikler keşif, şuhud ve basiret üzere bulduklarından onların ilmi, İlâhî vâridatların gereğidir. İlâhî varidatlardan murad, konumuzun aslı olan “Sana yakîn gelinceye kadar...”¹⁵⁵ âyetinin

---

151 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 56-57.

152 Tâhâ, 20/14.

153 Muhammed, 47/19.

154 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s.59-61.

155 Hicr, 15/99.

delâleti üzere ilm-i zevkî kabilinden olduğu için tezâhür ettikçe gizliliği artar.¹⁵⁶ Kudsî hadîste geçen “Dostlarım, benim kubbemin altındadır; benden başkası onları bilemez”¹⁵⁷ ifâdesinin gereği insan-ı kâmiller izzet örtüsü ve sitâriyyet perdesi sığınağında gizli olup vahdetin cemâlini kesretin vechinde müşâhede ederler. Allah’ın zıllinde mevcûdâtın nurlar denizine dalmış olan kâmillerin yüksek şanına taklit sahilinden söven noksanlık erbâbı ve tören şeyhleri ulaşamazlar.¹⁵⁸

Müridin terbiyesinin mürşide bağlı olduğunu ifade eden Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre mürşidler halk içinde peygamber gibi vazîfe görmektedirler. Bunun hadîs-i şerîften delîli Hz. Peygamber’in “Kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir.”¹⁵⁹ ifadesidir. Ona göre hakîkî bir mürşid şerîatın sınırlarına son derece dikkat eder ve şerîatın hilâfına bir harekette bulunmaz. İbadet yolunda dâima azimetle amel eder. Tarîkat-ı âliyyenin sınırlarının bekçisi ve koruyucusu olup ârif-i billah ve ilmiyle âmil olan âlimlerin mesleğine sülûk edenlerdendir.¹⁶⁰ Mürşid, sohbeti ile halkın en tesirlisidir. Onun yüzünde tebessüm eksik olmaz, insanlara ihsân etmede gayet cömert, halkın terbiye edicisi ve yüksek karakterli bir zâttır. Nefsin serseri hevâsı onun üzerine bir yol bulup esemez. Resullerin mîrâsının emanetçisi ve insanların istikametini kendisine bakarak belirlediği bir ölçüdür (*mi’yâr*). Âdemoğlu sıfatında görünen bir melek, beşeriyet elbisesini giymiş gayet nâdir bulunan bir azizdir. İnsanlar onda beşeriyetten başka bir şey görmezler. Kendinden başka kimse onu bilemez. Hak bu kişi ile beraberdir. Tasarrufu ile âlem-i Hakk’tan âlem-i halka rücu etmiştir. Sohbet dışında fazla konuşmaz. Herkes kabiliyeti ölçüsünde ona yaklaşır. İrşad yolunun doğrusunu yanlışını bilir. Müridin sülûkü esnasında zuhur edecek gaflet, hayret, sekr, sahv gibi her türlü hâle vâkîf ve tasarruf sahibidir.¹⁶¹

---

156 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s.58-59.

157 Ebu'l-Hasan Nüreddin el-Molla el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002, c. 8, s. 3339.

158 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s.58.

159 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, tahk.: Abdülhamit b. Ahmed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Kahire 2000, c. 2, s. 18, h.no: 1576.

160 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 33.

161 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 59-60.

Mürşidler Hakk'ın tabipleridir. İnsan bedeninin tabiatını, mizâcını, nefsin hastalık ve illetlerini, övülmüş-yerilmiş havâtırını, hakîkî keşf ile kevnî keşfin farkını, mürîdin nefsinde kaynaklanan aldanmaları (*tesvilat*), şeytanî ilmi ve şeytanın müride ne ile vesvese verip sapkınlıkta bırakacağını ve tâlibi nasıl helak edeceğini bilirler. Fiillerin kaynağına ve mânâlarına vâkıf; ilim, terbiye ve terakkîye sahiptirler. Mürîdin birşeyde noksanı olursa Muhammediyyet bağı ve Ahmediyet feyzi ile tamamlarlar. İlahî âdâba riâyet eder, herkese dostça davranır, insanlara hürmet etmekte kusur etmezler. Bu kemâlâtı kendilerinde toplayan muhakkikler hakîkî şeyh ve Allah'a verdikleri sözde duranlardır. Onlar zerre kadar haktan çıkıp kınananlardan olmaz ve hakkıyla amelde sâbittirler.¹⁶²

Mürîd talebinde ne kadar sâdık olursa mürşid de mürîdin terbiyesinde ve nefsanî hastalıklarının tedavisinde o derece muvaffak olur. Mürşidin tedavi edeceği hastalıklar kalple ilgili hastalıklardır. İlaç ve deva usulüne sülûk etmeyip kalbi zikirden gafil olarak kendilerini helâka atanlar ancak câhildirler. Bir kimse mürşidinin izinden gidip her emrine uyarsa mürşidin kalbinden vârid olan feyz mürîdin kalbine birbiri ardınca gelen yansımalarla nakşolur. Tam bir yansımayla mürîde ulaşan feyiz ve ilahi isimlerin gölgesi mürşidden gelen bir bağ ile yükselir. Mürîde gerekli olan kalb aynasını mâsivâdan temizleyerek parlak tutmak ve sıdk ile yürüyüp kınanmaktan kurtulmaktır. İlim ve amel mürîdin merdivenidir. Mürîd ilerleyişini ancak bu merdivenden gözetir ve yükselişi bu merdivenle olur. Mürîd, sülûk ve riyâzetle mâsivâdan ayrılıp ihlâsla Hakk'a yönelerek (*tebettül*), Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olma kabiliyetini elde eder. Sâlik hakîkî ilme ulaşmadıkça Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olması mümkün olamaz. Hakîkî ilim mürîdin ilerleyişini (*terakkisini*) elde ettiği merdivenin iki tarafındaki direkleri, amel ve tebettül de basamakları gibidir. Sâlik bu merdivenle "Lâ ilâhe illallah" kelimesine, yani tevhîde yükselir. Elde edilen ilim kişinin ihlâs ölçüsünde günden güne rabbânî ilhâmı ile ilerler. Bu ilhâm ile gelen ilme icâbet ederse, bu ilim İlahî hazretlerden sâlikin sıfatlarına nüzûl eder ve sâlik sıfatlarda Zât'ı müşâhede eder.¹⁶³

---

162 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 33-34.

163 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 34-35.

3. ZİKİR

Zikir, bir şeyi hıfz ederek daima zihinde tutmak, unuttuğunu hatırlamak, hafızada olan şeyi korumak için dil ya da kalp ile anmak-yâd etmek anlamlarına gelir. Zikir, mecâzî olarak söylenen söz, kutsal kitap, Kur'an-ı Kerim, namaz, dua ve şeref gibi anlamları da içermektedir.¹⁶⁴

Tasavvufî bir terim olarak zikir, Allah'ı anmak, onu bir an bile hatırdan çıkarmamaktır. İhsan şuuruna ermek için belirli kelime ve ibârelerin çeşitli sayılarda ve belli bir edple düzenli olarak söylenmesidir.¹⁶⁵

Yapılış şekillerine göre zikir, cehrî (*sesli*) ve hafî (*sessiz*) olmak üzere ikiye ayrılır. Cehrî zikir, etraftaki kişilerin duyabileceği şekilde yüksek sesle yapılır. Hafî zikir ise sadece kişinin kendisinin duyabileceği kadar hafif bir sesle yapılır.¹⁶⁶ Bir diğer tasnife göre de lisanî ve kalbî zikir şeklinde sınıflandırılmıştır. Lisanî zikir belirli lafızların ya da isimlerin dil ile tekrarlanmasıyla, kalbî zikir ise zikredilenin kalben düşünülmesi ve bunun daimi hale getirilmesiyle olur. Buna ulaşmanın yolu lisanî zikre devam etmektir.¹⁶⁷

Türevleriyle beraber Kur'an-ı Kerim'de iki yüz altmış yedi yerde¹⁶⁸ geçmekte olan zikir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de Allah'ı dille hamd ve tesbih etmek, O'nu ve nimetlerini anmak, tefekkür etmek, namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî ayetler üzerinde düşünmek, önceki kutsal kitaplar, Kur'an-ı Kerim, vahiy, haber, nasihat ve şeref gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de "Beni zikretmek için namaz kıl!"¹⁷⁰ buyurularak namaz zikir için vesile kılınmıştır. Zaten bütün ibadetler Allah'ı zikir için birer vesile olup onların özü zi-

---

164 İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 1507; Ragıp el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 328; Asım Efendi, *KamûsTercemesi*, c. 2, s. 1963; Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 382-383.

165 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s.393.

166 Uudağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 394.

167 Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 382.

168 Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, s. 332-338.

169 Reşat Öngören, "Zikir", *DİA*, İstanbul 2013, c.44 s.409.

170 Tâhâ, 20/14.

kirdir. Kur'an-ı Kerim'de emredilen ibadetlerin tamamı Allah'ı zikretmenin farklı bir yoludur. Bununla beraber "...Allah'ı zikretmek en büyüktür..."¹⁷¹ ayeti zikrin derecesini "Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an!.." ¹⁷² âyeti de zikrin nasıl yapılacağını ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de emredilen namaz, oruç, hac ve diğer bütün ibadetlerin zaman ya da zemine ihtiyaçları vardır. Bu kayıtlardan bağımsız olarak yapılan zikrin en önemli özelliği ise vakit ve mekân sınırlamasının olmamasıdır. Kul istediği zaman, zemin ve durumda Allah'ı zikredebilir. ¹⁷³ Kur'an-ı Kerim'de "Onlar ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler..."¹⁷⁴ buyurulmuştur.

Ahmed Hüsameddin Efendi zikri, ilahi bağışlara mazhar olmanın sebebi olarak görmüş ve Yüce Allah'ın isimlerinin sabah akşam zikredilmesini tavsiye etmiştir. Ona göre Rabbin isimlerini zikretmek ve zikrin başka bir vasıtası olan Kur'an-ı Kerim okumak insanı ilme sevk eden ilk sebeptir. Çünkü zikir ilim ve marifetin başlangıcıdır.¹⁷⁵

Vücudun her azasının bir zikri olduğunu ifade eden Ahmed Hüsameddin Efendi, mesela buna göre gözün zikri İlâhî tecellîleri temaşa etmek, kalbi çam kozalağı şeklinde hayal edip tam ortasında nur-i beyza ile lafza-i celâlin yazdığını görür gibi düşünmek ve mülâhaza-i huzur devam ettiği müddetçe bunu sürdürmektir. Kulağın zikri, kalbin "Allah Allah" diye zikrettiğini işitiyor gibi mülâhaza etmektir.¹⁷⁶

Sâlik, zikirde manevi hal ve makamları geçip kemale ererek, karar bulmak ve onda derinlik sahibi olmak isterse zikirle çokça meşgul olmalıdır. Bu ise kalbin hâl ve zikrini beden bütünü azalarına dökmekle olur. Zira kalp Muhammedî güneşin gölgesi olduğundan zikrin aynısı olmuştur. Fakat o gölgeyi sâlike yaymak beden bütünü organlarının zikir ile

---

171 Ankebut, 29/45.

172 A'raf, 7/205.

173 Kuşeyri, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 303.

174 Âli İmran, 3/191; Nisa, 4/103.

175 Musa Kazım Öztürk, *Kuran'ın 20. Asra Göre Anlamı*, Ayyıldız Matbaası, İzmir 1976, c. 2, s. 62.

176 Ahmed Hüsameddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.27.

hareket ettirilmesiyle olur ki, kalp aynasına nazar edilerek yapılan çokça zikir, onun halinin tıpkısını ve o Muhammedî gölgeyi kalbe yerleştirir.¹⁷⁷

3.1. Zikrin Adabı

Ahmed Hüsameddin Efendiye göre sâlik zikir ile meşgul olmak istediğinde önce abdest alır. Kalbin huzura ermesi için kimsenin olmadığı bir yere geçer. Allah için iki rekât namaz kılar. Kibleye yönelerek oturur, dilini üst çenesine yapıştırır, bütün azalarını tam bir sükûnet üzere bulundurur, gözlerini kapar ve âdeti üzere nefes alıp vermeye devam eder. Zihninde bulunan avâriz ve havâtırın tamamını engellemek için yirmi beş kere istiğfar eder. Eğer huzur bulamayacak olursa yetmiş kadar uzatır. Bu “Ben günde yetmişden fazla Allah’a istiğfar ederim”¹⁷⁸ hadis-i şerifinin gereğidir. Sonra bir Fâtiha, on adet salavât-ı şerîfe, bir İnşirah, üç İhlâs, tekrar on salavât-ı şerîfe, bir Fâtiha okur ve sonra kalbi ile meşgul olur.¹⁷⁹

Kalbiyle meşgul olması şu şekilde olur: Zikreden sâlik kalbinin sol memenin altında olduğunu düşünür. Yan tarafına meyilli olarak kalbinin ortasında bir nur mülâhaza eder ki, ona iman nuru denir. Bu nuru kalbinin ortasına nur-ı beyzadan yazılmış olarak mülâhaza etmesi gerekir. Ayrıca salik zikirle meşgul olduğu müddetçe Allah’ın sıfatlarını ve O’nun büyüklüğünü düşünerek kendi kalbinin zâkir, Allah’ın ise semi’ olduğunu mülâhaza etmesi gerekir.¹⁸⁰

Eğer zikir esnasında aklına bir şey gelirse bu şey zâil olana kadar diliyle istiğfar çeker ve zâil olduktan sonra *الهي انت مقصودي ورضاك مطلوبي* “Allahım sen benim maksadımsın ve talebim senin rızandır.” der.¹⁸¹

---

177 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murakabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 121.

178 Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999, Deavât, 3, h.no: 2307.

179 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s.8-9; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.26; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 6-7; Süleyman Sâmi, *Rehber-i Tâlibîn*, s. 5.

180 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

181 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s.27.

Zikirde huzur bulmak şarttır. Yoksa maksat bir oturuşta letâifin tamamına murakabe yapmak ve zikir etmek değildir. Hem zikirde hem de murakabede ölçü sâlikin huzurudur.¹⁸² Huzur kalbine mutmain olduktan sonra hayalinde şeyhini peygamberle arasında vasita olarak mülâhaza eder. Mürit, sanki şeyhinin kalbine Hz. Peygamber'den bir nur akseder ve şeyhinden de kendi kalbine o nurun aksettiğini düşünür. İşte bu mülâhazaya mürîdin kalbini şeyhi vasıtasıyla Rasulullah'ın kalbine raptettiği için mülâhaza-i rabita denir. Bu durumlar Allah'ın rızasına vasıl olmak için ehassü'l-havassın halidir.¹⁸³

Bundan sonra malum olduğu üzere salavât-ı şerîfe, İhlâs, Fâtiha okunup tarikatın şeyhlerinin ruhlarına hediye edilir. Bu hediye ise nisbet-i silsileyi tahrik ederek onların ruhaniyetlerinden karşılık olarak feyiz ve füyüzâtın başlamasına vesile olur.¹⁸⁴

3.2. Nefy ve İsbât Zikri

“Nefy” sözlükte inkâr etmek¹⁸⁵ ve “isbât” var etmek¹⁸⁶ anlamlarına gelen Arapça kökenli iki kelimedir. Tasavvufî terim olarak kelime-i tevhîd (*lâ ilâhe illallah*) zikrinin belirli bir usûl takip edilerek uygulanmasına denir. İman nefy ve isbattan oluşur. Buna göre kelime-i tevhîdin ilk kısmı olan “lâ ilâhe” yani ilâh namına akla gelebilecek ne varsa tamamını inkâr etmek “nefy” ve ikinci kısım olan “illallah” yani ilâh olarak yalnız Allah'ın var olduğunu ilan etmek isbâttır.¹⁸⁷

Nefy ve isbât zikri Nakşbendî geleneğin ilk dönemlerinden bu yana icrâ edilen önemli bir zikir çeşididir. Sultânî zikir elde edildikten sonra mürşidin izniyle nefy ve isbât zikrine geçilir. Ciğerlerdeki hava boşaltıldıktan sonra nefesin tutulup (*habs-i nefes*) kelime-

---

182 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

183 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7; Süleyman Sâmi, *Rehber-i Tâlibîn*, s. 5.

184 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27.

185 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 6, s. 6019; İbni Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 6, s. 4512.

186 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 740; İbni Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 1, s. 467.

187 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 191; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s.476.

i tevhîdin (*Lâ ilâhe illallah*) zikredilmesiyle gerçekleşen bu zikir çeşidi, genellikle üç aşamalı olarak şu şekilde hayalen tatbik edilir: “Lâ” harfi göbek altından başa çekilir, “ilâhe” derken sağ omuza inilir, “illallah” derken göğsün solunda bulunan kalbe vurulur. Bu şekilde hiç nefes almadan zikir adedi tek sayılarda (*vukûf-ı adedi*) üç, beş, yedi şeklinde yirmi bire kadar devam ettirilir. Nefes tutmayı bırakacağı sırada nefes alırken “Muhammedun rasûlullah” zikri zihinden geçirilir. Mürşidin belirttiği sayıya ulaşıncaya kadar bu minval üzere devam edilir.¹⁸⁸ Ahmed Hüsâmeddin Efendi nefy ve isbât zikri yapan sâlikin kelime-i tevhîdin nurunu sadrı üzerinde aşağıdaki şekilde yazılı olarak düşünmesi gerektiğini ifade eder.¹⁸⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre nefy ve isbât (kelime-i tevhîd) لَّا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ zikrinde dört ا “elif”, dört ل “la” ve iki tane ه “he” harfi vardır. Bu harflerin bir araya getirilmesiyle اللَّهُ “Allah” ismi meydana gelir. Zîra lafza-i celâl bu harflerden oluşur. Gerek “nefy” cihetinde olsun ve gerekse isbât cihetinde olsun her iki yönüyle de bunun mânâsı Allah demektir. Nefy ile isbât şahıs itibariyle ve zâtın hakîkatına nazar edilerek yapılır. لَّا إِلَهَ غافlet ve hicâp ile, اللَّهُ huzur ve yakaza itibariyle Allah demektir. İlk ل “lâ” nefy “la”sıdır. Buradaki nefy ancak hayâlî varlıkları ve hâdiseleri nefyeder (*inkâr eder*) ki, bunlar hevâdan ibarettir. Bu hevâyı ل “lâ” yüklenmiştir ve bununla iç içedir. Bütün bu yüklendikleriyle ل batıldır. Tecrid ehli bu ل “lâ”nın adına “lamu’l-batılı’l-mutlaka” derler.¹⁹⁰

ل ile إِلَهَ arasında olan ilk hemze Hakk’ın görüntüsünü perdeleyerek إِلَهَ kelimesinin ikinci lâmina geçmeyi engellemek ister. Bu yüzden zikir ehli zan vâdisinin vehim meydana

188 Ahmed Ziyâüddin Gümüshânevî, *Câmi’u’l-Usûl: Veliler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul 1977, s. 106-108; Tosun, *Bahâeddin Nakşebend*, s. 304-305.

189 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 13.

190 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 13-14; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *El-Mirsâd*, İstanbul 1330, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 116.

nında karanlıklar (*zulümât*) içinde önüne gerilen perdeler arkasından neyi “nefy” ve neyi “isbât” edeceği konusunda tereddüte düşerek hayretler içinde şaşır kalır. Ancak sâlik bu perdeleri sa’y ve gayreti ile açarak bu vâdiyi aşar. İkinci “lâm” a yani “إِلَ” nin “lâm” ına ulaşır. Ona bakar ve onda kavmin âdetleri ve tabiat kanunlarını iç içe geçmiş olarak bulur. Bu ل “lâ” ya hâdiselerin işleyişine nisbetle Hakk’ın benzeri denir. Bu ل Hakk’ın benzeridir fakat kendisi bâtıldır. Karanlıklar (*zulümât*) içinde kalmış bâtil dâiresinden hakikat dâiresine geçememiştir. Burada ل nin hakikâti ortaya çıkamamış, sûrette kalmıştır. Hak tâlibi bu dosdoğru yolda seyir ve sülûk ederken görmüş olduğu hüviyet-i mutlaka Hakk’a ve hakikâte ulaştırmaya yardımcı olamayacak sûret ve âdet hükmünde kaldığından bu menzilden bir sonraki menzile geçmek ister. Ancak sâliki bu menzilde de karanlıklar perdesi karşılar ki, bu perde ل nin hemzesidir.¹⁹¹

Sâlik ل ya gelerek bu perdeleri birer birer araladıktan sonra bu dâiredeki ل ya ulaşır. İlk anda onu bâtil zanneder. Çünkü tamamıyla beşeriyyete benzemesi ve beşeriyyetin de sûret ve hayvaniyyete tam bir benzerliği bulunduğundan dolayı buna ilk anda Hak diyemez. Ancak hemen bir hükme varma konusunda da acele etmez. Kendisinde olan mutlak hüviyyetin bıraktığı belîğ etkiler yavaş yavaş zuhur etmeye ve âşikâr olmaya başlar. Haddi zâtında ل kelimesi ل ya benzese de bu benzeyiş hakikî olmadığından dolayı tecrid ehli bu ل yı “şebih-i batıl” olarak isimlendirirler. Hâlbuki bu ل böyle görünse de Hakk ve hakikattir. Burada seyir ve sülûkun başlangıcı “seyr-i ilallah” tır.¹⁹²

Sâlik seyr-i ilallah makâmında sâbit kalmaz. İkinci makâma geçmeyi arzu eder. Burada kendi zâtından ve sıfatlarından adım adım soyutlanarak (*tecrit ederek*) kendi vücûdu hayal ve Hakk’ın vücûdu zâhir gibi görünmeye başlar. لَّ اَللَّه da lafza-i celâlin iki “lâm” harfî vardır. Birisi “lâmu’l-havâyc”tir. Buna “sûretü’l-cemâl” denir. Diğeri ise lâmu’l-hakâyıktır ki, buna da “lâmu’l-visâl” denir.¹⁹³

---

191 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsîd-ı Sâlikîn*, s. 13-14; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *El-Mirsâd*, İstanbul 1330, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 116.

192 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsîd-ı Sâlikîn*, s. 13-14; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *El-Mirsâd*, İstanbul 1330, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 116.

193 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsîd-ı Sâlikîn*, s. 14.

Sâlik mülk âleminden itibaren ceberût âlemine kadar kat ettiği bütün mertebelerde vücûdunu müşâhede eder. “Fenâ fillah” mertebesine ulaştığında ise vücûdundan sıyrılarak Hakk’ta yok (*müstehlek*) olur. Böylece sâlik, âyet-i kerimede ifade edilen “...onları kendilerine şahit tuttu...”¹⁹⁴ sırrına erişmekle kendinden fâni olur. Ancak Allah’a vusûlüne dâir bir habere de ulaşamaz. Çünkü O’nda kendisini fâni etmiştir. Buradan seyir ve sülûk ikinci “lâm” a geçerken lafza-i celâli çeken “elif” Zât’ın şununatını temsil eder. Bu makamda sâlik Kur’an-ı Kerim’de geçen “şüphesiz ki Ben Allah’ım, Benden başka ilah yoktur, Bana kulluk edin.”¹⁹⁵ hitâbına kendini muhâtap görür. Ve yine seyir ve sülûkuna devam eder. Bu çıktığı yolun sonunda kendisini Hakk’a ayna (*mirât*) olmuş olarak bulur. Bu aynadan yansıyan hakikat parıltıları lisâna sığmaz. Sâlik söz ile anlaşılamayacak hâl mertebesine yükselmiştir. Burası Kurân-ı Kerim’de “Şüphesiz en son varış Rabbinedir.”¹⁹⁶ âyetinde belirtilen vuslat makâmıdır. Burada âyet-i kerîmedeki “...Rabbine dön!”¹⁹⁷ İlâhî hitâbına muhatap olarak râzı olmuş (*râziye*) ve kendisinden râzı olunmuş (*merziyye*) sıfatlarıyla nitelenen bir sâlik olur. Böylece mertebeleri kat ederek İlâhî vuslata eren sâliklerin bazıları Hakk’tan halka dönerek irşad ve tebliğ göreviyle vazifeli olurlar. Bazıları da beşeriyete bir daha gelmek için yol bulamayıp Hakk’ta fâni ve muzmahil olurlar.¹⁹⁸

4. LETÂİF

Latîfe kelimesinin çoğulu olan letâif, sözlükte yoğunun (*kesîf*) zıttıdır. Nezaket, incelik, dakiklik, duyu organlarıyla algılanamayan şey¹⁹⁹ ve bir metinde gözle görülemeyen ancak zevk ile anlaşılın incelik gibi anlamlara gelir.²⁰⁰ Kur’an-ı Kerim’de “ihsân edici”

---

194 Araf, 7/172.

195 Tâhâ, 20/14.

196 Necm, 53/42.

197 Fecr, 89/28.

198 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsîd-ı Sâlikîn*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 117.

199 İbni Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 5, s. 4036; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3855; Ragıp el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 740.

200 Cürçânî, *Kitabu’t-ta’rifât*, s. 271; Tehânevî, *Keşşâf*, c. 2, s. 1408.

anlamında Allah’a sıfat olarak kullanılmıştır.²⁰¹ “el-Latîfetu’l-İnsâniyye” denildiğinde ise nefis, kalb ve ruhun nefse yakın bir bölgeye tenezzülü anlaşılmaktadır.²⁰²

Tasavvufî bir terim olarak letâif, seyir ve sülûk usûlü, nefsi terbiye etmekten ziyade ruhu geliştirme üzerine bina edilmiş olan ruhanî tarikatların uyguladığı bir methodur.²⁰³ Bu usûle göre sâlikin letâif-i hamsenin (*beş latîfe*) her biri üzerinde sırasıyla yoğunlaşp “Allah” lafzını belirli sayılarda zikrederek yapmış olduğu ruhu geliştirme yöntemidir.²⁰⁴

Tasavvufun ilk dönemlerinde bazı sûfilerin sistemleşmiş bir sülûk usûlünü ifade etmeksizin farklı adlar ve tasnifler altında bahsettiği letâifin, sonraki dönemlerde çeşitli tarikatlar tarafından farklı adet ve şekillerde bir seyir ve sülûk metodu olarak uygulandığı görülmektedir. Bununla beraber tam anlamıyla sistemleşmiş şekli İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) tarafından ortaya konmuştur. Müceddidiye öncesi Nakşbendî kaynaklarında letâif mevzusu önemli bir hacme sahip değilken İmam Rabbânî’den sonra bu konu büyük önem kazanmıştır. İmam Rabbânî’nin halifelerinden Mir Muhammed Numan (ö.1060/1650) müşdidinin meydana getirdiği sisteme ek olarak bu latîfelere vücut üzerinde farklı bölgeler tayin etmiş ve zikrin bu bölgelere yoğunlaşarak yapılması usûlünü getirmiştir. Günümüze kadar devam eden Müceddidî ekolde ruhî tecrübenin farklı oluşu sebebiyle olsa gerek, bu latîfelerin bölgeleri, nurlarının renkleri ve zikirlerinin uygulanması konusunda ayrılıklar görülmekle birlikte İmam Rabbânî tarafından genel hatlarıyla ortaya konmuş olan ana temada çok fazla değişiklik olmamıştır.²⁰⁵

Ahmed Hüsameddîn Efendi, İmam Rabbânî gibi Allah’ın insanı on parçadan (*cüzden veya latîfeden*) meydana getirdiğini ifade etmektedir. Ona göre bu latîfelerin beşi, âlem-i emre (*ruhlar âlemine*), beşi de âlem-i halka (*yaratılış âlemine*) aittir. Âlem-i emre ait olan letâif, nurânî (*aydınlık*) ve latif (*maddi varlığı olmayan*); âlem-i halka ait olan letâif ise zulmânî (*karanlık*) ve kesiftir. Âlem-i emre ait olan beş nurânî letâif: kalp, ruh, sır, hafi ve ahfâ’dır. Bu letâif arşın üstünde ve Rahmân’ın isimlerinin tasarrufunda olduğundan do-

---

201 Şurâ, 42/19; Mülk, 67/14.

202 Kâşânî, *Istulâhâtu’s-sûfiyye*, s. 86; Cürcânî, *Kitabu’t-ta’rifât*, s. 371.

203 Reşat Öngören, “Tarikat”, *DİA*, İstanbul 2011, c. 40, s. 96.

204 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 83-85.

205 Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 307-309.

layı âlem-i rahmet olarak da isimlendirilir. Âlem-i halka ait olan beş zulmânî letâif ise toprak, ateş, su, hava ve nefis'tir. Bu letâif Rab isminin tasarrufunda olduğundan dolayı başlangıcı arşın altında ve kâinatla iç içedir.²⁰⁶

Emir âlemine ait olan beş letâiften her biri bir peygamberin ayağı (*kademi*) üzeredir. Kalp Hz. Âdem'in, ruh Hz. İbrâhim'in, sır Hz. Mûsâ'nın, hafî Hz. İsâ'nın ve ahfâ Hz. Muhammed^(s)'in gölgesindedir. İseviyyet, Mûseviyyet ve benzeri isimlendirmeler bu letâifenin üzerinde bir peygamber olduğu anlamına gelmez. Ancak o latîfede, İseviyyet ve Mûseviyyet bağından feyiz alındığını gösterir. Bu ifadeler enbiyâ ile sâlik arasındaki bağın hangi yönden olduğunu beyan içindir. Bundan dolayı bir velî Cenâb-ı Hakk'a kalpte vâsıl olursa onun meşrebi Âdemî'dir. Ruhta vâsıl olursa İbrahîmî, sırda vâsıl olursa Mûsevî, hafîde vâsıl olursa İsevî ve ahfâda vâsıl olursa meşrebi Muhammedî olur.²⁰⁷

Hz. Âdem ile Hz. İbrâhim arasında gelen peygamberler Hz. Âdem'in suhufuna tabî ve onun ismine nisbet edilirler. Hz. İbrâhim ile Hz. Mûsa arasında gelen peygamberler de Hz. İbrâhim'e nisbet edilir. Diğer peygamberlerin nisbeti de bu minval üzeredir. Hz. Muhammed^(s) din semâsının güneşi diğer peygamberler de yıldızlarıdır. Elbette sâlikin en büyük bağı güneşe olmakla beraber diğer yıldızlarla da bir bağı bulunmaktadır. Bu düşüncenin sırları vicdanî bir iş olduğundan yakiniyattandır. Açlık ve susuzluk gibi vicdânî işleri anlamak için delile ihtiyaç olmadığı gibi bu sırlar da delillere dayanılarak anlaşılabilir. Belki mânevî terakkî ile bâtında zâhir olur. Kur'an-ı Kerim'de bu düşüncenin sırlarının delilleri vardır. Fakat bu düşünce sırr ve bâtın olduğu için zevk ile yani tatmakla anlaşılır.²⁰⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre emir âlemine ait olan latîfelerin her birinin kendilerine has şahsiyetleri ve vücutları vardır ki, bunlara "vücut-ı müktesebe-i ma'neviye" denir. Latîfelerin bu vücûd ve şahsiyetleri, ruh ve kalb için elbise gibidir. Kalb latîfesinin şahsiyetini oluşturan manevi unsurlar namazın rükûnlarıdır. Zira namazdaki

---

206 İmam Rabbânî Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, İstanbul ts., c.1, c.2, m. no: 34, 58, 423; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27.

207 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 44; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 121.

208 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 44; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 121.

kıyâm maddi vücûddaki ateş elementi gibidir. Rukû hava gibidir ki, hava tabakası rukû eden gibi arzın üzerindedir. Secde ise su gibi arz ile beraber olup olabildiğince iniştedir. Kuûd da toprak hükmündedir. Ruhî şahsiyeti oluşturan dört unsur ise ilahî fiilerin tecellilerine göre ruhun kalpten elde ettiği manevi unsurlardır. Yani toprağın karşılığı olan namaz yemek gibi manevi vücûdun en temel ihtiyaçlarındandır. Hac, havanın karşılığı ve zekât, ateşin karşılığıdır. Zira Allah yolunda verilen bir malda manevi bir yanma vardır. Oruç da suyun karşılığıdır ki, oruçta bir nevi hayat vardır. İşte bu sayılan manevi unsurlarla ruh kendisine manevi bir vücut kazanır yani “vücûd-ı îmânî” meydana gelir.²⁰⁹

4.1. Emir Âlemine Ait Latîfeler

Mürîd önce zikir ile meşgul olur. Kalb-i Muhammedî’den kendi kalbine ve kalbinden ruhuna ulaşan nur bir silsile şeklinde şeyhin kalbinden mürîdin kalbine, mürîdin kalbinden mürîdin ruhuna, ruhandan sırrına, sırdan hafîye, hafiden ahfaya, ahfadadan letâif-i nefse, letâif-i nefsten letâifu’l-letâife, letâifu’l-letâiften cesedin tamamına ulaşır ki, buna sultanî zikir denir.²¹⁰

Şimdi Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre Zâtü’l-Baht’tan yayılan İlâhî feyzin mürîdin her bir latîfesine nasıl ulaştığını ve bu latîfelerin her birinin yüklendiği anlamları açıklamaya çalışacağız.

4.1.1. Kalb

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre öncelikle mürîd kelime-i tevhid ile ilgili hususi sûretin kalbinde olduğunu hayal ederek murâkabe yapar. Bu düşünce ehadiyyet kapılarının inkişâfı için bir anahtardır. Ehadiyyet mertebesi Allah’ın sıfatlarının bittiği noktadadır.²¹¹

---

209 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 6-7; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

210 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 29.

211 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 34.

Sûfiler, letâifin insan vücûdundaki konumlarına dair çeşitli görüşlere sahiptir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre kalp latîfesinin yeri sol memenin altındadır. Feyzinin kaynağı Zâtü'l-Baht'tan Rabb ismidir. Rabb'ın tecellisi ile Hâlık ismi zahir olur. Hâlıkıyyetin tecellisi ile de Hz. Âdem zahir olur. Âdemiyyet hazreti, rubûbiyyetin zuhur aynasıdır. Hz. Âdem'e öğretilmiş olan İlâhî isimler²¹² gölgesine (*zill*) yansır. Burada gölge (*zill*) ifadesi ile anlatılmak istenen kalb-i Muhammedî'den yayılan nurların kendisine aksetmiş olduğu muhakkikin (*mürşidin*) kalbidir. Âdemiyyetin gölgesi olan mürşidin kalbine gelen feyiz oradan da müridin kalbine akseder. Böylece Rab isminden yayılan (*vârid olan*) feyzin varış yeri (*mevridi*) müridin kalbi olur.²¹³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre kalb, ilahî isimlerin zuhur yeri (*mezâhiru'l-esma*) olan Âdemiyyet hazretinin aynası ve gölgesi olduğundan Âdemiyyet bizim babamız hükmündedir. Zira kalbin feyizlenmesi genellikle Âdemiyyet kanalıyla olur. Kalb yüz ilahî ismin istek ve taleplerine göre fiillerin tezâhür ettiği yer olup zâhirî ve bâtinî duyular ve vücûdun diğer âzâları vasıtasıyla beden üzerinde mutasarrıftır.²¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak "...onu topraktan yarattı..."²¹⁵ denilmektedir. Hz. Âdem'in yaratılışının aslı olan bu toprak hayat verme (*ihyâ*), bitkileri yeşertme (*inbât*), öldürme (*imâte*), karıştırma (*temzîc*) ve değiştirme (*tebdîl*) gibi fiillerle muttasıf olduğundan Âdemiyyet fiillerin tecellî yeri olmuştur. Toprakta bulunan bu fiiller kalbde de mevcuttur. Kalb kendisine tecellî eden İlâhî isimlerin gereği damarlar vasıtasıyla vücûdun ilgilili yerlerine besin ve oksijen gönderir, kanı temizler ve vücûdun atıklarını dışarı atar. Kalbin yapmış olduğu bu işlevler kalbin İlâhî fiillerin tecellî yeri olmasının gereğidir.²¹⁶ Bedende bulunan sıhhat, hastalık, açlık, susuzluk hatta görme, işitme, dokunma duyusu gibi umumiyetle zâhirî ve bâtinî, küllî ve cüz'î bedeninin bütün işleyişi kalbin

---

212 Bakara, 2/31.

213 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 34; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, s. 14.

214 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

215 Âl-i İmran, 3/59.

216 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 39; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 118.

hareketiyle olmaktadır. Çünkü kalb Hâlık, Muktedir ve Muhtar gibi İlâhî isimlerin tezâhür yeri olmasıyla beden-i cüz’îde Hakk’ın halîfesidir.²¹⁷

Kalbde kabziyyet, bastiyyet, mürîdiyyet, muktediriyyet, şuûnât-ı hâlıkıyyet ve muhtâriyyet gibi İlâhî isimlerin tecellîlerinin istek ve taleplerinin bulunması, kalbin insan bedende halîfe hükmünde olmasının gereğidir. Ayrıca kalb, şuûnât-ı melekûtiyyeden bir latîfe olduğundan dolayı cüz’î bedende Cenâb-ı Hakk’ın yaratmasıyla bir melek hükmünde olup İlâhî askerlerdendir. Muktediriyyet, hâlıkıyyet ve benzeri vasıflandırmalar kalbin İlâhî isimlerin tezâhür yeri olmasıyla (*mazhâriyyet*) ilgili mecazdırlar. Şuûnât tabiri de bu minvaldedir. Bununla beraber kalb, bedende Cenâb-ı Hakk’ın tasarrufuna vâsıtaadır. Özellikle Rabbin emri olan ruhun yaratma (*tekin*) tarafına bakan yönü kalbtir. Bu durum Arapça nahiv konularından “muzâfun ileyh”in fiilinin, “muzâfi”na nisbeti gibidir. Nitekim “...sen atmadın Allah attı...”²¹⁸ âyetinin sırrı bu türdendir. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber’den “atma” رمي fiilini iptal ve ispat etmiştir. Bu hükümdeki fiilin iptal ve ispat edilmesinin cihetleri farklı olduğundan dolayı “Atma” fiilinin Hz. Peygamber’den kaldırılması (*iptal*) hakîkatte fâil-i mutlakın Cenâb-ı Hak olmasından dolayıdır. İspâtı ise “atma” fiilini yapanın zâhire göre Hz. Peygamber olması itibariyledir. Melekût alemine ait olan kalb latîfesi, İlâhî askerlerden olduğundan İlâhî isimlerden gelen vâridâta göre tasarrufta zaruridir. Zira melekûtiyyet, İlâhî emri yüklenme makamıdır. Bu anlamda âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “...Onlar (melekler) Allah’ın emrettiği şeylere isyan etmezler...”²¹⁹ Aynı şekilde kalbin askerleri hükmünde olan bedenin maddi araç gereçleri de kalbin tasarrufuna saygıyla itaat ederler.²²⁰

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre kalp ridâ²²¹ olup vusûle mânidir. Beşerî vücûd ise izar²²² dır. Fakat kalbin iki yönü vardır. Birinci yönü Hakk’a bakar ve bâtınî ridâ olarak

---

217 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 47.

218 Enfal, 8/17.

219 Tahrîm, 66/6.

220 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 47-48; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 123.

221 Vücûdun belden yukarısını kapatmak için kullanılan bez parçası, örtü.

222 Vücûdun belden aşağısını kapatmka için kullanılan bez parçası, örtü.

isimlendirilir. Diğer yönü ise halka bakar ve bu da zâhirî ridâ diye isimlendirilir. Zâhirî ridâyâ göre vusûle mâni olan, bâtinî ridâyâ göre vusûlün ta kendisidir. Zira zâhirî ridâ kalbe tecellî eden vâridâtlar gereği bedende fiillerin tasarrufuyla meşgul olduğundan hicaptır. Hicap ve ridâ bâtin itibariyle hicap edilene şahittir. Zâhirî itibariyle ise vusûle ve şühûda mânidir. Hâsıl-ı kelam kalp İlâhî isimleri ve sıfatları giyinerek Rabbin halîfesi olup hilâfet gereği Allah'ın isimlerinin de yardımıyla bedende mutasarrıftır. Çünkü kalb Hakk'ın sırrı olan Âdemiyyetin gölgesidir. Hadîs-i şerifte “Âdem benim sırrım ve ben de onun sırrıyım”, “Allah Âdemi kendi sûreti üzere yarattı”²²³ buyrulmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu hadîs-i şerifte geçen sûretin Allah'ın sıfatları anlamına geldiğini ve insanın Allah'ın sıfatları üzere yaratıldığını söyler. Böylece meleklerin Allah'a itaat ettiği gibi vücûdun âzâları, bâtinî ve zâhirî duyuların tamamı kalbin tasarruflarına boyun eğip itaat ederler. Kalb imkân âleminde toprak gibidir. Nasıl toprak hâlikîyyetin taleplerine mazhar olur gayb âleminden alıp şuhud âleminde zuhur eder. Şuhud âleminden de alıp ademe (*yokluk*) geçer. Kalb de yaşatma ve öldürme sıfatlarına sahiptir. Gayb âleminden hususi bir lisan üzere külliyet-i esmâdan alıp isimlerin talepleri gereği bedende tedbir ve tasarruf eder. Kalb ruhun emri olup ruha nisbetle kesiftir. Böylece kalp bedenden bedel, İlâhî ahlâkla mevsuf olup melekûtiyyet taşır.²²⁴

Kalbin zâhiri kozalak (*sanavberi*) şeklinde olup kabz (*daralma*) anında küçülüp bast (*genişleme*) ânında genişler. Bu kozalak şekli (*kalb-i sanavberi*) bir takım kılıf, lifler, perde ve zardan ibarettir. Herbir lifin damar, sinir ve sair beden uzuvlarına münasebeti olan kalp bu lifler vasıtasıyla tasarruf eder.²²⁵

---

223 Buhârî, *Sahîh*, 79, h.no: 6227; Müslim, *Sahîh*, Kitâbu'l-cennet ve sıfeti neî'mihâ ve ehlihâ, h.no: 28414.

224 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 48-49; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124.

225 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124.

4.1.2. Ruh

Ruh latîfesinin yeri sağ memenin altındadır. Fakat mürid onu beynin irtibat yeri olan alnında bulur. O hakikat bakımından letâif menzillerinin bir miktar üzerindedir. Başlangıç itibariyle ruh, isimlerin tecellîleri eşyaya nâzil olmadan önce var olan ilk şeydir.²²⁶

Her sâlik öncelikle ruhu sağ memenin altında düşünmesi gerekir. Ruh latîfesinin feyiz kaynağı Zâtü'l-Baht'ta sübûti sıfatlardan Hayy ismidir. Bu sıfatların isimleri hakikat için değil, tâlim içindir. Çünkü hayatın hakikati ruhtur. Bu isimlendirmeler belirleme ve anlamlandırma kabilindedir. Hayy isminden yayılan feyzin varış yeri müridin kendi ruhunun olduğunu düşündüğü yerdir. İlâhî isimlerin talebi Hayy isminden hayatı davet eder. O da Hayy isminin zuhur aynası olan İbrâhimiyyet hazretidir. Hayy isminin tecellîleri İbrâhimiyyetten hayatın gölgesine akseder. Bu gölge de müridin cesedinden ibarettir.²²⁷

Hz. İbrâhim'in ölülerin diriltilmesini görmek istemesi üzerine Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de "...dört kuş yakala..."²²⁸ diye buyurduğu âyete göre hayatın kaynağı, Zâtü'l-baht'tan vücut üzerine yayılmış olan dört unsur vasıtasıyla hayatın konağı²²⁹ hükmünde olan cesede ulaşır. Dört kuştan birincisi hayy sıfatının İbrâhimî hayat unsuru üzerine yansımadır. İkinci kuş kudretin cisim üzerine yansımadır. Üçüncü kuş sırrın vücutta takdir edilen mahalline yansımadır. O da vücut ile zihin arasındaki bağdan ibarettir. Dördüncü kuş da sağ memenin altında bulunan ruh üzerine yansımadır.²³⁰

Ruhlar İbrâhimiyyet makâmında ortaya çıkar. Bundan dolayı bu makama rûhü'l-küllî ve ferş-i âyân-ı sâbite gibi isimler de verilmektedir. Bu mertebede Hz. İbrâhim diye bilinen zât, İbrâhimiyyet makâmının sahibi ve hâmil olan bir zât ve peygamberdir ki, ruhlar cihetiyle bize baba hükmündedir. Baba denilmesinin sebebi ruhların kaynağı (*mastarı*)

---

226 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 35; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 14.

227 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 35; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 14.

228 Bakara, 2/260

229 Bir müddet durup dinlenen yer, ev.

230 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 35-36; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

olması itibariyledir. Hz. İbrâhim Allah'ı bize sıfat-ı subûtiye ile bildiren bir harftir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'e hitaben söylenen "İnsanlar arasında haccı ilan et ki, sana gelsinler..."²³¹ âyetinde ifade edilen ilanın sırrı; ruhların İbrâhimiyyet makâmında meydana gelmesi, başlaması ve yayılması; ruhların ben ve sen olarak belirmesi ve "elest" sözünün bu makamda vuku bulması dolayısıyladır. Hayat, ruh sahiplerinin tamamına İbrâhimiyyet vasıtasıyla ulaşır. Yine bu makamda da tecellî yüz esma ile olur. Ruh imkân âlemindeki su gibidir. Çünkü "...diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?..."²³² âyetinin delaletiyle su hayat verip ateşi söndürdüğü gibi ruh da hayat verip ateşi söndürür. Aynı şekilde ruhlar gölgesinin (*zullinin*) sahibi Hz. İbrâhim de "Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol dedik."²³³ âyetinde belirtildiği üzere ateşi söndürmüştür. Sözün özü suya ait tecellîler İbrâhimiyyet mertebesinin gereğidir. Suyu ait küllî tecellîlerde (*tecelliyât-ı maiyye-i külliye*) ruhu'l-küllî olan İbrâhimiyyet tasarruf sahibi olduğu gibi insan vücûdunda İbrâhimiyyetin askeri ve gölgesi olan ruh da su unsuru üzerinde kontrol sahibidir.²³⁴

Bütün ruhlar hakîkate külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesidir. Fakat sıfat-ı sübûtiyeye nisbetle ve İbrâhimiyyet tarîkiyle geldiğinden dolayı "İbrâhimiyyetin gölgesi" denilmektedir. Bu latifede de feyizlenme Muhammediye bağı (*nisbeti*) ile arandığından arada mürşidin vasıta edilmesiyle feyizlenme nisbet-i Muhammediye ile cari olur.²³⁵

4.1.3. Sır

Sır latifesi'nin yeri sol memenin üstündedir. Bunun feyzi Zâtu'l-baht'ta mertebe-i ehadiyyetten tecellî eder. Sonra Hâlık isminin şunânına yansır. Hâlık tecellî ettikten sonra beden şunânı kalbe ve onun mahalli olan toprağa yansır. Toprak rububiyyetin mahalli ve Âdemiyyet hazretinin zuhur aynasıdır. Hazerâtın isimlerini zikirden maksat küllî bir mef-

---

231 Hac, 22/27.

232 Enbiya, 21/30.

233 Enbiya, 21/69.

234 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 50-51; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124-125.

235 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 40.

humdan ibarettir. Varidât topraktan ateşe yansır. Ateş toprağın sırrıdır. Ateşten Mûseviyyet hazretine ondan da gölgesine (*zill*) yansır. Buradaki gölge mürşiddir ve mürşidden de müridin sırrına yansır. Sırdan maksat olayları ya da gizli işleri bilmek anlamında değildir. Sır sâlike gelen kalbî bir ilimdir. Bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre sırrın manası sâlikin zât ile sıfat arasındaki bağıdır. Diğer görüşe göre ise sâlik ile Hâlık'ı arasındaki bağıdır. İşin hakîkati ise Allah'ın muhakkik kullarının muttali olduğu tecrübî bir durumdur. Yaşamayan o halin ne olduğunu hakîkî anlamda bilemez.²³⁶

Bütün sırlar külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesidir. Fakat Zât'ın şe'nleri nisbetiyle gelmiştir. Bu yüzden sır onun gölgesinin gölgesidir. İlk sır kalp, ikinci sır ruhtur. Sır vücud ile şuhud yani sübût meydanında berzaktır.²³⁷ Mûseviyyet hazretinde tecellî Zât'tan ve İlâhî benlikten (*eniyyet-i ilâhiyyeden*) dir. Çünkü Zât şuûnâtın kaynağıdır.²³⁸

Hiz. Mûsa'ya yansıyan tecellîlerin tamamı eşyadandır. Bu yüzden Hiz. Mûsa ve Tevrat sırf zâhirdir. Hatta Hiz. Mûsa'dan zuhur eden mûcizeler bile âsâ gibi zâhirî araç gereçlerden tamamen âfâkî olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bu sırdan dolayı Hiz. Mûsa'nın kavmi "...Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız..."²³⁹ diyerek Allah'ı zâhiren görmek istemişlerdir. Fakat Hiz. İsa tamamen bâtın ve ruhânî olduğundan onun elinden diriltme (*ihya*) ve öldürme (*imâte*) gibi enfüsî ve bâtınî mûcizeler zuhûr etmiştir. Hatta kendisinin de fazla yeme ve içme ile ilgisi yoktur. Fakat kavmi beşerî ihtiyaçlara aşırı düşkün olduğundan dolayı İncil'in hükmü üzerlerinden kaldırılmıştır.²⁴⁰

Hiz. Mûsâ'dan istenen ayakkabılarını (*na'leyn*) çıkarması ruh ve hafiden soyutlanması demektir. İbrâhimiyyetten ve İseviyyetten soyutlanması, ervahın enva-ı şecerinden yani ihtilafından soyutlanması demektir. Hiz. Mûsa ayakkabılarına nazar ettiğinde "Hemen

---

236 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 36-37; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

237 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 119.

238 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 51.

239 Bakara, 2/55.

240 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 52; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 125.

ayakkabılarını çıkar”²⁴¹ sırrı zuhur etti ki, bu fiillerin tecellilerindedir. Ayakkabılar sübûhat-ı vech’in²⁴² ateşten ve nurdan perdeleridir. Mümkînâtın tezâhür yerlerine nazar ettiğinde ulvî ve süflî, küllî ve cüz’î eşyadan yani şecere-i kâinattan “Ben Allahım, Benden başka ilah yoktur, hemen Bana kulluk et.”²⁴³ sırrı ortaya çıkar. Hz. Mûsa şununun sırrı dağında benliğin birliğini (*tevhîd-i enâiyyeti*) talep eden nur, ne cüz’î ve küllî tarîkiyle ne de mekânın özelliklerinden olan doğu ve batı gibi yönler de tasavvur olunamaz. Bu şununun, âfâkî ve enfüsî muhit tarîkiyledir. Hulûl ve ittihat, muhit ve muhat tarîkiyle değildir. Çünkü sınırlandırılmış (*mahdud*) değildir. Gayriyyet ve ayniyyet tarîkiyle de değildir. Zira tevhid izafetleri düşürür. Bu mezkuratın tevhidinin sırrarı olan otuzaltı çeşit tevhitten Zât’ın şunununına bağlanan (*talluk eden*) bu benliğin birliğine (*tevhîd-i enâiyyeti*) ulaşmak için Mûseviyyet vâdisinde Muhammedî gölgenin anahtarı gerekir. Aynı şekilde diğer peygamberlerden hangisine murâkabe yapılırsa yapılsın o latîfede kendisine murâkabe yapılan o peygamber Sîna Dağı’nın eteğinde Hz Mûsa’nın yolunu kaybettiği Eymen Vadisi’nin kuruluş ağacıdır. Yani Allah’ın Sîna Dağı’nda tecellî ettiği Hz. Musa’ya yol gösteren ağaç hükmündedir. Mesela ilahî kelama söz vâdisinde Mûseviyyetin dil ağacı tecellî yeri olduğu gibi sesin kaynağı olan hançereden sesin gölgesi (*zill-i savt*) vasıtasıyla bu sesin zuhur ettiği yerin (*mevridin*) sübûtu olan lisanda ortaya çıkacak harflerin mahreçleri olan İseviyyet ve İbrâhimiyyet dahi müştâktır. Aynı şekilde sırrarın çıkış yeri (*mahareci*) ve bu sırrarın güneş gibi doğarak ortaya çıkması gölge hükmünde olan mürşidin vücûduna muhtaçtır. Elbette bir harfin sesi olması için mahreçlere muhtaç değildir. Fakat sesi olmayan harfin de vücûdu olmaz. Hz. İsâ’nın Hz. İbrâhim’e nisbeti harfin lisâna nisbeti gibidir. Fakat kaynak (*menşe*) olma yönünden bir bağ (*nisbet*) ile birleşmiş olur. Müridin hafisi de külliye-i Muhammediyye güneşinin gölgesi olup yalnız sıfat-ı selbiye bağı (*nisbeti*) ile gelmiştir.²⁴⁴

---

241 Tâhâ, 20/12.

242 “...O’nun (Allah) hicâbı nurdan ve ateştedir. Şayet hicâbı (*perde*) kalksa ‘sübûhat-ı vechî’ (*cemâlinin parlaklığı, karşısında herşeyin eridiği Zât’ın zâtî şuaâtı*) gözünün ulaştığı her şeyi yakardı” (Müslim, İman, 293; İbn-i Mâce, Mukaddime, 13)

243 Tâhâ, 20/14.

244 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 40-41, 51; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 119.

Sır latîfesi, insanın zâhirî varlığını oluşturan dört ana unsurdan ateşe benzer. Aynı zamanda ateş sırrın şununatı ve Hz. Mûsa'nın gölgesidir. Hz. Mûsa kendisi ateş fitratlı olduğundan bir sandığa konularak Nil Nehri'ne bırakılmıştır.²⁴⁵ Çünkü su ateşi söndürür.²⁴⁶ Mûseviyyet Rahmân'ın tecellîsidir. Zira Rahmân'ın üzerine tecellî ettiği arşı su üzerindedir.²⁴⁷ Hz. Mûsa da Rahmân'ın tecellîsine mazhar olduğundan dolayı suya bırakılmıştır. Sır latîfesinde de tecellî diğer letaîfeler de olduğu gibi yüz İlâhî isim ile olur.²⁴⁸

4.1.4. Hafî

Hafî latîfesinin yeri sağ memenin üstündedir. Bu latîfenin kaynağı Zâtü'l-baht'ta selbî sıfatlardır. Selbî sıfatlar Cenâb-ı Hakk'ı yeme, içme, bir yerde bulunma, hulül ve diğer mahlûkun sahip olduğu vasıflardan tenzih etmektir.²⁴⁹ Zira Hakk'ın görmesi, duyması bizim gibi değildir. Ancak bizim görme ve duymamız terakkî ederek sıfat-ı sübûtiyeye ulaşabilir. Sâlikin terakkisi konusunda Cenâb-ı Hakk "...Ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum"²⁵⁰ buyurmuştur. Sûfî ıstılâhında bu makama "kurb-ı nevâfil" denir. "Yed-i sahih" tabiri de yukarıda ifâde edilen hadiste belirtildiği üzere "ben onun tutan eli olurum" sırrına nâil olanlar içindir.²⁵¹ Selbî sıfatlardan yayılan feyzin varış yeri müridin hafîsidir. Vürûdun keyfiyeti sağ memenin üstünde ruhun sırrı diye bilinen hafî mahallini düşünmektir. İnsanın meydana geldiği unsurlardan hava suyun sırrı olduğu gibi hafî de ruhun sırrıdır. Ruh kalbin sırrı, kalb bedeninin sırrı, beden toprağın sırrı, toprak rablerin

---

245 Tâhâ, 20/39.

246 Enbiyâ, 21/69.

247 Tâhâ, 20/5.

248 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 52; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

249 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

250 Buhârî, *Sahîh*, Rikâk, 38.

251 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 43; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", sayı: 8, s. 120.

Rabb'inin sırrıdır. Topraktan maksat Hz. Âdem'in yaratılmış olduğu hâlis topraktır.²⁵² Kudsi hadiste “Âdem benim sırrım, ben de Âdem'in sırrıyım.” şeklinde geçmektedir.²⁵³

“Zâtul'l-Baht”tan varid olan feyiz ilk olarak sıfat-ı selbiyeye ulaşır ki, o da insanın sıfatlarıdır. Sıfat-ı selbiyeye ulaşan feyiz buradan İseviyyet'e, ondan İseviyyet'in gölgesine (*zill*) yani mürşide ve oradan da müridin hafisine ulaşır. Bu mevcûdâtın Hâlık'ından âlem-i şuhûda inen ve bu inişi devamlı olan birinci kavisin sonudur.²⁵⁴

Feyzini sıfât-ı selbiye yoluyla alan Hz. İsa, tamamen melekûtî olduğundan beşerî kayıtlardan sıyrılmıştır. O'nun beşer ile münasebeti annesi Hz. Meryem yoluyla. Bu cihetten hafî İbrâhimiyyetin yani ruhun sırrı olup Âdemiyyet ile münâsebeti yok gibidir. Çünkü yaratılış dört çeşittir. Birincisi Âdem^(s) in ikincisi Havva^(s) in üçüncüsü İsa^(s) in dördüncüsü de alışılmış olan insan yaratılışıdır. Bu dört çeşit yaratılışın birbiri ile münasebeti bir yöndendir. İseviyyetin gölgesi hafî âlem-i halkda hava gibidir. Hz. İsa da havaya yükselmiştir. Hz. Peygamberin Hz. İsa için ifade ettiği “eğer yakini artsaydı havada da yürürdü”²⁵⁵ hadisi buna işaret etmektedir. Yine bu latîfede de tecellî yüz İlâhî isim ile gerçekleşir.²⁵⁶

4.1.5. Ahfâ

Ahfâ latîfesinin yeri göğsün ortasındadır. Bu latîfe insanın bedeni gibi fazlasıyla aşikâr ve zâhirdir. Feyzin kaynağı âlem-i halktan sıfatlara ait şe'nleri ve âlem-i emirden vücûda ait şe'nleri kapsayan şe'n dir. Bu feyzin ulaştığı yer de müridin ahfâsıdır. Feyzin vürûd keyfiyeti ise Zâtü'l-baht'tan vârid olması hasebiyle ulûhiyyet mertebesidir. Ulûhiyyet mertebesinden yayılan feyiz külliye-i Muhammediyye'ye ondan da ubûdiyyet-i kâmile

---

252 Âl-i İmran, 3/59.

253 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 37; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 15.

254 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 16.

255 Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabkâtü'l-asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, s. 156.

256 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, sayı: 8, s. 126.

mertebesine ulaşır. Külliye-i Muhammediyye’den kasıt Hz. Muhammed’in beşerî vücûdudur. O’nun beşerî vücûduna ulaşan feyiz buradan gölgesine (*zill*) yansır ki, o da ibadet ile emirdir.²⁵⁷ “Onlar ancak Allah’a ibadet etmekle emrolundular...”²⁵⁸ âyetinde ifade edilen o emir Muhammedî şeriattan ibarettir. Bu emrin muhatabı da yaratılmış olan nefislerin tamamıdır. İşte bu kavis-i nüzûliyenin sonudur. Ahfâ eşyanın zahiridir ki, o da ulûhiyyetin sırrıdır. Bununla ilgili kudsi hadiste “Âdem benim sırrım ben de onun sırrıyım” buyurulmuştur. Bu ise âyân-ı sâbiteye işaretler.²⁵⁹

Kalb Cenâb-ı Hakk’a en yakın ve insana en uzak latîfedir ve sırf bâtıdır. Fakat ahfâ kâb-ı kavseyndir. Yani yay ile kiriş arasındaki mesafe kadardır. Ahfânın bir tarafı bâtın bir tarafı zâhirdir. Çünkü âlem-i kevnden olan nefse bakar. Ahfâ bir tarafı kırmızı diğer tarafı beyaz camlı bir fenere benzer. Kalb evveldir. Ahfâ âhirdir. Kalb bâtıdır. Ahfâ zâhirdir.²⁶⁰

Hz. Peygamber İlâhî şununâtı câmi olduğundan iki kavis arasına mesafe (*berzah*) olmuştur. Ne doğudan ne de batıdan değildir. Zâhirî ve bâtınî kavisin her ikisine de sahiptir. Bu yüzden insanın ahfâ latîfesi vücûdun ortasında vâki olmuştur. Hz. Peygamber’den zuhur eden apaçık mücizeler hem zâhirî hem de bâtınîdir. Beyan olunduğu üzere Hz. Mûsa ve Hz. İsa’nın mücizeleri böyle değildir. Ahfânın imkân âlemindeki karşılığı nefistir. لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ “Size kendinizden bir peygamber gelmiştir...”²⁶¹ âyet-i kerimesi buna işaret etmektedir. Ahfâyâ kadar olan diğer latîfelerden her birinin dört unsurdan biriyle ilişkisi bulunmaktadır. Ahfâ ise kavsi Muhammed’e olan münâsebeti dolayısıyla bu dört unsuru tamamını kapsayan “nefs-i nâtika”nın karşılığıdır. Zira Hz. Muhammed^(s) şe’nu’l-câmidir. Emir âlemini ve halk âlemini kendinde toplamıştır. Bu makamdaki tecellî de yine yüz İlâhî isim ile gerçekleşmektedir.²⁶²

---

257 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 38.

258 Beyyine, 98/5.

259 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 39; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 16.

260 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 45.

261 Tevbe, 9/128.

262 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

4.2. Halk Âlemine Ait Latîfeler

Letâif konusunun başında ifade edildiği üzere Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre âlem-i halka ait olan latîfeler beş tanedir. Bunlar anâsır-ı erbea' denilen dört ana element olan toprak, ateş, su, hava ve nefsten ibârettir. Âlem-i halka ait olan bu latîfeler zulmânî (*karanlık*) ve kesiftir. Bu latîfeler Rab isminin tasarrufunda olduğundan dolayı başlangıcı arşın altında ve kâinatla iç içedir²⁶³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi insanın maddi vücûdunu oluşturan dört temel elementin, manevi vücûdu oluşturan dört unsur olan kalp, sır, hafî ve ahfâ, aracılığıyla ruhun tasarrufunda olduğunu söyleyerek bu düşüncesini Hz. İbrahim'in dört kuş kıssası üzerinden ele almaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e "Dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra onları parçala ve dört dağın üzerine dağıttıktan sonra onları çağır. Sana koşarak geldiklerini göreceksin."²⁶⁴ buyurmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre âyet-i kerimede geçen dört dağın hakîkâti, insanın manevi vücûdunu oluşturan dört manevi unsur olan kalb, ruh, sır ve hafî latîfeleridir. Bu dört dağın üzerine konulan dört kuş ise insanın maddî vücûdunun teşekkül ettiği dört maddî unsur olan toprak, su, ateş ve hava elementleridir. Bu dört kuşun Hz. İbrâhim'e itaat etmeleri bu dört maddî unsurun ruhun tasarrufuna verildiğine işaret eder. Ruh ayrıca kalpten iktibas ettiği dört manevi unsur ile manevi vücûdu tesis eder. Böylece ruha İbrahimî denilmesinin espirisi de ortaya çıkmış olur.²⁶⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendi halk âlemine ait latîfelerle ilgili çok ayrıntılı açıklamalarda bulunmamıştır. O âlem-i emre âit latîfeleri anlatırken yeri geldiğinde o latîfenin tasarrufunda olan âlem-i halka âit element hakkında bilgi vermektedir. Biz de onun bu usûlüne uyararak âlem-i emre âit latîfeleri anlatırken gerekli yerlerde âlem-i halka âit elementlerle ilgili Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin görüşlerini sunmaya çalıştık. Şimdi burada onun bu latîfelerle ilişkilendirdiği âyetleri, tasarrufu altında buldukları emir âlemine âit latîfeleri

---

263 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 27.

264 Bakara, 2/260.

265 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 7; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 112.

ve peygamberleri kısaca vermekle yetineceğiz. Ona göre *âlem-i halka* ait latîfeler ile ilişkilendirdiği âyet ve peygamberler aşağıdaki gibidir:

1. Toprak: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre yaratılış âleminin ilk latîfesi topraktır. Kur'an-ı Kerim'de "...seni evvela topraktan sonra nutfeden yaratan Zât-ı âlâyı inkâr mı ediyorsun."²⁶⁶ "...biz sizi önce topraktan sonra "nutfe"den sonra "alaka"dan sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yaratık..."²⁶⁷ âyetleri insanın ilk yaratılan latîfesinin toprak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre toprak latîfesi emir âleminden kalb latîfesinin tasarrufundadır. Ayrıca toprak rubûbiyyetin tecellî ettiği mahaldir.²⁶⁸
2. Su: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre insanın maddî vücûdunun teşekkül ettiği unsurlardan olan su latîfesine Kur'an-ı Kerim'de "Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O şiddetle fişkırın bir sudan yaratıldı."²⁶⁹ ve "...diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?..."²⁷⁰ âyet-i kerimeleriyle işaret edilmektedir. Su latîfesi hakîki hayat kaynağı olan ruhun tasarrufu altında bulunduğundan dolayı su da hayat kaynağıdır. Ayrıca su Hz. İbrahim'in gölgesidir.²⁷¹
3. Ateş: Ahmed Hüsâmeddin Efendi ateş latîfesini Kur'an-ı Kerim'den *وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا* "Sizden cehenneme uğramayacak hiç kimse yoktur..."²⁷² âyetine dayandırarak bu ayete "Siz ancak ateşten geldiniz..."²⁷³ şeklinde meal vermektedir. Ona göre insanın zâhirî varlığını oluşturan dört ana unsurdan ateş, âlem-i emirden sır latîfesine benzer. Aynı zamanda ateş sırrın şuunâtı ve Hz.

---

266 Kehf, 18/37.

267 Hac, 22/5.

268 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 47.

269 Târik, 86/5-6.

270 Enbiya, 21/30.

271 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 125.

272 Meryem, 19/71.

273 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 28.

Mûsa'nın da gölgesidir.²⁷⁴ Hz. Mûsâ'nın Nil Nehri'ne bırakılması da onun ateş fitratlı olmasındandır.²⁷⁵ Çünkü su ateşi söndürür.²⁷⁶

4. Hava: Ahmed Hüsâmeddin Efendi hava latîfesine delil olarak Kur'an-ı Kerim'deki "Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin hevâdan alıkoyarsa şüphesiz cennet onun sığınağıdır."²⁷⁷ Âyet-i kerimesini zikretmektedir. Ona göre Hz. İsrâ'nın gölgesi olan hava unsuru âlem-i emirden hafînin tasarrufu altındadır.²⁷⁸
5. Nefs: Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim'de geçen "O sizi tek bir nefisten yarattı..."²⁷⁹ âyet-i kerimesi nefsin âlem-i halktan olduğuna delalet etmektedir.²⁸⁰ Bu latîfe ona göre emir âleminden ahfânın tasarrufu altındadır.²⁸¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi görüldüğü üzere letâif konusunda geniş açıklamalarda bulunmuştur. Tasavvuf alanında letâif konusunu bu derece ayrıntılı bir şekilde anlatan başka bir mutasavvıf neredeyse yok gibidir. O bu konuyu anlatırken tamamen Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'i kendine referans almaktadır. Ancak bazı konuları delillendirmek için kullandığı âyet-i kerimelere Arap Dili'ne uygun olmayan zorlama yorumlar getirdiği söylenebilir. Birçok sûfinin letâif konusunu anlatırken değindiği latîfelerin renklerle ilişkisi meselesine ise hiç değinmemiştir.

---

274 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

275 Tâhâ, 20/39.

276 Enbiyâ, 21/69.

277 Naziat, 79/40-41.

278 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

279 Zümer, 39/6.

280 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 28.

281 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

5. MURÂKABE

Murâkabe sözlükte gözetlemek, kontrol etmek, korumak ve bekçilik etmek gibi anlamlara gelmektedir.²⁸² Aynı kökten türeyen “رقيب” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de “gözetleyen/gözetleyici” anlamında Cenâb-ı Hakk’a²⁸³, meleğe²⁸⁴ ve insana²⁸⁵ sıfat olarak beş yerde kullanılmıştır.²⁸⁶

Tasavvufi bir terim olarak murâkabe, kişinin yaptığı her fiilde Hakk’ın rızasını gözetmesi ve Allah’ın ilminin kulun her hâlini kuşattığını düşünerek nefsinin daima kontrol etmesi ve gözetim altında tutmasıdır.²⁸⁷ Diğer bir deyişle Hz. Peygamber’in Cibril hadisinde ifade ettiği “Allah’ı görüyormuş gibi yaşamak” ya da Allah’ın kulun her haline vakıf olduğu, her fiilini gördüğü ve her şeyden haberdâr olduğunun bilincinde olmaktır.²⁸⁸ Hususi bir seyir ve sülûk metodu olarak da belirli âyet ve kavramların üzerinde yoğunlaşarak derinlemesine tefekkür etmek ve bu bağlamda feyzin Allah’ın Zât’ından sâlikin letâifine inşini beklemek ve düşündürmektir.²⁸⁹ Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre ise murâkabe İlâhî feyzin kaynağından çıkıp makamları sırasıyla aşarak latîfelere akışını tefekkür etmektir.²⁹⁰

Murâkabe kavramı Nakşbendî-Müceddidî seyir ve sülûkü içinde önemli bir yere sahiptir. İmam Rabbânî bu konu hakkında detaylı bilgi vermemişse de kendisinden sonra gelen müceddidîler murâkabe usûlünü oldukça geniş ve sistemli bir şekilde ele almışlardır. Müceddidîlik öncesi Nakşbendîlikte murâkabe kavramı kullanılmakla beraber İmam Rabbânî sonrasında kazandığı anlam ve uygulama alanı kadar geniş ve sistematik değildir.

---

282 İbni Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 3, s. 1699-1700; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 429.

283 “...Onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun.” Maide, 5/117; “...şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir”, Nisa, 4/1; “...Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.”, Ahzab, 33/52.

284 “İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.”, Kaf, 50/18.

285 “...Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.”, Hud, 11/93.

286 Muhammed Fuad, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, s. 397.

287 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 429.

288 Buhârî, *Sahîh*, İman, 37; Müslim, *Sahîh*, İman, h.no: 1; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 332.

289 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 77.

290 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

Müceddidî ekolde bu kavramın sistemli ve kapsamlı olarak Mazhar Cân-ı Cânân (ö.1195/1781) tarafından kullanıldığı bilinmektedir.²⁹¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre murâkabenin yapılacağı belirli bir zaman dilimi yoktur. Sâlik murâkabede bulunacağı zamanı belirleme konusunda serbesttir. Sâlikin zikir ile meşgul olduğu esnadaki murâkabesi râbıta makâmındadır. Böylece sâlik her bir latîfede bir müddet murâkabe ederek eski üslûbu üzere zikrini yapar. Ancak o bu zikredilen uygulamanın dışında gün içinde ne zaman huzur ve fırsat bulursa zikirsiz murâkabeye devam eder. Murâkabe yaparken ortaya çıkan gaybûbet hâli uyku ve yakaza arasında olur. Eğer yakaza hâline uyku gâlip gelirse buna huzur hâli denir. Uyku hâline yakaza galib gelirse buna da istiğrâk hâli denir. Büsbütün uyku gibi değildir ve bu istiğrâk hâli çok uzun sürmez. Bu yüzden murâkib uygun bir ortam, zaman ve huzur bulduğunda murâkabe ile meşgul olur. Ancak farzları edâya ve aile nafakasını kazanmaya mâni olacak kadar murâkabede bulunmak câiz değildir.²⁹²

Ahmed Hüsâmeddin Efendi eserlerinde çeşitli murâkabe türlerinden bahsetmiştir. Bunlar: Ehadiyyet, maiyyet, kelam, ef'al, vücûd, ölüm ve tefekkür murâkabeleridir. Şimdi sırasıyla bu murâkabe türlerinin Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre ne anlama geldiğinden ve nasıl yapılacağından bahsedilecektir.

5.1. Ehadiyyet Murâkabesi

Ehadiyyet (*teklik*) murâkabesi, sâbit aylar (*şeyiyyetü 's-sübût*) âleminde ayn-ı sâbitin yani Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre ruhun "fe-yekün"²⁹³ meydanına (*şeyiyyetü 'l-vücûda*) inişinin ve ortaya çıkışının nasıl olduğuna ilm-i yakîn ve şuhûd-i vicdanîyi elde etmek için mülâhaza ve murâkabeyi İlâhî fiillerin tecellîsine yöneltmektir.²⁹⁴ Zira ehadiyyet

---

291 Tosun, *İmâm-ı Rabbânî*, s. 77-79.

292 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 45, 46; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

293 "Bir şeyi dilediği zaman onun emri o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen oluverir." (Yasin, 36/82)

294 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 5; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

mertebesi İlâhî sıfatların nihâyetidir. İlâhî sıfatlar ve isimler bu mertebeden ileriye geçemezler. Mesela Hâdi isiminin yükselişi ehadiyyet mertebesine kadardır.²⁹⁵

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre murâkabenin sâbit aylar (*şey'iyetü's-sübût*) âleminden başlanıp yaratılış âlemine (*şey'iyetü'l-vücûd*) doğru yapılmasının sebebi Nakş-bendî yolunun Hakk'tan halka zuhur tarîki olmasından dolayıdır. Bu yolda mârifet önce Cenâb-ı Hakk'da sonra eşyada elde edilir. Bu yol sahv ve bekâ yoludur ki, onda tedricen halka nüzûl edilir. Bu yol risâletin gölgesidir ve meczûb-i sâlik mesleğidir. Bu yüzden Bahâeddin Nakşbend “Bizim tarîkimizin bidâyeti diğer tarikatların nihâyetidir.” demiştir.²⁹⁶

Bu murâkabede sâlik; sanki şey'iyetü's-sübût âleminin dağında bulunduğunu hayal ederek Zâtü'l-Baht'tan vârid olan ilahî feyzin zâtü'l-mukaddese mertebesine oradan tecellî-i ef'âle ondan sonra da kendisinin şey'iyetü'l-vücûduna feyzin akışını ve inişini düşünür.²⁹⁷ Ehadiyyet murâkabesinin bir diğer adı “murâkabetü's-sübût fi'l-vücud”dur. Bu ehadiyyetin çeşitlerini beyan eden kapsayıcı bir tabirdir.²⁹⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre ehadiyyet murâkabesi İhlâs Sûresi'nin nurundan yayılır ve alınır. O letâifle bu sûrenin âyetlerini şöyle ilintilendirir. *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* “De ki Allah birdir (ehaddir)”²⁹⁹ kalb, *اللَّهُ الصَّمَدُ* “Allah sameddir”³⁰⁰ ruh, *لَمْ يَلِدْ* “O doğurmamıştır...³⁰¹ sır, *وَلَمْ يُولَدْ* “...ve doğmamıştır”³⁰² hafi, *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ* “O'nun hiçbir dengi yoktur.”³⁰³ ahfadır.³⁰⁴ Bu murâkabenin beş latife (*letâif-i hamse*) üzerinde uygulanışı sırasıyla şu şekilde gerçekleşir.

---

295 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 13.

296 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 6; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111-112.

297 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 5.

298 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 19; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 111.

299 İhlâs, 112/1.

300 İhlâs, 112/2.

301 İhlâs, 112/3.

302 İhlâs, 112/3.

303 İhlâs, 112/4.

304 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 19; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*,

5.1.1. Kalb Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik kalb latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin ilk ayeti olan **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** “De ki Allah birdir (ehaddir)”³⁰⁵ âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimenin sırrı fiillerin tecellîsi olduğundan kaynağı (*menşei*) Zâtü'l-baht'ta olan yedi kapı “Hayat, İlim, İrade, Kelam, Tekvin, Kudret, İksât (Hakkaniyet/Adalet)” (*sedene-i seb'a/esmâ*) ve Rahmân gibi İlâhî isimler ve sıfatlardır. Bu kaynaktan yayılan feyzin varış yeri (*mevridi*) kalptir. Zira aşkın (*müteal*) varlığın nüzûl ve tezâhür yerleri (*menâzil ve mezâhir*) İlâhî isimlerin talepleri ve kabiliyetlerinden ibârettir ki, aynası ve menzili kalptir.³⁰⁶

Kalb latîfesinde murâkabe Zâtü'l-baht'tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak fiillere ondan Âdemiyyet makâmına, Âdemiyyetin İlâhî isimlere olan ilmine nisbetinden Âdemiyyetin gölgesine (*zilline*) yani mürşide ve Âdemiyyetin gölgesi olan mürşidin kalbinden de feyzin nihâî varış yeri olan sâlikin kalbine akışını düşünmektir.³⁰⁷

51.2. Ruh Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik ruh latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin ikinci ayeti olan **اللَّهُ الصَّمَدُ** “Allah sameddir. (O, hiçbir şeye muhtaç olmayıp herşey O'na muhtaçtır.)”³⁰⁸ âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerime sıfât-ı subûtiyyenin sırrı ve ruhun menşei olup ruh onun varacağı yerdir. Zîra ruhta samedâniyet bağı ve tecellîsi açık olup ruh bedenden müstağnîdir. Ruhun varlığı bedene muhtaç değildir. Fakat ruhsuz beden düşünülemez. Ruh Rabb'in işi (*emri*)³⁰⁹ olduğu için memur olamaz.

---

sayı: 7, s. 109.

305 İhlâs, 112/1.

306 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 110.

307 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 122.

308 İhlâs, 112/2.

309 İsrâ, 17/85.

Her bir ruh sahibi kendinde bağımsız olup diğerine ihtiyacı yoktur. Samedâniyyetin gereği bir karınca bile irâde ve kudretinde başka bir canlıya muhtaç değildir. Her bir ferdin aynasında kâbiliyetine göre ehadiyyetin sırrı görünür. Cenâb-ı Hak samedâniyyetini ve samedâniyyeti aynasında ehadiyyetini temâşâ eder. Âyet-i kerimedeki “Allah, pis olanı temizden ayırmak için...”³¹⁰ ifadesinin işareti gereği ruh bedende iyiyi kötüden ayırt edicidir. Kalbi kötü nefisten (*nefs-i habîsten*) ayırmak ve nefsi hayvanî güdümlerden temizleyip ruhun aynı eylemek, “râziye” ve “merzıyye” mertebelerine ulaştırmak için şey’iyyeti’s-sübûtta şey’iyyeti’l-vücûda nüzûl etmiştir.³¹¹

Sâlik ruh latîfesine murâkabe yapacağı zaman Zâtü’l-Baht’tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak sıfât-ı sübûtiyyeden Hayy ismine sonra onun gölgesi olan İbrâhimiyyet’e, İbrâhimiyyet’in sübûtiyyet bağından gölgesine yani mürşidin ruhuna ondan da sâlikin kendi ruhu aracılığıyla bütün bedenine ulaştığını düşünür. Her halde ve her latîfede sâlik kendisini mürşidin yansıyan gölgesi farz eder. İbrâhimiyyet sûfi literatüründe sıfât-ı sübûtiyenin gölgesi, sıfat mertebesinde insan-ı ekberdir.³¹²

5.1.3. Sır Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre sâlik sır latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin üçüncü âyetinin لَمْ يَلِدْ “O doğurmamıştır...”³¹³ şeklindeki ilk cümlesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerime Zât’ın şununatı, sırrın kaynağı ve sır onun feyzinin mevrividir. Zira sırr doğurma noksanlığından dolayı değil, Zât’ının şununatı olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁴

Sır latîfesinin murâkabesinde Zâtü’l-baht’tan vârid olan İlâhî feyzin ilk olarak şununat-ı zât makâmına sonra onun gölgesi Mûseviyyet hazretine oradan Mûseviyyet’in gölgesi olan

---

310 Enfal, 8/37.

311 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

312 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 50; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 14; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 124.

313 İhlâs, 112/3.

314 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21-22; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

mürşide ve ondan da sâlikin sırrı vasıtasıyla vücûdun tamamına ulaştığı düşünülür. Zât şununâtin kaynağı olduğundan dolayı Mûseviyyet'te tecellî Zât'tan ve İlâhî benliktendir (*eniyyet-i ilâhiye*).³¹⁵

5.1.4. Hafî Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik hafî latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin üçüncü âyetinin *وَلَمْ يُولَدْ* "...ve doğmamıştır"³¹⁶ şeklindeki ikinci cümlesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimede ifade edilen şey sıfât-ı selbiyedir. Selbî sıfatlar ise hafî latîfesinin kaynağı olup hafî onun feyzinin varış yeridir (*mevrid*). Bu mertebede ehadiyyetin görülmesi samedâniyyet vâsıtasıyladır.³¹⁷ Sâlik hafisine yapacağı murâkabede Zâtü'l-Baht'tan vârid olan ilâhi feyzin önce sıfât-ı selbiyeye oradan İseviyyet makâmına İseviyyet makâmından İseviyyet'in gölgesi olan mürşidin hafisine ve ondan da sâlikin hafîsi aracılığıyla sâlikin tüm bedenine ulaştığını zihninde canlandırır.³¹⁸

5.1.5. Ahfâ Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre sâlik ahfâ latîfesine yapacağı murâkabede İhlâs sûresinin son âyeti olan *وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ* "O'nun hiçbir dengi yoktur."³¹⁹ âyet-i kerimesini düşünür. Ona göre bu âyet-i kerimenin işareti gereği ahfâ latîfesi "şe'nü'l-câmi" her şeyi kuşatan ilim mertebesidir. Şe'nü'l-câmi ahfâ latîfesinin kaynağı olup ahfâ onun feyzinin varış yeridir (*mevrid*). Bu, Hz. Peygamber'in makâmına has olup diğerlerinden kaldırılmıştır.³²⁰ Sâlik ahfâsına murakabe yaparken Zâtü'l-Baht'ta ulûhiyyet mertebesinden vârid olan

---

315 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 51; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 14-15; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 125.

316 İhlâs, 112/3.

317 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 20; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 109, 110.

318 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 53; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 15; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 126.

319 İhlâs, 112/4.

320 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 22; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*,

Îlâhî feyzin şe'nü'l-câmi makamına ondan Muhammediyyet hazretine sonra onun gölgesi olan mürşidin ahfâsına ondan da sâlikin kendi ahfâsı aracılığıyla bütün vücûduna ulaştığını zihnen düşünür.³²¹

5.2. Maiyyet Murakabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre maiyyet (*birliktelik*) murakâbesinde sâlik Kur'an-ı Kerim'de geçen "...her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir..."³²² âyetinin manasını düşünür.³²³ Bu marâkabe ubûdiyyet kapılarının inkişafının anahtarıdır. Sâlik bu murâkabede yukarıda zikredilen âyetin yanında Hz. Peygamber'in ifade ettiği "...ihسان: Rabbini görüyor gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görür"³²⁴ hadisi ile "...üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir..."³²⁵ ve "Allah, (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir."³²⁶ âyetlerinin mânâlarını düşünerek her durumda Rabbiyle bir araya gelmek ve ona yaklaşmak için bir yol arar.³²⁷

Maiyyet murâkabesinde sâlik inâyet feyzinin kendisiyle beraber olduğunu tahayyül eder. İnâyetin kaynağı Zâtü'l-baht'tır. Zâtü'l-baht'tan tecellî-i ef'ale gelen feyiz, kalbde fiillere, ruhta subûtî sıfâtlara, sırda Zât'ın şununâtına, hafîde selbî sıfâtlara, ahfâda şân-ı camî'e tecellî eder. İnâyet feyzi nefsin doğuş yerine (*matlâina*) ulaştığında onun üzerine "Bu yeni Kitab'a inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) diye arkalarından üzüntüyle nere-

---

sayı: 7, s. 110.

321 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 54; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 15-16; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

322 Hadid, 57/4.

323 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 19.

324 Buhârî, *Sahîh*, Tefsîr, 31, h.no: 2; Müslim, *Sahîh*, İman, h.no: 5, 7.

325 Mücâdele, 58/7.

326 Nahl, 16/128.

327 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyiku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17.

deyse kendini harap edeceksin”³²⁸ hitabı gelir.³²⁹ Bu zikredilen şeyler lafza-i Celâl’in latîfe-ler üzerine tecellî eden nurlarıyla ilgili murakâbenin açıklamasıdır.³³⁰

Sâlik maiyyetin hakikatine ulaşınca kadar Allah’ın kudretini, azametini, ilmini ve sanatını düşünmeksizin nefes dahi almaz. Maiyyetin hakîkatine ulaştığında ise Hakk onun tutan eli, yürüyen ayağı ve gören gözü olur.³³¹

5.3. Kelam Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre kelam (*söz/Kur’an-ı Kerim*) murâkabesinde sâlik ilk önce kalbini hususi sûretten hayalinde tecellî eden şey ile düşünür. Bu murâkabe, levh-i mahfuz (*kitap*) kapılarının açılması için bir anahtar hükmündedir. Zira levh-i mahfuz mertebesi varlığın yükselişinin nihayetidir. Bu oluşun (*emrin*) kaynağı Zâtu’l-baht’tır. Zâtu’l-baht’tan fiillere tecellî ederek istediği şeyi yapan فَعَال “Fa’âl” ismi zuhur eder. كُنْ “ol!”³³² emrinden sonra kâinat meydana gelir. Sonra tecellî Âdemiyyete yansır, Âdemiyyet-ten Âdemiyyetin gölgesine ve onun gölgesinden de sâlikin kalbine yansır. Bu ise perde ardından olan kelâmdır. Ruhun işlerinin kaynağı Zâtu’l-baht’tır. Mevridi sır, hafî, ahfâ ve hatta nefsin doğuş yeridir. Nefse اِرْجِعِي “dön!”³³³ emri gelir ve nefis nehiyden emre döner. İşte o zaman birbirine benzeyen en güzel sözü bir kitap olarak görür.³³⁴ Kur’an-ı Kerim’de geçen “Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab’ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah’ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah’ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona

---

328 Kehf, 18/6.

329 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 17.

330 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 17.

331 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 47.

332 Yasin, 36/82.

333 Fecr, 89/28.

334 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 16-17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 16.

yol gösteren olmaz.”³³⁵ âyetinin sırrı ortaya çıkar. Bu en güzel söz (*Kur’an-ı Kerim*) Resûl’ün kabiliyetine yani vahyin nuzûl yerine İlâhî ilimin şûnatı ile İlâhî sıfatların ihsânının ulaşmasıdır.³³⁶

5.4. Ef’âl Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre ef’âl (*filler*) murâkabetinde sâlik Kur’an-ı Kerim’de geçen “...attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı...”³³⁷ âyetinin mânâsını düşünür. Bu irade kapılarının anahtarıdır. Sâlik yedi letâif yolu ile nefsin doğuş yerine (*matlaina*) ulaşana kadar ef’âl murâkabetine devam eder. Bu mertebeye ulaşıldığında “Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.”³³⁸ âyetinin mânâsı sâlikde gerçekleşir.³³⁹

5.5. Vücûd Murâkabeti

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre vücûd murâkabetinde sâlik Kur’an-ı Kerim’de geçen “Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık. İmtihan edelim diye onu iştir ve görür kıldık.”³⁴⁰ âyetinin mânâsını düşünür. Sâlik vücûd murâkabetini de diğer murâkabetlerde olduğu gibi yedi letâif yolu ile gerçekleştirir. Bundan başka da yol yoktur. Bunun delili Kur’an-ı Kerim’deki “Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık...”³⁴¹ âyetidir. Bu murâkabe Semi’ ve Basîr’in inkişafının anahtarıdır. Meded (*yardım*) nefsin doğuş yerine (*matlaina*) ulaştığında “...ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah’a karşı gelmekten sakının...”³⁴² âyetinin muhatabı olan nefse meded gelir.³⁴³

---

335 Zümer, 39/23.

336 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 16.

337 Enfal, 8/17.

338 İnsan, 76/30.

339 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 16.

340 İnsan, 76/2.

341 Mü'minûn, 23/17.

342 Haşr, 59/18.

5.6. Ölüm Murâkabesi

Ölüm murâkabesi sufilerin genel olarak râbîta konusunun içinde değerlendirdikleri ve râbîta-i mevt olarak isimlendirdikleri bir uygulamadır. Ancak Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu konuyu murâkabe olarak ele aldığından dolayı murakabe başlığı altında incelenmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu murâkabede Hz. Peygamber'in ifade ettiği "Ölmeden önce ölü" ³⁴⁴ ve "Ölümü çokça hatırlayın" ³⁴⁵ hadislerinin işareti gereği ölüm ve kabir hayatı düşünülür. Sâlik bir hayal âlemi olan bu dünyanın tüm bağlarından kopup musallânın üzerine konulduğunu, ölümün onu ailesinden ve tüm sevdiklerinden uzaklaştırdığını, hatta sevdiklerinin onu unutarak mal paylaşma derdine düştüğünü düşünür. Böylece ümitsizliklerin sâlikî çepeçevre kuşattığı bir hâli tasavvur eder. Daha sonra kimsesiz ve her şeyden mahrum kalmış bir şekilde kabre konulduğunu hayal eder. Bu durumda Hz. Peygamber'in "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin" ³⁴⁶ hadisi gereğince sanki sâlik İlâhî huzurda hesaba çekildiğini, İlâhî hitâbın korkunç ve dehşetli bir halde kendisine yönelerek şu suallerin sorulduğunu düşünür: "Ey benim kulum! Benim parlak tecellim ve ulûhiyetimin gölgesi olan kalbini ihlâsa ulaşmış olarak zikrin nurları ve kulluk ile donatıp temizlemedin mi? Yoksa halkın nazarını dikkate alarak bâtınını bırakıp zâhirî beşeriyetini mi süsledin? O zahirî âlemin debdebesi nerede kaldı? Şimdi nerede dostların ve sevdiklerin?" Şeklinde kendisine yöneltilen suallerle hesaba çekildiğini hayal eder. ³⁴⁷

Bu murâkabeye ağzın tadını kaçırın (*hâzimü'l-lezzât*) ve irtibât murâkabesi (*murâkabe-i irtibât*) de denir. Ağzın tadını kaçırın (*hâzimü'l-lezzât*) ölümdür. Zira sâlikin

---

343 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 17; Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 17.

344 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. 2, s. 350, h.no: 2669.

345 Muhammed b. İsâ b. es-Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: Beşşar Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1998, Zühd, 4 h.no: 2307; Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk.: Muhammed Nâsuruddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1988, Cenâiz, 3, h.no: 1824.

346 Tirmizî, *Sünen*, Sıfatü'l-kıyâme ve'r-rekâik ve'l-vera', 25, h.no: 2459.

347 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 107.

dünya lezzetlerine olan ilgisini keserek ağzının tadını kaçıran ölümden daha etkili bir hâl yoktur. Bunu gerçekleştirebilmek için sâlikin kendini kabir ehlinde sayarak dünyevî lezzetlerden aldığı hazzın kesilmiş olduğunu çokça düşünmesi gerekir. Dünya zevklerinden kopartılan ilgi mânevi lezzetlere bağlanır. Bu murâkabenin sonunda Salavât-ı şerîfe, İhlâs, Fâtiha okunup tarîkatın silsilesindeki şeyhlerin (*sâdât-ı tarîkat*) ruhlarına hediye edilir. Bu hediye, silsile bağına tahrik ederek onların ruhaniyetlerinden karşılık olarak feyzin artmasına vesile olur. Bu murakâbe, istiğfardan sonra Salavât, İhlâs ve Fâtiha'dan önce yapılır. Daha sonra sâlik günlük dersine başlar.³⁴⁸

5.7. Tefekkür Murâkabesi

Ahmed Hüsâmeddin Efendi ölüm murâkabesinden sonra tefekkür diye nitelendirdiği bir murâkabe daha ilâve etmiştir. Bu tefekkürde sâlik ahfâsında “hablü’l-metîn” (*sağlam ip*) ve “urvetü’l-vüskâ” (*sağlam kulp*) olan Kitap ve Sünnet’i sâlikin kendi vücûduyla beraber bütün ümmeti kapsayan bir nur gibi tasavvur eder. Sâlik sanki çölün ortasında tehlikeli bir vâdide olduğunu hayalen düşünür. Burada yılan ve arslan gibi yırtıcı hayvanlar, zararlı böcekler yani hevâ ve nefis canavarları dâima ona saldırmaktadır. Sâlik de kendine bir sığınak arayışı içinde telaşla koşuşturmakta iken Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen “...Onların her kesiminden bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”³⁴⁹ âyet-i kerîmesinin işaret ettiği bu “kurtulmuşlar tâifesi” olan Nakşbendî mürşidlerinin bulunduğu kâfileye rastlamıştır. Bu kâfilenin önderi Hz. Peygamberdir ve onun arkasında müteselsilen Nakşbendî mürşidleri vardır. Sâlikin kendi mürşidi de onlarla birlikte “hablü’l-metîn” (*sağlam ip*) ve “urvetü’l-vüskâ” (*sağlam kulp*) olan Kitap ve Sünnete tâbî olmuştur. O sağlam ipin (*hablü’l-metîn*) bir ucu Hz. Peygamber’in elinde diğer ucu da o saâdetli tâifenin ellerinde olup âyet-i kerîmede geçen “Allah’ın ipine sım sıkı sarılın...”³⁵⁰ İlâhî emri gereği o sağlam ipe yani Kitap ve Sünnete sım sıkı sarılmış güven içinde giderlerken arkalarından yetişerek

---

348 Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 108.

349 Tevbe, 9/122.

350 Âli İmran, 3/103.

bin istirham ile en âdi merkeplerine bindirilmiş gibi belki de yaya olarak onları takip eden bir Kıtırmir (*Ashâb-ı Keşf'in köpeği*) olarak kabul edilmesini lütuf sayarak hakîkî kurtuluşun ancak onlara tabi olmakla gerçekleşeceğini, başka türlü kurtulmanın imkânsız olduğunu düşünür.³⁵¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu tefekkür murâkabeden sonra, Fâtîha'dan önce hatm-i şerif okutturan Zât tarafından cehren yaptırılacak olan "i'tisâm-ı şerîf" dir. Bu tefekkürden sonra salavât-ı şerîfe onun belirttiği şu usûl üzere aşağıdaki gibi çekilir.³⁵²

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ "Allahım! Salat, selam ve bereket Muhammed^(s) üzerine olsun" letâifü'l-letâife vurulup, enbiya ve resul ordusunun tamamı ve içlerinde Hz. Peygamber önder olarak düşünülecektir. Diğer resul ve nebîler ile Hz. Peygamber'in alakası/bağı Hz. Peygamber'in cesedi cihetiyledir. Yani Hz. Peygamber'in nüvesi Hz. Âdem'den kendisine kadar gelen bütün peygamberlerin vücûdlarında bir sır olarak var olmuştur ki, Hz. Peygamber'in hakîkati insan-ı kebîr olarak peygamberlerin tamamını kapsamaktadır. İhtimaldir ki, Hz. Âdem'de dahi en büyük sır Hz. Peygamber'dir. "Âdem^(s) su ile toprak arasında bir halde iken ben peygamberdim"³⁵³ hadîsi bunu gösterir. "وَأَلِّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ" "ve efendimiz Muhammed^(s)in âlinin (*ailisinin*) üzerine" cesedin bütün latîfelerine vurulacaktır. İnsan nüsha-i kübrâ olduğundan âlemlerin tamamı ölçüsündedir. Bu sûretle bütün kâinat insana nisbetle cesed hükmündedir. İnsan da kâinat'ın ruhudur. "Âl"den kastedilen bugüne kadar gelen ve kıyâmete kadar gelecek olan İslam ümmetinin tamamıdır. Ümmetin tamamı ve Hz. Peygamber'in temiz nesli bu makamda birlikte düşünülecektir. "بَعْدَ خَلْقِكَ" "yarattıklarının sayısınca" kalbe vurulup kalp düşünülecektir. En büyük sûret olup da kâinatın bir parçası olan Hz. Âdem'in gölgesi kalp olduğundan gerek süfli ve gerek ulvi yaratılmış her şey kalb ekseninden uzaklaştırmıştır. "وَرِضَاءَ نَفْسِكَ" "sen razı olana kadar" ruha vurulacaktır. Cenâb-ı hakk için nefis tasavvur etmek imkânsız olduğundan nefisten murat iklim-i vücud-da sırr-ı hilâfeti yapmakta olan Rahmânî ruhtur ki, "...ona ruhumdan üfledim..."³⁵⁴ sırrının

---

351 Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 7, s. 108.

352 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 55; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 8, s. 127.

353 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2, s. 156, h.no: 2017.

354 Sad, 38/72.

ilahî bir parıltısıdır. وَمَدَادَ كَلِمَاتِكَ يَا وَزِنَةَ عَرْشِكَ “arşının ağırlığına” sırrı kalbe vurulacaktır. ارحم الراحمين “ve kelimelerinin adedince ey merhametlilerin en merhametlisi” hafî-yi gavs-ı muhammedîde yani ahfâda toplanarak ahfâyâ vurulacaktır.³⁵⁵

Sonuç olarak Ahmed Hüsâmeddin Efendi murâkabeye büyük önem vermiş ve onun pek çok çeşidinden bahsederek uygulanış biçimlerini anlatmıştır. O her murâkabe için belirli âyetler zikrederek bunların manalarının tahakkuk ettirilmesini istemiştir. Bütün bunların yanında o Nakşbendî seyir ve sülûk usûlünde genellikle murâkabeye beraber kullanılan bir kavram olan “teveccüh”den hiç bahsetmemiştir.

6. RÂBİTA

Râbîta, iki şeyi birbirine bağlayan ip, alaka, bağ, vuslat, münasebet, ilgi ve sevgi ile mensubiyet, cesur ve dayanıklı olmak gibi anlamları içermektedir.³⁵⁶ Kur’an-ı Kerim’de geçen رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ³⁵⁷ “Allah’ın bir kimsenin kalbini feyiz ve ilhamla güçlendirmesi” de bu kelime ile ifade edilir.³⁵⁸ Nefislerini dünyadan men edip âhirete bağladıkları için zâhid, râhib ve filozofa da bu fiil kökünün ism-i fâil kalıbına sokulmasıyla elde edilen “رَابِطٌ” ismi verilmektedir. Yine aynı kökten türeyen “رَبَاطٌ” kelimesi sınır boylarında nöbet tutmak ve düşmanı gözetlemek anlamına gelir.³⁵⁹ Bu kelime Kur’an-ı Kerim’de رَابِطُوا “nöbet tutun”³⁶⁰ şeklinde yer almaktadır. Ayrıca bedeni hayata bağlaması ve beden ile nefsin bağlantı noktası olması sebebiyle kalbe de “ribât” denilmiştir.³⁶¹ Büyük cihad olarak nitelenen nefis ve şeytan ile yapılan mücâhedede düşmandan gelebilecek saldırılara karşı kalbin daima

---

355 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsîd-ı Sâlikîn*, s. 55-59; Ahmed Hüsâmeddin, “İhlâs ve Murâkabe”, s. 127-128, 139-140.

356 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3117.

357 “...ve pekiştirdik kalplerini onların...”.(Kehf, 18/14)

358 Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118; Ragıp el-İsfahanî, *Müfredât*, s. 339.

359 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118.

360 “Ey iman edenler sabredin, sabırda yarışın ve rabıtalı olun (düşmanlarınıza karşı daima uyanık olun/nöbet tutun)...” (Âli imran, 3/200)

361 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. 3, s. 1561; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 2, s. 3118.

gözetlenmesi gereken mevki olması dolayısıyla kalbe ribât denmesi ve râbitayla ilişkilendirilmesi gayet anlamlıdır.³⁶²

Tasavvufî bir terim olarak râbîta; mürîdin ilahî ve zâtî sıfatlarla muttasıf, şühûd makamına ulaşmış kâmil bir mürşide kalbini bağlayıp onun huzur ve gıyabında; sûreti, sîreti ve özellikle ruhâniyetini kendisi ile birlikte tahayyül etmesidir.³⁶³ Bunun neticesinde mürşidinin olmadığı zaman ve mekânda yanındayken takındığı edebi muhafaza etmek ve her hâl u kârda onun feyzinden istifade etmektir.³⁶⁴

Râbîta; mübtedî (*avâm*), mütavassıt (*havâs*) ve müntehînin (*havâsu 'l-havâs*) rabitası olmak üzere üçe ayrılır. Mübtedînin râbitası şühud makamına ermiş, kâmil bir mürşide yapılır. Mürşidin sûret ve sîreti daima hayalde canlı tutulur ve mürid mürşidinin ahlâkıyla ahlâklanmaya çalışır. Nihayetinde mürid mürşidde fânî (*fenâ fi 'l-mürşid*) olur. Mütevassıtın râbitasında mürşidin yerini Hz. Peygamber almıştır. Mürid kendisini Hz. Peygamber'in huzurundaymış gibi düşünerek onun ahlâkıyla ahlaklanmaya çalışır ve Hz. Peygamber'de fânî (*fenâ fi 'r-resul*) olur. Müntehînin râbitası Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olur. Buna râbita-i huzur (*fenâ fi 'llah*) denir. Yapılan her fiil Onu görüyormuş gibi yapılır. İhsan mertebesi diye bilinen murakabe hâli bu mertebede gerçekleşir.³⁶⁵

Ahmed Hüsameddin Efendi'ye göre râbîta yapılırken mürîdin mürşidinin kalbinden kendi kalbi üzerine nur aksediyormuş gibi düşünmesi gerekir.³⁶⁶ Bunun delili ise Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtîma'dan rivayet edilen "Babamın yüzüne dikkatle baktım. İki kaşı arasında bir nur parıldıyordu ve o nur insanların kalpleri üzerine yayılıyordu. Babama o nurun ne olduğunu sordum. Bana iman edenlerin nurudur. Şüphesiz ki onların kalplerine ulaşır. dedi."³⁶⁷ hadîs-i şerifidir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre o nurun Hz. Peygam-

---

362 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul 1979, c. 2, s. 1265.

363 Hâlid el-Bağdadî, *Risale fi hakkı 'r-râbîta*, (*Raşahat Kenarında*), İstanbul 1291, s. 238.

364 İrfan Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 19, s. 23.

365 Mehmet Nuri Şemseddin, *Miftahu 'l-Kulüb*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1969, s. 13-16; İrfan Gündüz, *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s.278-279.

366 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü 'l-Merâtib*, s. 9.

367 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü 'l-Merâtib*, s. 9.

ber'den akışının görülmesi o nurun ümmete ulaştığının kanıtıdır. Râbitanın faydası Hz. Peygamber'den vârid olup inananların kalplerine ulaşan iman nuruna vâsita olmasıdır. Her Hak tâlibi için kendisi ile talebi arasında mutlaka râbita olması gerekir. Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler Allah'tan korkun ve ona yaklaştırmaya vesile arayın..."³⁶⁸ buyurmuştur. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre Allah ile kulu arasındaki vesile ancak bir beşer olabilir. Beşerî vesîlenin de en yücesi nübüvvet ve risâletle görevlendirilmiş olan peygamberlerdir.³⁶⁹ Zira resul/nebi dinî konumu itibariyle zaten Allah ile kulları arasında vesiledir. Aynı şekilde ümmet ile resul arasında vasıta olması için zikreden kişi ile Hz. Peygamber arasında da bir vesileye lüzum vardır. İşte o vasıta ilmiyle âmil, muhakkik, mudakkik ve mütesennin (*sünnete bağlı ve vâkıf*) olan zâttır.³⁷⁰ Bu vâsita Allah ile kulları arasındaki feyz akışının sâlih olması içindir. Bu vasıta vesile olması yönüyle bir araçtır. Onu amaç haline getirmek bir hatadır.³⁷¹

Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre her mürşide ve her âlime râbita yapmak caiz değildir. Ancak silsilesi Hz. Peygamber'e ulaşan zâta râbita yapılmalıdır. Hz. Peygamber'e vasıl olmayan silsileye yapılan râbita için irtibat yoktur. Görevi sadece irşad etmek olan mürşidler, ehl-i râbitadan değildir. Bu sebeple Hâlid el-Bağdadî halîfelerini kendilerine râbita yaptırmaktan men etmiştir. Râbita olmaksızın hedefe ulaşmak mümkün olmadığı gibi Hz. Peygamber'e vasıl olmayan silsileye yapılan râbitayla da aynîleşmek ve maksada ulaşmak mümkün olmaz.³⁷²

Cafer-i Sadık (ö.148/765) "Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."³⁷³ âyet-i kerimesi indiğinde Hz. Peygamber'in üzerinde bulunan hırkayı parçalara ayırıp Bâyezid el-Bistamî (ö.234/848) gibi

---

368 Mâide, 5/35.

369 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 22; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

370 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 9; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 7.

371 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 10; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 23.

372 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 23; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 8.

373 Ahzab, 33/33.

mürîdlerinden bazı zatlara Ehl-i Beyt'e dâhil olmaya alâmet olarak birer parça vermiştir. Onlar da bu parçaları başları üzerine dikerek kendilerini ehl-i beyte dâhil addetmişlerdir. Meşâyihün tâcları üzerine dikili olan gül buna işarettir. Cafer-i Sadık'ın bu abadan (hırka) onlara birer parça vermesi, onların rabıtaya izinli oldukları anlamına gelir ve bu tür mürşidlere şeyh-i me'zûn (*izinli şeyh*) denmektedir.³⁷⁴

Ahmed Hüsâmeddin Efendi bütün Nakşbendî şeylerinde olduğu gibi seyir ve sülûk usûlünde râbtaya büyük önem vermiştir. O râbita yapılacak kişinin muhakkak sahih bir senetle Hz. Peygamber'e bağlı olması gerektiğini belirtmiştir. Böyle olmayan kişilere yapılan râbitanın beklenen faydayı sağlamayacağını ve bu şekilde hedefe ulaşmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Ayrıca o râbitanın bir vesile yani araç olduğunun unutulmaması gerektiğini ve böylece onun amaç haline getirilmemesi gerektiğini ifâde etmiştir.

7. TEVBE

Tevbe, günahtan dönüp Hakk'a yönelmek, hata ve mâsiyeti terk edip itaâta dönmek anlamlarına gelir.³⁷⁵ Tasavvufî bir terim olarak ise sözlük anlamıyla aynı minvalde kullanılmıştır. Tevbe, seyir ve sülûkde genellikle tasavvuf yolunun başlangıcı ya da makamların ilki kabul edilir.³⁷⁶ Bundan dolayı ona "bâbü'l-ebvâb" (*ana giriş kapısı*) denilmiştir.³⁷⁷ Sûfiler tevbeyi farklı tasnifler altında sınıflandırmış ve tanımlamışlardır. Kişiyi tevbeye sevk eden sebepler açısından iki çeşit tevbe vardır. Bunlar inâbe ve isticâbe tevbeleridir. Allah'ın cezalandırması ve azabının korkusu sebebiyle yapılan tevbeye inâbe tevbesi denir. Bu avâmın tevbesidir. Allah'ın lütfundan ve kereminden hayâ edilmesi sebebiyle yapılan

---

374 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 9-10; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 23-24.

375 İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, c. 1, s. 454; Asım Efendi, *Kamûs Tercemesi*, c. 1, s. 292; Ragıp el-İsfehanî, *Müfredât*, tahk.: Safvan Adnan Davudî, Daru-ş-Şamiyye, Beyrut 2002, s. 169.

376 Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Muhammed b. eş-Şerif, Dâru'ş-Şa'b, Kahire 1989, s. 178; Ebu Bekir Muhammed b. İshâk el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, tahk.: Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 107-109; Ali b. Osman Cüllâbî el-Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2010, s. 356; Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, tahk.: Abdülhalim Mahmûd, Abdülbâkî Sürur, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs, Kahire 1960, s. 68.

377 Süleyman Uludağ, "Tevbe", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 285.

tevbeye isticâbe tevbesi denir. Bu da havâssın tevbesidir.³⁷⁸ Zünûn Mısrî'ye göre avâmın tevbesi günahıtan, havâssın tevbesi gafletten dolaydır.³⁷⁹ Diğer bir tasnife göre ise tevbe, sûfilerin buldukları makamlara göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla tevbe, inâbe ve evbe biçiminde isimlendirilir. Tévbe, bütün inananların (*mübtedîlerin*) makâmıdır. Kur'an-ı Kerim'de "...Ey mü'minler, hep birlikte Allah'a tövbe ediniz..."³⁸⁰ âyet-i kerimesiyle Cenâb-ı Hak günahının olup olmadığına bakmaksızın bütün mü'minlerden tevbe etmelerini istemiştir. Bu makamda tövbe büyük günahlardan (*kebâir*) ve isyandan itaata dönüştür ve cezâdan kurtulmak için yapılır. İnâbe, havâssın (*mütevassıtın*) tevbesidir. Bu makamda tevbe küçük günahlardan (*seğâirden*) muhabbetullaha dönüştür. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de "...Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever..."³⁸¹ âyet-i kerimesiyle ifade edilmiştir ki, bu tevbenin yapılış amacı sevap elde etmektir. Evbe, peygamberlerin ve evliyâullahın (*müntehîlerin*) makâmıdır. Bu makamın tevbesi nefisten ve gafletten Cenâb-ı Hakk'a dönüş içindir. Hz. Peygamber bir hadîsinde "Bazan kalbimi bir perde bürür de günde yüz defa tövbe ettiğim olur"³⁸² diyerek bu duruma işaret etmiştir.³⁸³ Tévbenin makbul olması için kişinin işlediği hatadan dolayı pişman olması, hemen onu terk ederek diliyle istiğfarda bulunması ve bir daha o hataya dönmemeye kesin kararlı olması gerekir.³⁸⁴

Ahmed Hüsâmeddin Efendi, selefleri gibi üç çeşit tevbeden bahsetmektedir. Bunların ilki mübtedîlerin tevbesidir. Onlar tasavvuf yoluna girip seyir ve sülûka başladıkları

---

378 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 185; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 108-109; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 362; Gümüşhânevî, *Câmi'u'l-Usûl*, s. 119.

379 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 183; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 109; Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, s. 68; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 361.

380 Nur, 24/31.

381 Bakara, 2/222.

382 Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dâru Taybe, Riyad 2006, Zikir, 41, h.no: 2702; Ebû Dâvûd Süleyman es-Secistânî, *Sünenü Ebi Dâvud*, tahk.: Şuayb el-Arnâvut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2009, Salat, 361, h.no: 1515.

383 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 182; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 357.

384 Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 181-182; Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü'Sâirîn*, Tasavvufta Yüz Basamak, çev.: Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008, s. 76; Muhammed Gazâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Sıtkı Gülle, Huzur Yayınevi, İstanbul 2012, c. 4, s. 14; Muhammed eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabu't-ta'rifât*, tahk.: Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003, s. 134.

zaman işledikleri günahlardan dolayı istiğfâr ederler. İkincisi mütevassıt (*havâs*) sâliklerin tevbesidir. Sülûkunda Hakk'tan başka ne varsa hepsine istiğfâr ederler. Üçüncüsü mün-tehîlerin (*hâssu'l-havâs*) tevbesidir. Hz. Mûsâ gibi benliklerine istiğfâr ederler.³⁸⁵ Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Hz. Musa'nın benliğinden tevbe edişini Ku'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. Mûsâ'nın kıssasındaki bu konuyla ilgili olan "...*Rabbi o dağa tecelli edince onu pa-ramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.*"³⁸⁶ âyet-i kerîmesini tefsir ederek açıklamaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendiye göre فَلَمَّا تَجَلَّى "Cenâb-ı Hak tecellî edince" جَعَلَهُ دَكًّا "Hz. Mûsâ'nın benliği parçalandı." وَحَرَ مُوسَى صَبِعًا "yani Hz. Mûsâ'nın benliği kal-mayıp fenâ fillahta fenâ içinde fena bulup Hakk'la bâki kaldı." فَلَمَّا أَفَاقَ "Hz. Mûsâ'nın ben-liği gidip fenâ fillahta ilahî tecellî ile mutlak anlamda yok olup Hakk'ı gözüyle müşâhade ettiğinde ise" قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ "yani benlikten tevbe eden müminlerden ol-dum dedi."³⁸⁷

Ahmed Hüsâmeddin Efendi yukarıda zikredilen A'raf sûresinin 143. âyet-i kerîme-sinden mülhem bu dünyada Allah'ın cemâlinin görülmesinin mümkün olduğunu dile getire-rek eğer mümkün olmasaydı Hz. Mûsâ gibi ulu'l-azm bir peygamberin böyle bir talepte bulunmayacağını ifade eder. O'na göre tahkik mertebesine ulaşan (*muhakkik*) her Hak aşığı Allah'ın cemâlini bu dünyada müşâhede edebilir.³⁸⁸ Bu ise Ehl-i Sünnet anlayışının dışında bir yorum olması açısından dikkate değer bir durumdur.

8. VAHDET-İ VÜCÛD

Vahdet-i vücûd kelimesi "vahdet" ve "vücûd" kelimelerinin terkiibinden oluşan bir kavramdır. Vücûd, وَجَدَ "vecede" kökünden türetilen Arapça kökenli bir kelime olup bul-

385 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 60; Ahmed Hüsâmeddin Dağıstanî, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmî, Fennî Türkçe Risaledir*, 1332, sayı: 9, s. 140.

386 A'raf, 7/143.

387 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 59; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 140.

388 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 60; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *el-Mirsâd*, sayı: 9, s. 141.

mak, matlubu bulmak, yokken var olmak, sahip olmak, zengin olmak, âşık olmak, gazablanmak ve hüznü olmak gibi anlamlara gelir.³⁸⁹ Vahdet kelimesi ise biricik olmak, yalnız olmak ve bölünme kabul etmeyen şey gibi anlamlara gelir.³⁹⁰ Bu iki kelime terkip halinde kullanıldıklarında “varlığın birliği” anlamına gelir. Tasavvufî bir kavram olarak vahdet-i vücûd, kâinattaki her şeyin Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellîlerinin birer tezâhürü olduğu, Allah’ın vücûdundan başka hakîki bir vücûdun bulunmadığı ve diğer varlıkların vücûdlarının O’nun vücûduna kıyasla gölge hükmünde olduğu düşünölen tasavvufî varlık anlayışını ifade etmek için kullanılan özel bir kavramdır.³⁹¹

Vahdet-i vücûd anlayışına göre vücûdun farklı mertebeleri vardır. Sûfiler bu mertebeleri ana hatlarıyla dörtlü, beşli, yedili ve benzer tasnifler altında ele alarak bu vücûdun tenezzülünü açıklamaya çalışmışlardır.³⁹² Bunlardan yedili tasnife göre vücûdun mertebeleri: 1. Lâ-Taayyün, 2. Taayyün-i Evvel, 3. Taayyün-i Sâni, 4. Mertebe-i Ervâh, 5. Mertebe-i Misâl, 6. Mertebe-i Şehâdet, 7. Mertebe-i İnsan şeklinde sıralanmaktadır. Varlık mertebelerinin bu şekilde tertib edilmesi onun tenezzülünü küllî olarak ifade edebilmek içindir. Bu tenezzülün cüz’iyyât bakımından incelenmesi ve kayıt altına alınabilmesi varlığın mertebelerinin sonsuz olması dolayısıyla mümkün değildir. Bu mertebelerin tespit edilmesi keşfe ve akla dayanmaktadır. Zaman ile kesinlikle alaka ve münâsebetleri yoktur. Zîra Cenâb-ı Hakk’ın yaratma keyfiyeti ezeli ve ebedî olup ne başlangıcı ne de sonu bulunmaktadır.³⁹³

Kendisi vahdet-i vücûd kavramını kullanmamakla birlikte İbni Arabî (ö.638/1240) tarafından sistemli bir düşünce haline getirilen bu varlık anlayışı İslam toplumundaki birçok sûfiyi derinden etkilemiştir. İmam Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624) öncesi

---

389 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, c. 6, s. 4769-4770; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. 2, s. 1622-1623.

390 İbn Manzur, *Lisânü’l-arab*, c. 6, s. 4779-4782; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, c. 2, s. 1624-1626.

391 İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî*, haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınları, İstanbul 2008, s. 11-50; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 1, s. 4-36; Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbni Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2011, s. 250-325.

392 Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 45.

393 Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 10; Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 319.

Nakşebendî şeyhleri tarafından da geniş ölçüde kabul görmüştür.³⁹⁴ Hatta “vahdet-i şuhûd” düşüncesini savunan İmam Rabbânî’nin de sülûkünün ilk dönemlerinde bu düşüncüyü benimsediği eserlerinden anlaşılmaktadır.³⁹⁵ Ancak o seyir ve sülûkünün son dönemlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini eleştirerek onun aşılması gereken bir makam olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin daha önce vahdet-i vücûd bağlamında beyan etmiş olduğu bilgilerin işin hakîkatine ulaşmadan yazılmış şeyler olduğunu bildirip onların tamamına tevbe etmesi ve bu düşüncenin yerine vahdet-i şuhûd anlayışını ortaya koyması neticesinde Nakşebendî-Müceddidî ekolde vahdet-i vücûdun etkisi büyük oranda azalmıştır.³⁹⁶ Yalnız Anadolu-Müceddidîlerinde durum biraz farklıdır. Onlar genelde vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd düşüncesini uzlaştırmaya çalışmışlar, yeri geldiğinde eserlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini açıklamışlar ve yeri geldiğinde de bu düşüncüyü savunmuşlardır.³⁹⁷

Çalışmamıza konu olan Ahmed Hüsâmeddin Efendi de Nakşebendî-Müceddidî silsileye bağlı bir mürşid olmasına rağmen eserlerinde vahdet-i şuhûd düşüncesiyle ilgili pek fazla bir bilgi bulunmazken vahdet-i vücûd düşüncesine geniş yer ayırmış ve bu düşüncede yer alan vücûdun taayünlerinin açıklanmasına eserlerinde fazlaca değinmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre Hakk’ı talep eden her sâlik (*tâlib-i Hak*) melekûtiyyenin sırlarından (*esrâr-ı melekûtiyye*) gaybın anahtarlarını idrâk etmeye her an hazır olmalı ve onun bilgilerinin gelişini dâima bekler vaziyette bulunmalıdır. O’na göre gaybın anahtarları iki çeşittir. Bunlardan birisi Hakk’la ilgili olan gaybın tecellîsi diğeri de halkla ilgili olan şehâdet tecellîsidir. Hak ile ilgili olan gaybın anahtarları ilâhî isim ve sıfatların hakîkatidir. Halkla ilgili olan gaybın anahtarları ise sûretleriyle (*vücûh*) Rahmân’ın suretine karşılık olan zât-ı insandır. Şühûdun menzilleri hayalî tasvirlerden ibârettir. Yara-

---

394 Ahmet Cahid Haksever, *Ya’kûb-ı Çerhî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 223.

395 İmam Rabbânî, *el-Mekûbât*, m.no: 160.

396 Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s. 351-353; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 96-98; Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşebendî-Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 230.

397 Halil İbrahim Şimşek, *Hindistan’dan Anadolu’ya Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014, s. 87-88, 138-141.

tılmışların Cenâb-ı Hakk'ı zâtından başkasıyla görmesi, ancak yaratılmış vücûddan (*mu-haddesâtü'l-vücûd*) soyutlanmakla mümkün olur. Sâlik yaratılmış vücûdundan soyutlandıktan sonra onun müşahedesi ruhlar mertebesinin ilk safında sâlikin kendisinde hâsıl olan vahdet makâmıdır. Vahdetin hüviyeti ve zâtın hakîkati ruhlar mertebesinin hüviyetinde saklıdır. Bu hüviyetin hakîkati de Zât'tan başkası değildir. O'nun vücûdu belirli (*muayyen*), özel (*mahsus*) ve hakîkatin aynıdır. Var olan her şeyin vücûdu Hakk'ın vücûdundan taayyün etmiştir. Eğer bu vücûd olmasaydı hiçbir şeye vücûd addolunamazdı. Bütün varlıklar (*mevcudât*) onun vücudu ile vücûd bulduğundan O'nsuz bütün varlıklar bir hiçtir. Zira "lâzîmü'l-mâhiye" olan "vâcibu'l-vücûd" mevcûdâtı (*imkân-ı vücûdî*) gerektirmez, "mümkînü'l-vücûd" ise çokluk ve bölünmeyi gerektirir. Yani "vücûd-ı mutlak"tan başka her şey tam bir yokluktur (*adem-i mahz*). Her şey onunla vardır. O olmazsa hiçbir şey olmaz. O'nun vücûdu her şeyle beraberdir. Yalnız yakınlaşma yoktur. Eğer eşyaya yakınlaşması olsa o zaman ikilik olması gerekir. Bu ise hakîkî vahdete çok açık bir sûrette aykırı/zıt düşmektedir.³⁹⁸

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu makamların en yücresi ehadiyyet mertebesidir. Bu mertebede Zât hadîs-i şerîfte geçen "Allah vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu"³⁹⁹ ifadesinin gereği "amâ"da yani henüz isim ve sıfatlarla vasıflanmamış tenzih mertebesinde zât-ı akdes olan bir zâttır.⁴⁰⁰ Mutasavvıflar vücûdun bu mertebesini ifade etmek için "gayb-ı mechûl", "evvel-i lâ-nihâye", "kenz-i mahfî", "mechûl-i mutlak", "zât-ı mutlak", "vücûd-ı mahz", "vücûd-ı hakîkî", "ehadiyyet-i zât", "zât-ı sırf", "hakîkatü'l-hakâyık", "gayb-ı mutlak", "makâm-ı ev-ednâ" gibi çeşitli kavramlar kullanmışlardır.⁴⁰¹ Ahmed Hüsâmeddin Efendi bu mertebeyi açıklarken zâtı ifade etmek için "zâtü'l-baht", "zâtü'l-vahde", "zâtü'l-amâ", "hakk-ı mutlak", "hakîkat-i mutlaka", "hüviyyetü'l-kübrâ", "ehadiyyet", "fenâü'r-rûh" kavramlarını kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de geçen "...onun

---

398 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 41-42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, s. 47-48.

399 Buhârî, *Sahîh*, Tevhid, 22.

400 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 3; Ahmed Hüsâmeddin, "İhlâs ve Murâkabe", *El-Mirsâd*, sayı: 7, s. 110.

401 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, c. 1, s. 6; Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 251.

benzeri hiçbir şey yoktur...”⁴⁰² ifadesi Zâtü’l-baht mertebesine işaret eder. Zâtü’l-baht’ı açıklamak ise imkânsızdır. Bu mertebede zât henüz taayün etmediğinden onu belirleyecek bir isim ya da onu tanımlayacak bir sıfat yoktur. Onun hakkında yargı oluşturabilecek herhangi bir şey de mevcut değildir. Hiçbir şeye nisbet olunmaz. Vahdet, vücûd, vücûb, mebdaiyyet, iktizâ, îcâb, sudûr ve benzeri durumlarla ilgili bir bilginin elde edilebilmesi ve bu zikredilenlerin ortaya çıkması, belirlenmesi ve kayıt altına alınabilmesi için o bahse konu olan şeyin kendisiyle ya da zıttıyla bir münâsebetin olması gerekir.⁴⁰³

Sırf yokluk (*adem-i mahz*) durumunda ise mutlak Hakk’ın (*hakk-ı mutlak*) vücûdundan başka bir şey yoktur. Hadîs-i şerîfe göre Hz. Peygamber’e sorulur “Yâ Resûlallâh! Cenâb-ı Hakk varlıkları yaratmadan önce neredeydi?” Hz. Peygamber cevaben: “Amâda idi. Altında ve üstünde hava olmayıp kendi Zâtü’l-bahtı vardı. Gerek sübût ve gerek vücûddan kendisiyle beraber bir şey yoktu.”⁴⁰⁴ Bu hadîs-i şerifte bildirilen amâ mertebesi tenzih mertebesinden ibârettir. Bu mertebede fikirlerin idrâki Zât’ın kendisine ulaşamaz. Akıl onun künhüne vâkıf olamaz. Zât, kendi ilmiyle kendi zâtını olduğu gibi bilir. Bizzat kendisi kendi nefsiyle kâimdir.⁴⁰⁵ Burası tüm makamların üstündedir. Bu mertebede sınırsız/mutlak hakikat (*hakikat-i mutlaka*) ve en büyük hüviyyetten (*hüviyyetü’l-kübrâ*) başka bir şey yoktur. Küllî hakikatler ve vârid olan manalarda (*maâni-i mevrûde*) ehadiyyet: Hakk’ın ve halkın sıfatlarından soyutlanmış parlak Zât’tan ibârettir. Ehadiyyet taayyünün vasfı olup mutlak muayyenin vasfı değildir. Mutlak olan için isimler yönünden herhangi bir sıfat ve isim bulunmaz.⁴⁰⁶

“Ehad” ile “vâhid” arasındaki fark şöyledir: Ehad çokluk (*kesret*) olmaksızın yalnız Zât’tır. Ehad, vücûdun zuhur yerlerinin (*mezâhiru’l-vücûd*) belirsiz (*bi-lâ taayyün*) ve sınırsız (*bi-lâ tahdîd*) zâtına delalet eder. Bu hiçbir şeyde ortak kabul etmeyen “ism-i zât”tır.

---

402 Şura, 42/11.

403 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 46

404 Muhammed b. Yezid İbni Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbni Mâce*, tahk.: Şuayb el-Arnâvût, Dâru’r-Risâletü’l-Âlemiyye, Dımeşk 2009, c. 1, s. 126, h.no: 184.

405 Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 53-54.

406 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü’l-Merâtib*, s. 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku’t-tecrîd fî menâzili’t-tevhîd*, s. 49.

Ona Zâtü'l-Baht, Zâtü'l-Vahdet ve ya Zâtü'l-Amâ denir. Vâhid ise sıfatların çokluğuyla beraber bulunan zât demektir. Birçok isme nisbeti olması dolayısıyla pek çok isme karşılık gelen aynalarda zahir olur. Böylece vâhid, “hazret-i esmâ” ve ehad, “hazret-i zât”tır.⁴⁰⁷ Bu mertebede isim müsemmasına ait olmaz (taalluk etmez) ve sıfat ile de muttasıf değildir. Çünkü gören (*şâhid*) ve görünen (*meşhûd*) mevcut olmayıp yok olduğu için Allah yine Allah'tır. Hiç bir şey onun beraberinde mevcut değildir. Vâcip kendisidir. Her şeyi vücuda getirir.⁴⁰⁸ İsimlerin tamamını kendisinde toplamış olan Zât'ın kendisi dışında hiçbir şeyin olmaması (*adem-i muğâyereti*) itibarıyla cem etmiş olduğu isimlerin bazıları bazısıyla tezat ve bazısıyla ittihad eder sûrette görünen bu isimler zât-ı vâhidin kapsamı içinde ve zât için gereklidir. Vâcibu'l-vücûd hazretleri ehadiyyet mertebesinde hüviyyet-i mukayyede nüzûl eder. Vücûd ile kâim olan hüviyyette âm olur. Bu da Hak için sâbit olan vahdâniyyet ilmidir. Bu vahdâniyyet ilminde fâni olarak ulûhiyyet mertebesi yalnız ilim ile belirlenir.⁴⁰⁹

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'ye göre bu ehadiyyet mertebesinde hiçbir şekilde taayyün göstermemiş “lâ taayyün” olan Zât hadîs-i şerifte geçen “Ben bir hazineydim bilinmeyi istedim ve mahlûkâtı yarattım.”⁴¹⁰ ifadesinin delaletiyle bilinmeyi istemiş ve Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen “Allah bir şeyi murad ettiğinde ona ol der, o da hemen oluverir.”⁴¹¹ âyetinin gereği ilah aynasında kendisini müşahede etmek için mertebe-i ehadiyyetten mertebe-i ulûhiyyete nüzûl etmiştir.⁴¹²

Bu ulûhiyyet mertebesine ilk belirme (*taayyün-i evvel*) denir. Zât bu mertebede kendini, isim ve sıfatlarını icmâlî olarak bilir. Henüz isim ve sıfatlar potansiyel olarak (*bi'l-kuvve*) var olduklarından herhangi bir ayrışma (*temeyyüz*) söz konusu değildir.⁴¹³ Vücûd

---

407 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 40; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 21; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 47.

408 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 19.

409 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 19, 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 50.

410 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. 2, s. 132.

411 Yâsîn, 36/82.

412 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 4, 19.

413 Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, s. 299;

nisbeti bu mertebede sınırlıdır (*mukayyed*). Burada bulunan aklî çokluk vücûdun çokluğunu ifade etmez.⁴¹⁴

Ulûhiyyet mertebesi teşbih mertebesidir. Her sâlikin sırf zât (*zâtü'l-mahz*) ile ilâh zât (*zât-ı ilâh*) arasındaki farkı bilmesi gerekir. Kullar sırf zâttan bir nasip ve haz alamazlar. Zira sırf zât mertebesinde hiçbir temeyyüz, hiçbir taayyün yoktur ve ilahî isimler belirmediğinden o isimlerin talepleri de yoktur. İlah zâтта yani uluhiyyet mertebesinde ise isimler taayyün etmiş ve tecellîleri “fe-yekün” meydanında belirlemeye başlamıştır. Sâlik bu mertebede bulunan isimlerden gereğine göre feyz ve nasîbini alır.⁴¹⁵ Ulûhiyyet husûsi ilimler (*malûmât-ı muhtassa*) aynasında zâtın tamamının resmolunması içindir. Bu resmolunma ise isimlerin tamamını kapsadığından zât için aynadır. O ayna zâtın vechine aykırı olamaz. Sadece ilim bütün isimlere aynadır. Her şeyi kendi kuşatmıştır (*muhit*).⁴¹⁶

Bütün İlâhî isimlerin kendilerine tâbî olduğu ana isimler (*el-ümmehâtü'l-esma*) da bu ulûhiyyet mertebesinde. Küllî hakîkâtlardan olan bu ana isimler: hayat, ilim, irade, kelim, tekvin, kudret ve ıksâttır. Bu mertebeye ayrıca “hazâratü'l-esma ve'l-meani” (*isimler ve manalar hazreti*) ve “Hakîkat-ı Muhammediyye” denir. Fe-yekün meydanında (*mer-tebe-i şehâdet*) zuhur edecek her şeyin hakîkati burdadır. Buna sûfî literatüründe “şey’iyyetü’s-sübût” ismi verilmektedir. Bu hakîkatlerin şahâdet mertebesindeki zuhurlarına da “şey’iyyeti’l-vücûd” denir. Beşli tasnifte bu mertebe ceberût âlemi (*âlem-i ceberût*) olarak bilinmektedir.⁴¹⁷

Birinci taayyün mertebesinde küllî ve icmâlî olarak bulunan isim ve sıfatlar ikinci taayyün mertebesine geçildiğinde birbirlerinden temeyyüz ederler. Yalnız bu temeyyüz aynî değil ilmîdir. Yani Cenâb-ı Hak bu mertebede isim ve sıfatlarını tafsîlî olarak bilir. Sufiler bu mertebeyi ifade etmek için “hazret-i rubûbiyyet”, “perde-i vahdet”, “âlem-i me-

---

414 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 49.

415 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 46; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 54.

416 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 43-44; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 50.

417 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 18, 43; Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 5; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 49.

lekût”, “kenzü’l-ervâh”, “âlem-i esmâ” ve “makâm-ı ervâh” gibi kavramlar kullanmışlardır. Cenâb-ı Hakk’ın iradesi taalluk etmeden önce onun ilminde bulunan isim ve sıfatları bu mertebede birbirlerinden temeyyüz ettikten sonra mazhâriyyetlerinin gerektirdiği şey ile alt mertebelerde tezâhür ederler. “Kün” emri talluk edince tekviniyyet tecellî eder ve o tecellî “feyz-i mukaddes”ten bütün âlemleri “fe-yekün” meydanında izhâr eder. Böylece İlahî isimlerin görüntülerinin (*mazharlarının*) tamamı zuhur eder. Selâmiyyet ile tecellî eder ve “ulu’l-azm peygamberler” zuhur eder. Müheyminiyyet ile tecellî eder, Allah dostları ve enbiya zuhur eder. Azîziyyet, Mütekebbiriyyet ve Cebbâriyyet ile tecellî eder ve nefis, şeytan gibi süfliyât zuhûr eder. İşte “vech-i ehadiyyet” bu aynalarda farklı sûretlerde görünür.⁴¹⁸ Böylece var olan her şey meydana gelir (*hudûs*). İsimlerin rubûbiyyeti kulların üzerini kuşatır. Varlıklar (*vücûdiyyat*) açısından her bir vücûd kendi elde ettiği şeyi (*mazhâriyyetini*) talep eder. Her bir mazhâriyyet de isimlerin rubûbiyyetinden (*rubûbiyyet-i esmâ*) var olan şeyi talep eder. Alîm ismi bilgileri, Kâdir ismi mukadderâtı, Rezzâk ismi rızıklananların vücûdunu talep ettiği gibi bu isimlerin bazısı ihtiva ettiği şeyin gereği ile ayırt edilir.⁴¹⁹

Cenâb-ı Hak insanlığı vücûda getirip isimlerin rubûbiyyeti onların üzerini kuşattıktan sonra rubûbiyyeti talep eder. Bu rubûbiyyet içinde maddî (*sûrî*) ve manevî tecellîleri barındırır. Mânevî rubûbiyyet, merbubların elde etmiş olduğu çeşitli şeylerin İlahî kanuna göre Hakk’ın isim ve sıfatlarından zuhur etmesidir. Maddî (*sûrî*) rubûbiyyet ise Hakk’ın yaratmasında müteşâbih tecellîlerden rubûbiyyet âdetlerinin cereyânıyla halktan zuhur etmesidir. Bu ise mümkün olaylarla ayırt edilir. Zira bu yaratma ve bu tecellî her şeyde görünür (*zahirdir*). Sırrın zuhuru risâletin zuhurunu gerektirdiği gibi risâletin zuhuru da fitne ve imtihanı icâb eder. İnsanlar bu risâletle ayrılığa düşerler. Kimisi mü’min kimisi de kâfir olur. Bu gönderilen peygamberlerle nefy ve isbâta bağlı olarak küfür ve îmân zâhir olur. Bundan sonra kâfir küfrüyle, mü’min imânıyla uğraşarak Hak ve hakikatlerine ulaşırlar. Bunun delili de Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen “...Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz”⁴²⁰ âyet-i kerîmesidir. Her isim terbiyesinin gereği kendi kulu/kölesi (*merbûb*) üze-

---

418 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 4; Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî, *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, haz.: Kâzım Öztürk, Burhâneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953, s. 3.

419 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 47.

420 Bakara, 2/156.

rinde tasarruf etmekle hoşnut olur. Mudıll ismi bir fâsığın vücûdunda saptırmak (*idlâl*) üzere tasarruf eder. O fâsik, “Mudıll” isminin tamâmiyyetine mazhar olmuş olur. Aynı şekilde Hâdi ismi merbûbu olan mü’minde hidâyetinin görülmesiyle hoşnut olur. Her bir ismin rubûbiyyetinin gereği eşyânın vücûdunda âşikâr olmaktır. Bir nisbetten diğer nisbete ve bir rubûbiyyetten diğer rubûbiyyete geçmesi için kulun elinde tevbe gibi bir iradesi de mevcuttur. Mü’min için her şeyi hazırlayan Cenâb-ı Hak bu iki sıfattan birisine mazhâriyyetini kulun irâdesine bırakmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de ifade edilen “Kuşkusuz dönüş Rabbinedir.”⁴²¹ âyetinin gereği vücûd aynasında Hakk’ın tasarrufu meydana gelir (*taayyün*). Sâlik ya akıl yürütme yoluyla ya da yakîn ifâde eden keşf ile bu taayyünlerin kendisinde ortaya çıkışını görür (*zuhur*).⁴²²

Bu âlem sanki kırılmış bir ayna gibi bazı parçalarında “zât-ı vahid” geniş bir şekilde görünür. Diğer parçalarında ise uzun olarak görünür. Halbûki zuhûr eden zât birdir. Bu farklılık ve zıtlık aynaların ve mazharların farklılığından ileri gelmektedir. Yoksa hakîkatta ihtilaf yoktur. Bu kırık âlem aynası Allah’ın isimlerinin gölgesi olduğundan Zât güneşi doğduğunda bazısında bulanık görünüp bazısında berrak ve parlak bir şekilde zuhur eder. Mesala Zât güneşi bazısını kâfir gösterir ki, O, kâhâriyyetin gölgesi olduğundandır. Bazısını mü’min gösterir bu da hâdiyyetin gölgesi olduğu içindir. Hâsılı bu oluş aynaları, isimlerin ve sıfatların karşılıklarını ve ayırmalarını göstermektedir. Zira mahlûkâtın kabiliyetleri farklı farklıdır.⁴²³

Ahmed Hüsâmeddin Efendi’ye göre ruhlar için özel bir mertebe ve bilinen bir makam vardır. Bu makâma “nûrânî ruhların hazretleri” (*hazarâtü ’l-ervâhi ’n-nûrâniyye*) denir. Beşli tasnifte “yüksek melekûtiyyetin hazretleri” (*hazarâtü ’l-melekûtiyyeti ’l-a ’lâ*) olarak geçmektedir. Bu mertebede ruhlar iki çeşit olup biri nurânî latîfe, diğeri zulmânî latîfedir. Nurânî latîfe hayalde tasarruf sahibidir. Akıllı ve işin arkasını düşünen (*müdebbir*) melekler gibi gereğine göre tahavvül ve tağayyüre (*değişime*) maruz kalma ihtimali de vardır. Mesela kişi hayâli gerçek zanneder. Hâlbuki hayalindedir. Şuhûdî değildir. Rüyanın hâricinde bir

---

421 Alak, 96/8.

422 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü ’l- Merâtib*, s. 47-48; Ahmed Hüsâmeddin, *Mezâhirü ’l-vücûd alâ menâbiri ’ş-şuhûd*, c. 1, s. 21.

423 Ahmed Hüsâmeddin, *Makâsıd-ı Sâlikîn*, s. 4.

varlığa sahip değildir. Şuhud ve hayalin her biri birer yansıma yeri (*ma'kes*) elde ederler. Hayalde yansıyan mânevîdir. Bunun için görenin iki tarafı vardır. Onlar da şuhûd ve huzûr gibidir. Onun bağı hâricî bir bağ değildir. İçten gelen rûhânî bağıdır. Bu durumda vücûd hayaldedir. Bu haldeki haricte aransa bulunmaz. Melâike ve rûhâniyet gibi zulmânî latîfe ise cin ve şeytanın kötü nefisleridir. Bunların tam yansıma yeri münâfık kalbidir.⁴²⁴

Ahmed Hüsâmeddin Efendi vücûdun yukarıda zikredilen bu mertebelerini gayb mertebeleri şeklinde de açıklamıştır. O'na göre hazretü'l-gayb'ın tevhid âleminde (*âlem-i tevhid*) çeşitli mertebeleri vardır. İlki gizlilerin gizlisi “gaybu'l-guyub”dur. Bu mertebe “inâyet-i ezeliye ve inâyet-i evvelî” diye isimlendirilir. Cenâb-ı Hakk'ın ilminden başkası bu mertebeye ulaşamaz. Daha sonra ruhlar âleminin (*âlem-i ervâh*) gaybı bulunur. Bu ezelde ve ebedde zuhura gelmiş ve gelecek bütün eşyanın sûretinin yansımasıdır (*aks*). Buna “rûhu'l-âlem” (*kâinâtın ruhu*) denir. “Kur'ân-ı Azîm” ve “Ümmü'l-Kitâb” da budur. Bir kimse “âyân-ı sâbite” mertebesine ulaşırsa مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ “olmuş ve olacak” ı müşâhede eder. Bundan sonraki gayb kalbler âleminin (*âlem-i gulûb*) gaybıdır. Bu mertebe ruhlar âlemindeki küllî sûretlerin (*suver-i külliye*) yansımasıdır (*aks*). Buna ceberût âlemi denir. Bu mertebede yansımalar tafsîlî, küllî ve cüz'î olarak belirli hale gelmiştir. Nefis âlemi ve kalb âlemi (*buna âlemin kalbi de denir*) bu mertebededir. “Levh-i mahfûz” ve “hazretü'l-gayb”a “hayal âlemi” denir. Her bir âlemin kendisinde hayat bulunur. Hayatın olduğu yerde hayal de bulunur. Dünya ehlinin hayali gizli olan şeyle sınırlıdır. Bu ise gaflet ve uyku ölçüsündedir. İnsanlar Huzûr-i Îlâhî'ye perde olan dünya meşguliyetleriyle gaflette ve uykudadır. Hz. Peygamber bunu bir hadîs-i şerifinde “insanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar”⁴²⁵ şeklinde ifade etmiştir. Sonra hayâl âleminin (*âlem-i hayâl*) gaybı vardır. Kâinâtın yansımasının eserleriyle insanlığın cüz'î nefislerinde tabiat olarak bulunmasıdır. O kâinat, insanlığın vücûdlarında belirli ve müşahhas hale gelmiştir. Bu âlem şeriatta dünya semâsı ya da insan bedeni olarak ifade edilir. Gayb mertebelerinden şahâdet âlemine en yakın olan

---

424 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l-Merâtib*, s. 36, 42; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, s. 44-45.

425 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. 2, s. 378.

mertebe bu hayal âlemidir. Bu mertebeden sonra şahâdet âlemi gelir ki “levh-i mahfûz” da yazılı olan “kader-i İlâhî” tüm ayrıntılarıyla bu mertebede gerçekleşir.⁴²⁶

İmam Rabbânî alevî ve bekrî silsileler arasındaki farkı aktarırken Hz. Ali’ye nisbet edilen silsilelerin seyrinin âfâkî (*seyr-i âfâkî*) olduğunu ve bu sülûk ile mârifet tahsil edilirken Hz. Ebu Bekir’e nisbet edilen silsilelerin âfâkî seyre önem vermeyip cezbe odasını aşarak kestirme bir yol ile maksada ulaşmayı amaçladığını ve bu sülûk ile de muhabbet elde edildiğini bildirmiştir.⁴²⁷ Ahmed Hüsâmeddin Efendi’nin eserleri incelendiğinde onun varlık anlayışında “vahdet-i vücûd” düşüncesinin büyük bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Onun bu düşünceye sahip olmasında Osmanlı/Anadolu coğrafyasının “vahdet-i vücûd” düşüncesiyle yoğrulmuş olan tasavvuf kültürü içerisinde yetişmiş olmasının ve tarikat silsilesinde Hz. Ali nisbetine önem vermesinin bir etkisi olduğu düşünülebilir.

---

426 Ahmed Hüsâmeddin, *Zübdetü'l- Merâtib*, s. 44-45; Ahmed Hüsâmeddin, *Hakâyıku't-tecrîd fi menâzili't-tevhîd*, s. 50-51.

427 İmam Rabbânî, *el-Mektûbât*, c. 1, m.no: 290.

SONUÇ

Osmanlı'nın son asrında (1264-1343 / 1847-1925) yaşamış Nakşbendiyye tarikatı şeyhi Ahmed Hüsâmeddin Efendi, Dağıstan bölgesinde doğmuş, Hicaz'da yetişmiş ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ilim-irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Kaynaklarda onun aldığı eğitimlerle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Fatih Medresesi'nde Abbas Fevzi Efendi'den çok kısa bir süre eğitim aldığı bilinen Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Hicaz'da kaldığı on bir yıllık süre zarfında Mahmud Efrecevi, Kıırlı Abdullah Mekki, Ömer Rabbânî ve Kutkaşınlı Yahyâ Bey'le görüştüğü bilinmekte ancak hangi ilimleri, kimlerden aldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece *Yâdigâr-ı Şemsî*'de onun Mahmud Efrecevi'den tekmiî-i nüsah ettiğine dair bir bilgi geçmektedir. Bununla beraber onun yazdığı Kur'an-ı Kerim tefsirine dair eserleri ve işârî tefsir usûlü kitabı diyebileceğimiz *Esrâr-ı ceberûti'l-a'lâ* isimli eseri incelendiğinde tefsir ilmindeki vukûfiyyeti, Arapça ve Farsça kaleme aldığı şiirler vâsıtasıyla da onun bu dillere hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Tasavvufî eğitimini ise ilk olarak Nakşbendiyye-Müceddidiyye şeyhi Abdullah Dihlevî 'nin müridi ve halîfesi olan babası Muhammed Said Efendi'den almıştır. Babasının vefatından sonra Mekke'de bulunan Halil Hamdi Dağıstanî'ye intisab ederek onda da seyir ve sülûkünü tamamlamıştır. Böylece o Muhammed Said Efendi kanalıyla Müceddidî; Halil Hamdi Efendi kanalıyla Halidî kollarında hilâfet sahibi olmuştur. Ayrıca onun Kâdiriyye, Sühreverdiyye ve Çiştîyye tarikatlarından da icâzetleri bulunmaktadır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bağlı olduğu bu tarikatlar ve Nakşbendiyye kollarıyla ilgili silsileler tespit edilerek tezin ilgili bölümlerinde kayıt altına alınmıştır. Ahmed Hüsâmeddin Efendi neseb bakımından Hüseyinî olması dolayısıyla tarîkatta Ehl-i Beyt bağına önem vermiş ve eserlerinde Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e bağlandığı "Silsile-i Zeheb" diye tabir edilen silsileyi kullanmıştır. Onun Hz. Peygamber'e kadar ulaşan soy ağacı da tespit edilerek ilgili bölümde kayıt altına alınmıştır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi derin bir ilmî altyapıya ve etkili bir hitabete sahiptir. Bundan dolayı bulunduğu yerlerde onun ders halkası hızla genişlemiş, hem halktan hem de ilmî tabakadan onun derslerine birçok kişi katılmıştır. Osmanlı resmî evraklarında onun binlerce müridi olduğundan bahsedilmektedir. Bursalı tarihçi Mehmed Şemseddin Efendi (ö.1936) tarafından Bursa'daki dergâhlar ve meşâyih hakkında yazılan *Yâdigâr-ı Şemsî*'de de Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin müridlerinin sayısının yüz binlere ulaştığı bildirilmektedir. Hatta sırf bu sebepten dolayı devlet için tehlike oluşturacağı endişesiyle bulunduğu

yerlerden birkaç kez sürgün edildiği kaydedilmektedir. Ahmed Hüsâmeddin Efendi, ders halkasına katılıp seyir ve sülûkünü tamamlayan kabiliyetli müridlerine hilâfet vererek Anadolu'nun ve Dünya'nın birçok bölgesine halîfeler göndermiştir. Onun tespit edebildiğimiz halîfelerinin sayısı altmış sekizi bulmaktadır. Bu halîfelerin isimleri ve buldukları bölgeler tezin ilgili bölümünde verilmiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî eserleri arasında *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd*, *Zübdetü'l-merâtib*, *Makâsıd-ı sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-ihvân* yer almaktadır. Bu eserlerden *Tuhfetü'l-ihvân* Fatih yangınında kaybolduğu için bu eserle ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Diğer eserleri ise Ahmed Hüsâmeddin Efendi hayatta iken oğulları tarafından neşredilmiştir. *Hakâyıku't-tecrîd fî menâzili't-tevhîd* isimli eserin 1323/1905 tarihli bir yazma nüshası mevcuttur. Ancak bu müellif nüshası değildir. *Zübdetü'l-merâtib* ve *Makâsıd-ı sâlikîn*'in tespit edebildiğimiz yazma nüshaları ise eserler matbu hâle geldikten yaklaşık otuz yıl sonra istinsah edilmiştir. Bu yazma nüshalar incelendiğinde istinsahın matbu eserlerden yapılmış olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Eserlerde konuların işleniş tarzı sohbet havası vermektedir. Ahmed Hüsamedin Efendi Nakşbendî-Müceddidî seyir ve sülûkünün temel uygulamalarını anlattığı bu eserlerinde letâif, murâkebe, zikir ve vahdet-i vücûd gibi konulara geniş yer vermiştir. Ayrıca eserlerinde Ehl-i Sünnet inancına bağlılık konusuna vurgu yapan Ahmed Hüsâmeddin Efendi ru'yetullah konusunda bu düşünceden ayrılarak tahkik mertebesine ulaşanların Allah'ın cemâlini bu dünyadayken müşahede edebilecekleri görüşündedir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tasavvufî düşüncesi genel olarak Nakşbendî-Müceddidî tarîkatı çerçevesinde teşekkül etmiştir. O dinin zâhiri hükümlerinden hiçbir zaman ödün vermemiş ve şeriatı tamam olmayan kişinin tarîkate girmesine karşı çıkmıştır. Şeriat, tarikat ve hakîkatı; birbirini tamamlayan, biri tamam olmadan diğerine geçilemeyen iç içe geçmiş halkalar şeklinde tanımlamıştır. Bunlar arasındaki ihtilâfı da Musa^(as) ile Hızır kıssasındaki ihtilâfa benzeterek bu ayrılığın hakîkî değil sûrî olduğunu ifade etmiştir. Seyir ve sülûk uygulamalarında halvet ve zikirden daha çok sohbeta önem vermiştir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi letâif konusunda ise İmam Rabbânî ile aynı çizgide bulunmaktadır. O, emir âlemine ait latîfeleri Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. İsa, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed^(s)'in fitrat ve makamalarıyla ve halk âlemine âit latîfeleri de emir âlemine âit latîfelerle ilişkilendirmektedir. Bu latîfelerin içerdiği mânâlarla ilgili özgün bilgiler verip bunları Kur'an-ı Kerim'den âyetlerle desteklemektedir.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi varlık anlayışı konusunda bağlı olduğu geleneğin aksine bir tutum takınarak vahdet-i şuhûdu değil, vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiştir. Eserlerinde vahdet-i vücûd kelimesini hiç kullanmamakla beraber *Zübdetü'l-merâtib* isimli eserinin büyük bir kısmını vahdet-i vücûd düşüncesinde ifade edilen varlık ve metebeleri konusuna ayırmıştır.

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin tefsir eserleri ve tefsir anlayışı hakkında Turan Alptekin'in *Esrâru ceberûti'l-a'lâ* isimli eseriyle ilgili yapmış olduğu tanıtım ve değerlendirme dışında henüz akademik bir çalışma yapılmış değildir. Bununla beraber Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin bu yönü de akademik bir çalışma yapılacak yetkinliğe sahiptir. İleride onun müfessir yönüyle ilgili yapılacak akademik çalışmalar Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin daha iyi anlaşılmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2001.
- el-Aclûnî, İsmail bin Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, tahk.: Abdülhamit bin Ahmed, el-Hindî, Mektebetü'l-Asriyye, c. 1-2, Kahire 2000.
- Alptekin, Turan, *Seyyid Ahmed Hüsameddin, Eserleri ve Nakşibendî Öğretinin Kökleri*, Demos Yayınları, İstanbul 2007.
- , "Ahmed Hüsameddin", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 2, s. 90-92.
- Âsım Efendi, *Okyanûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît*, haz.: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, c. 1-6, İstanbul 2013.
- el-Bağdadî, Hâlid, *Risale Fi Hakkı'r-Râbita (Raşahat Kenarında)*, İstanbul 1291.
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru's-Selâm, Riyad 1999.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.
- el-Cürcânî, Muhammed eş-Şerif, *Kitabu't-Ta'rîfât*, tahk.: Muhammed Abdurrahman Marra'slî, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2003.
- Dağıstanî, Ahmed Hüsameddin, *Hakâyıku't-Tecrîd fi Menâzili't-Tevhîd*, Mürettibîn-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1328.
- , *Zübdetü'l-Merâtib*, neşreden: Ali Rıza, Muhammed İsmetullah, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1341.
- , *Mevâlid-i Ehl-i Beyt*, neşreden: Ali Rıza, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.
- , *Makâsıd-ı Sâlikîn*, neşreden: Ali Rıza Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341.
- , *Es-Sohbetü'l-Melei'l-A'lâ fi Tefsîri Sûreti Abese ve Tevellâ*, neşreden: Muhammed İsmetullah, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

- , *Hikmetü'l-Envâr fî Tefsîri Kehfü'l-Esrâr*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddîk, Türk Matbaası, İzmir 1332.
- , *Rûhu'l-Hikem fî Tefsîri Kelimeti'l-Meryem*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddîk, Türk Matbaası, İzmir 1332.
- , *Nûru'l-Hüdâ fî Tefsîri Sûreti Tâhâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Burhânü'l-Asfiyâ fî Tefsîri Sûretü'l-Enbiyâ*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Huccetü'l-Hucec fî Tefsîri Sûreti'l-Hac*, neşreden: Eğinli Ebu Bekir es-Sıddîk, Türk Matbaası, İzmir 1333.
- , *Mezâhiru'l-Vücûd alâ Menâbiri's-Şühûd*, neşreden: Ali Rıza, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1328, 1343, c. 2.
- , *Makâsidü's-Şühûd*, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul 1340.
- , *Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ*, neşreden: Ali Rıza, Muhammed İsmetullah, Kadr Matbaası, İstanbul 1342.
- , "İhlâs ve Murâkabe", *El-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmî, Fennî Türkçe Risaledir*, İstanbul 1330, sayı: 7, s. 107-112.
- , "Lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah", *El-Mirsâd: Menâfi-i İslâmiyyeye Hâdim Dinî, İlmî, Fennî Türkçe Risaledir*, İstanbul 1330, sayı: 8, s. 113-117.
- Damar, Ali Rıza, *Ahmed Hüsâmeddin ve Makâsidü's-Sâlikîn Adlı Eserin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi) Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998.
- Ebû Dâvûd Süleyman es-Secistânî, *Sünenü Ebi Dâvud*, tahk.: Şuayb el-Arnâvut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2009.
- Ergin, Ali Şakir, "Fenni Efendi", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, c. 12 s. 349.
- Ertuğrul, İsmail Fenni, *Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî*, haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınları, İstanbul 2008.

- Gazâlî, Muhammed, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, c. 1-4, İstanbul 2012.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddin, *Câmi'u'l-Usûl: Veliler ve Tarikatlarda Usûl*, çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul 1977.
- Gündüz, İrfan, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2007, sayı: 19, s. 23-53.
- , *Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Haksever, Ahmet Cahid, *Ya'kûb-ı Çerhî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Herevî, Ebu'l-Hasan Nûreddin el-Molla, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, Dâru'l-Fikr*, c. 1-9, Beyrut 2002.
- el-Herevi, Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü'Sâirîn, Tasavvufta Yüz Basamak*, çev: Abdürrezak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008.
- el-Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2010.
- el-İsfehanî, Ragıp, *Müfredât*, tahk.: Safvan Adnan Davudî, Daru-ş-Şamiyye, Beyrut 2002.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Maarif, c. 1-6, Kahire 1119.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Bursa, ts..
- el-Kâşânî, Kemâleddin Abdurrazzâk, *Istılâhâtu's-Sûfiyye*, Dâru'l-Hikmet, Beyrut 1995.
- el-Kazvîni, Muhammed b. Yezid İbni Mâce, Sünenü İbni Mâce, tahk.: Şuayb el-Arnâvût, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, c. 1-5, Dımeşk 2009.
- el-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed bin İshâk, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, tahk.: Ahmed Şemsüddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Şeyh-i Ekber İbni Arabî Düşüncesine Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2011.

- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, c. 1-5, İstanbul 2010.
- el- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Muhammed b. eş-Şerif, Dâru's-şa'b, Kahire 1989.
- Kutluca, Zeynep Şeyma, *Ahmed Hüsâmeddin Dağüstânî'nin Zübdetü'l-Merâtib İsimli Eseri (inceleme ve metin)* (Yükseklisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- , "Kitap Değerlendirmesi", *Tasavvuf - İlimî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2012, Sayı: 29, s. 199-209.
- Mehmet Nuri Şemseddin, *Miftahu'l-Kulûb*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1969.
- Mehmet Şemseddin, *Bursa Dergahları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yayınları, Bursa 1997.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc., *Sahîhu Müslim*, Dâru Tîbe, Riyad 2006.
- en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, tahk.: Muhammed Nâsuruddin el-Elbânî, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1988.
- Ordulu, Süleyman Sâmi, *Rehber-i Tâlibîn*, Hâşim Matbaası, İstanbul 1343.
- Öngören, Reşat, "Şeyh", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 39, s. 50-52.
- , "Tarikat", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, c. 40, s. 95-105.
- , "Zikir", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, c.44, s. 409-412.
- Özel, Ahmed, "er-Rukkâlî, Ebu'l-Haydar Hüsâmüddîn Ahmed b. Muhammed", *Mevsûatü a'lâmi'l-ulemâi ve'l-udebâi'l-arabi ve'l-müslimîn*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2005, c. 10, s. 398-400.
- Öztürk, Musa Kazım, *İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler*, Yenigün Matbaası, Ankara 1969.
- , *Seyyid Ahmed Hüsameddin Hazretleri, Hayatı ve Eserleri*, Karakaş Matbaacılık, İstanbul 1996.

- , *Edvâr-ı Âlemden Parçalar*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1953.
- , *Hakikat Yolunu Arayanlar*, Karakaş Matbaası, İstanbul 1995.
- , *Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı*, Ayyıldız Matbaası, İzmir, c. 1 (1974), c. 2 (1976), c. 3 (1980), c. 4, (1985).
- es-Sirhindî, İmam Rabbânî Ahmed el-Fârûkî, *el-Mektûbât*, Arapçaya çev.: Muhammed Murad el-Kazanî, el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, c.1-3, İstanbul ts..
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer, *Avârifü'l-Meârif*, tahk.: Samir Şems, Dâru's-Sâdır, Beyrut 2010.
- Süslü, Zahir, *Mekâsıd-ı Sâlikîn (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2011.
- Şahin, Kamil, "Abdurrahman Kamil Yetkin", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, c. 43, s. 504-505.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Halil Hamdi Dağistanî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.
- , *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.
- , *Hindistan'dan Anadolu'ya Müceddidîlik*, Hititkitap Yayınevi, Çorum 2014.
- et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn ve'l-Ulûm*, tahk.: Ali Dahruc, Mektebeti Lübnân Nâşirûn, c. 1-2, Beyrut 1996.
- Tek, Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler –Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği-*, Emin Yayınları, Bursa 2008.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. es-Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: Beşşar Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1998.
- Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri*, Tarîkatı, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.
- , *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

et-Tûsî, Ebu Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, tahk.: Abdülhalîm Mahmûd, Abdülbâkî Sürur, Dâru'l-Kütübü'l-Hadîs, Kahire 1960.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

-----, "Tevbe", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c. 41, s. 284-285.

Vassaf, Osman-zâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, c. 1-5, İstanbul 2011.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c. 1-10, İstanbul 1979.

Yücel, Ahmet, "Şeyh", *DİA*, Türküye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, c. 39, s. 50.

Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

Arşiv Belgeleri

BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 16/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1378, gömlek no: 28, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 15/R/1304 (Hicrî), dosya no: 1391, gömlek no: 34, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 4/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 4, fon kodu: DH. ŞFR..

BOA, tarih: 3/Ts/1302 (Hicrî), dosya no: 132, gömlek no: 3, fon kodu: DH. ŞFR..

BOA, tarih: 26/S/1304 (Hicrî), dosya no: 1380, gömlek no: 37, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 44, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 25/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1421, gömlek no: 66, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 29/Ş/1304 (Hicrî), dosya no: 1422, gömlek no: 52, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 17/Z/1304 (Hicrî), dosya no: 1444, gömlek no: 69, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 1033, gömlek no: 81387, fon kodu: İ.DH..

BOA, tarih: 29/N/1304 (Hicrî), dosya no: 203, gömlek no: 69, fon kodu: Y.A.HUS..

BOA, tarih: 19/Ş/1307 (Hicrî), dosya no: 16, gömlek no: 76, fon kodu: Y.PRK. UM..

BOA, tarih: 14/Ş/1315 (Hicrî), dosya no: 978, gömlek no: 73341, fon kodu: BEO..

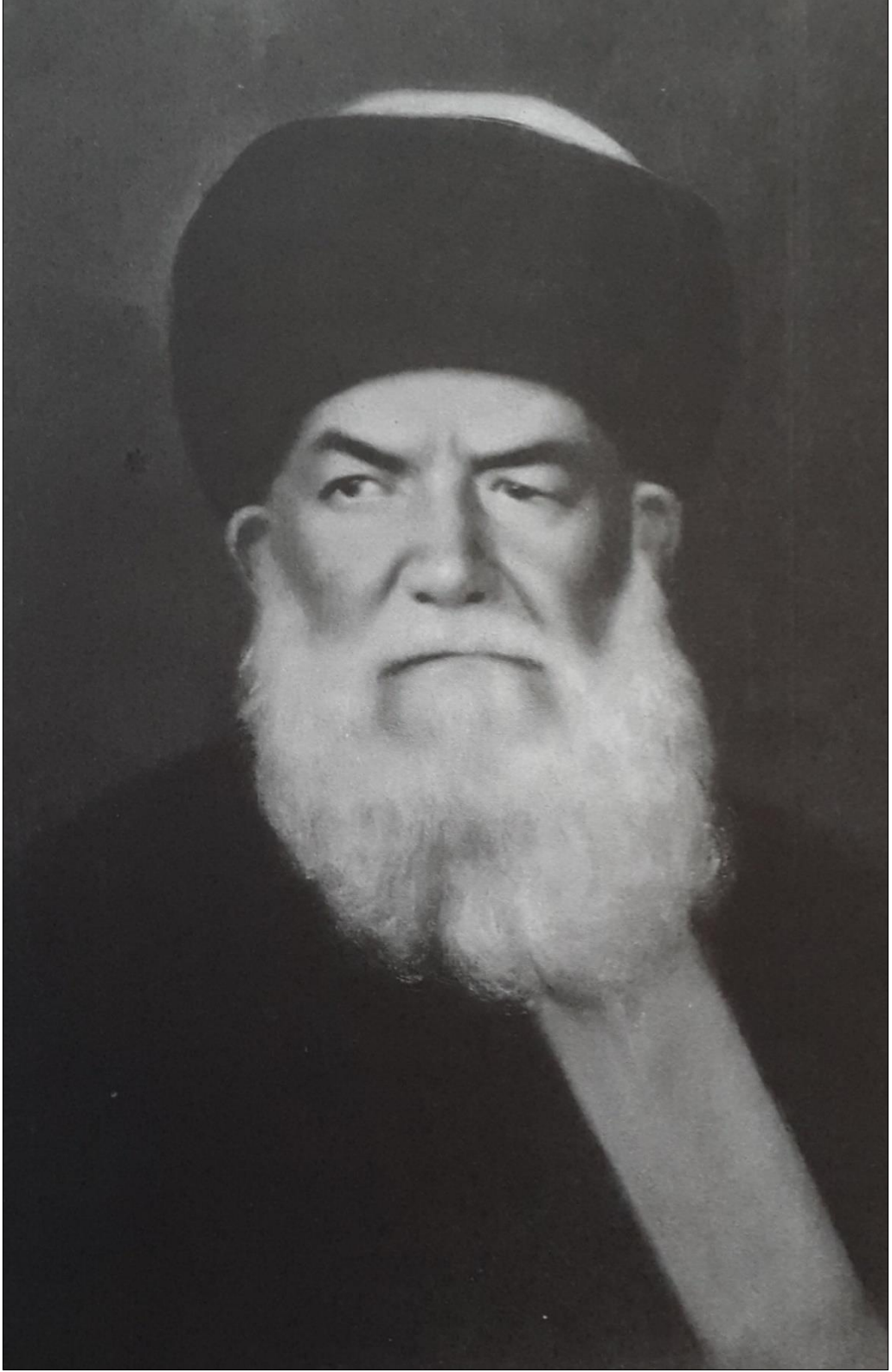
BOA, tarih: 1/Z/1317 (Hicrî), dosya no: 2327, gömlek no: 5, fon kodu: DH. MKT..

BOA, tarih: 14/C/1318 (Hicrî), dosya no: 1560, gömlek no: 116997, fon kodu: BEO..

BOA, tarih: 07/N/1317 (Hicrî), dosya no: 1428, gömlek no: 107065, fon kodu: BEO..

BOA, tarih: 05/M/1317 (Hicrî), dosya no: 1309, gömlek no: 98126, fon kodu: BEO..

EKLER

Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Bir Portresi

Ahmed Hüsâmeddin Dağistanî'nin Yaşlılık Devrine Ait Bir Fotoğraf

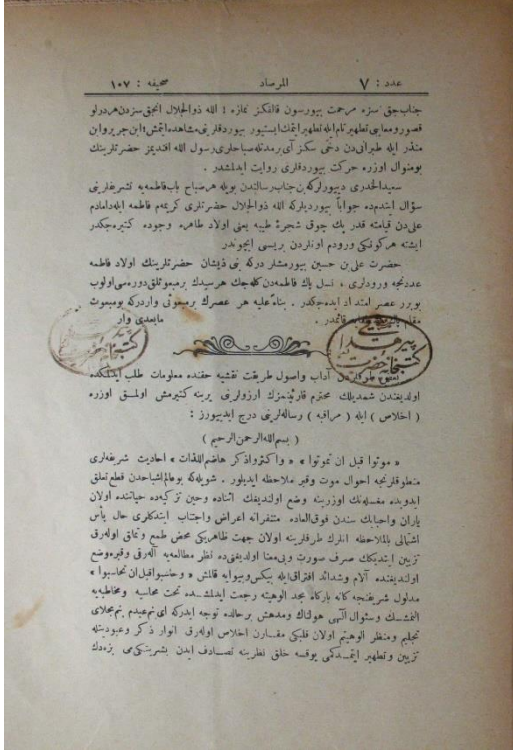

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Aile Kabristanı

Ahmed Hüsâmeddin Efendi'nin Kabri

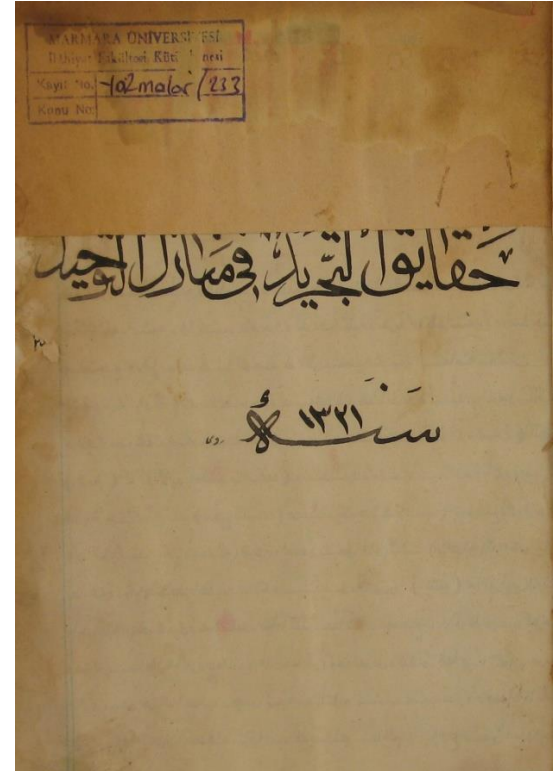
Mirsas Dergisi "İhlas ve Murakabe"

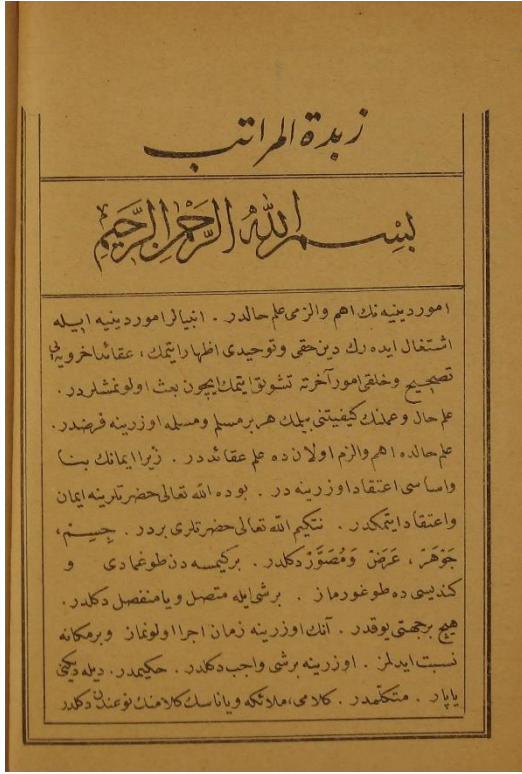
Mirsad Dergisi 1. Sayı Dış Kapak

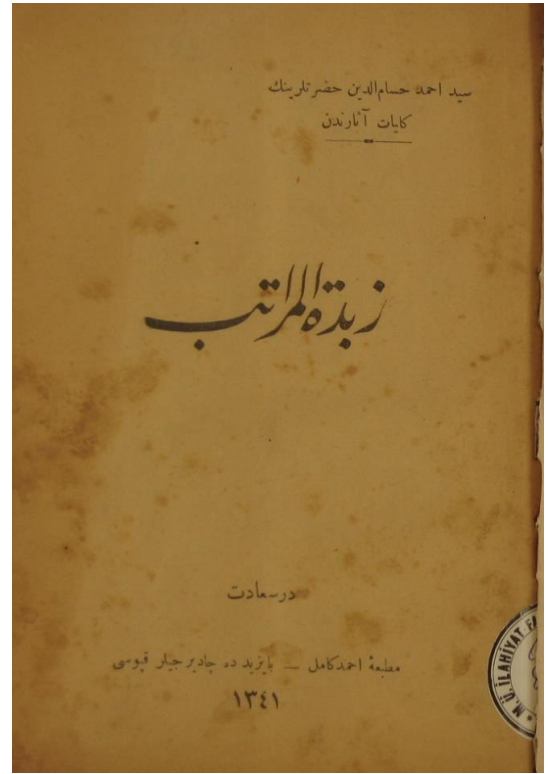
Hakâyiku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd
Yazma Nüshanın İç Kapağı

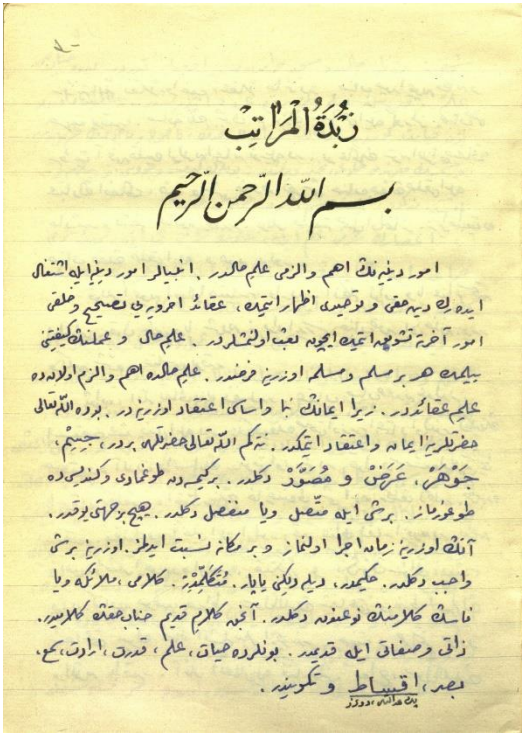
Hakâyiku't-Tecrîd fî Menâzili't-Tevhîd
Yazma Nüshanın İç Kapağı

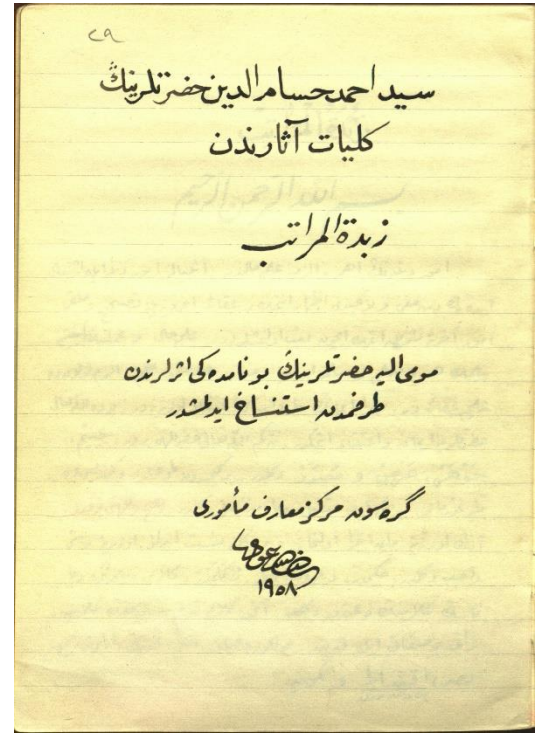
Makâsıd-ı Sâlikîn Zübdetü'l-Merâtib Giriş (Matbu)

Zübdetü'l-Merâtib Kapak (Matbu)

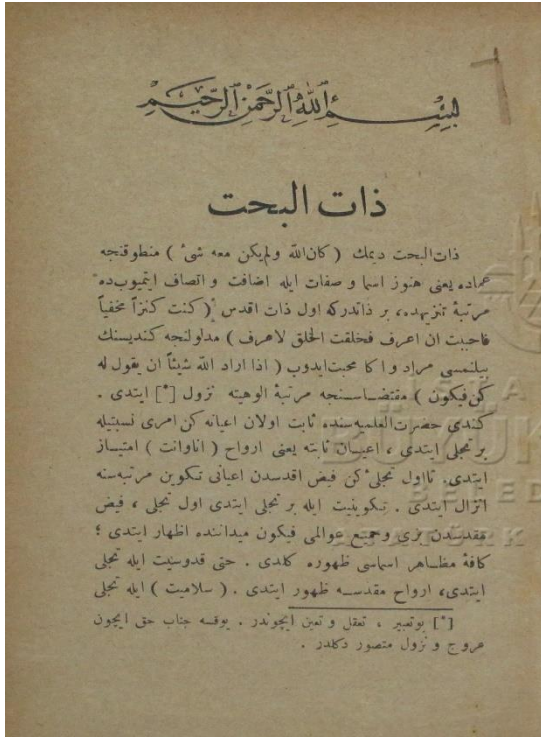

Zübdetü'l-Merâtib Giriş (Yazma)

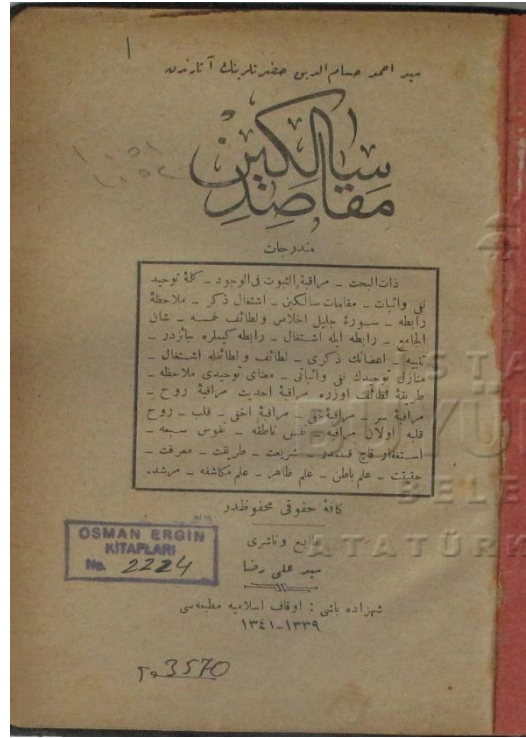

Zübdetü'l-Merâtib İç Kapak (Yazma)

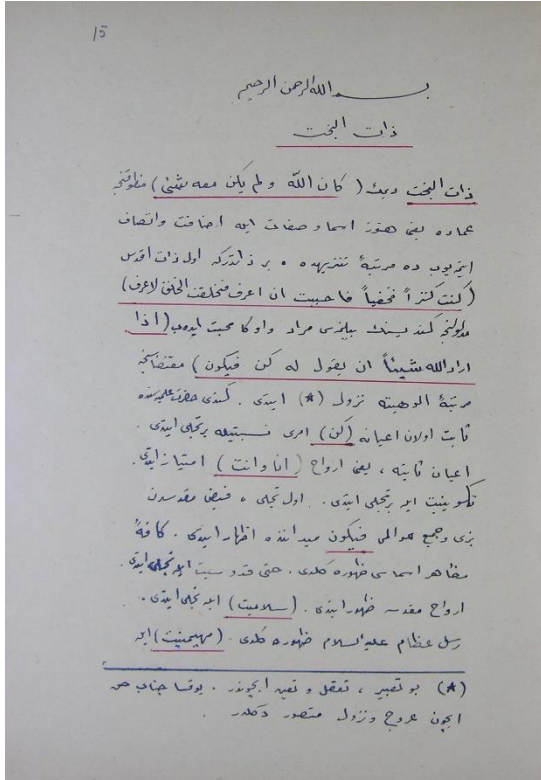

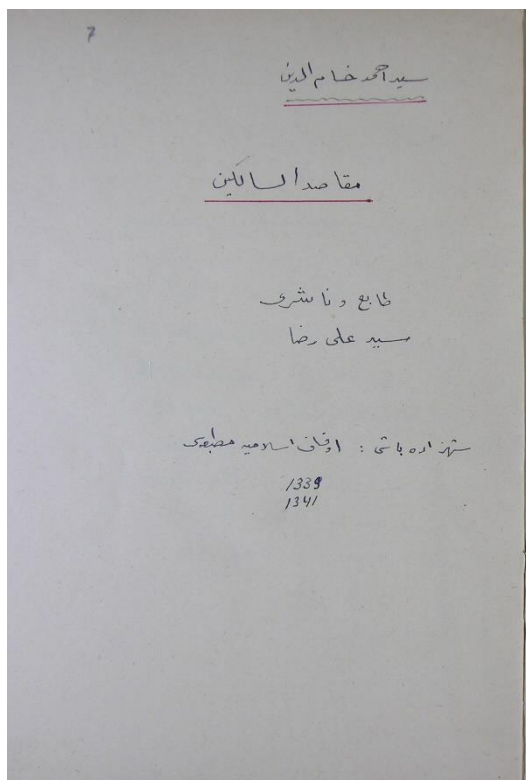
Makâsıd-ı Sâlikîn Giriş (Matbu)

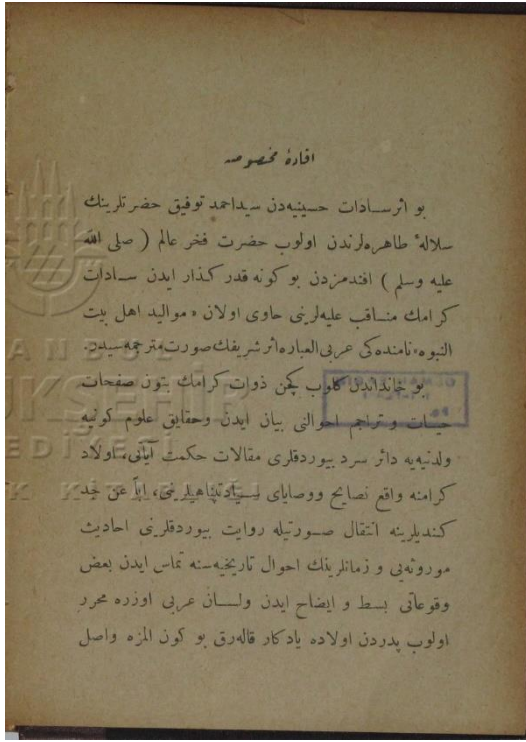
Makâsıd-ı Sâlikîn İç Kapak (Matbu)

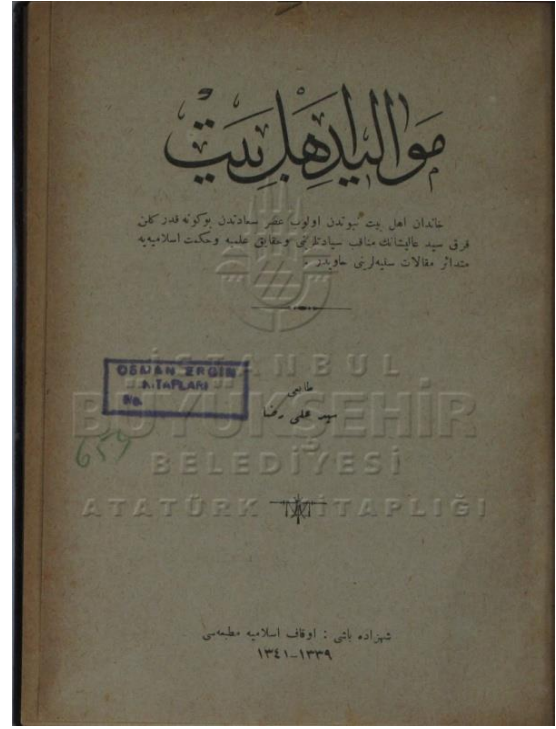
Makâsıd-ı Sâlikîn Giriş (Yazma)

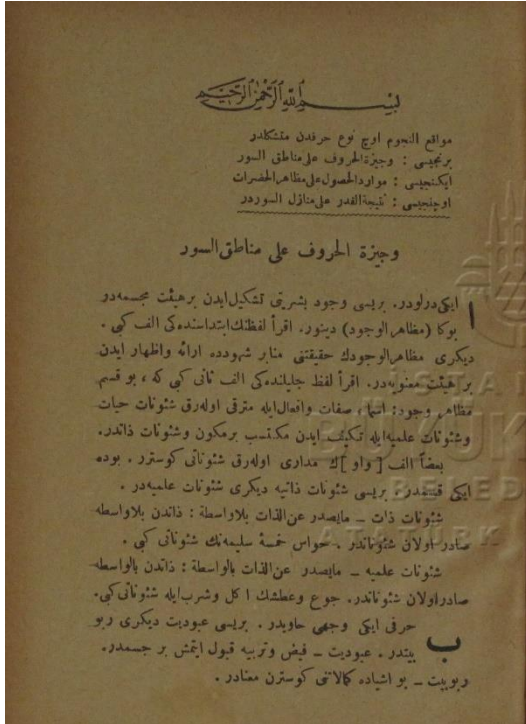
Makâsıd-ı Sâlikîn İç Kapak (Yazma)

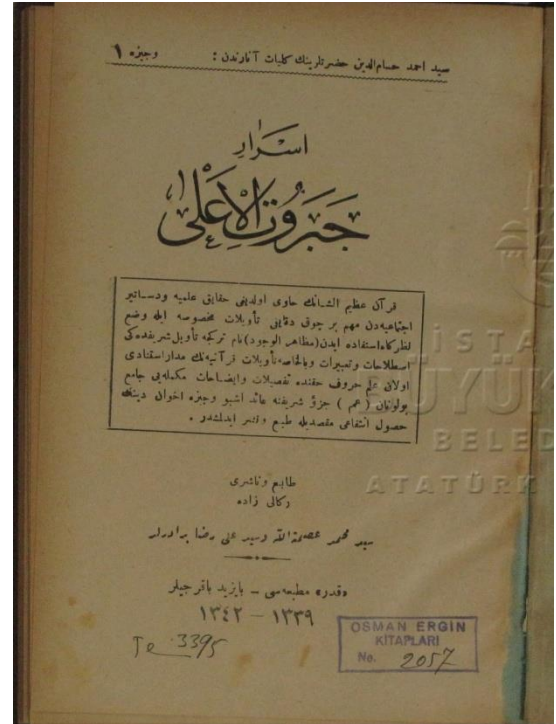
Mevâlid-i Ehl-i Beyt Giriş

Mevâlid-i Ehl-i Beyt İç Kapak

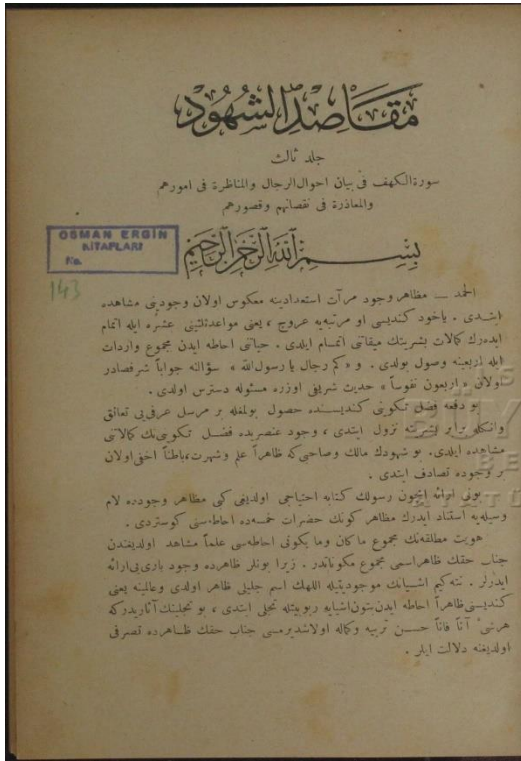

Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ Giriş

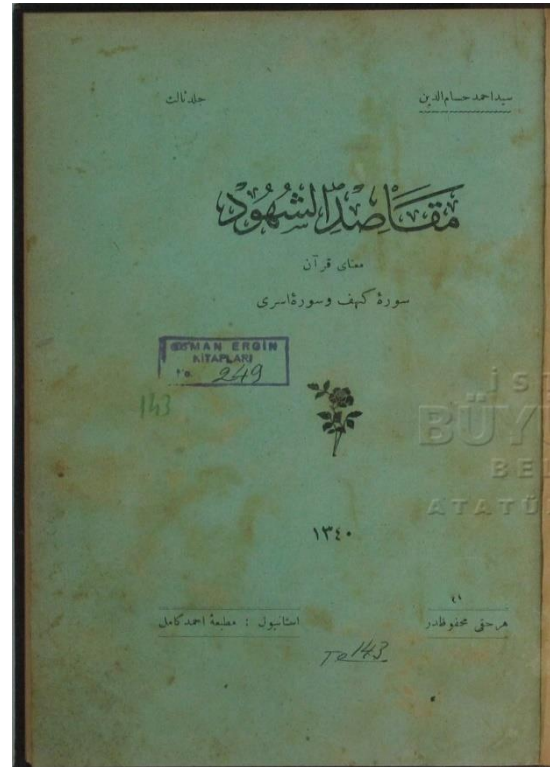
Esrâr-ı Ceberûti'l-A'lâ İç Kapak

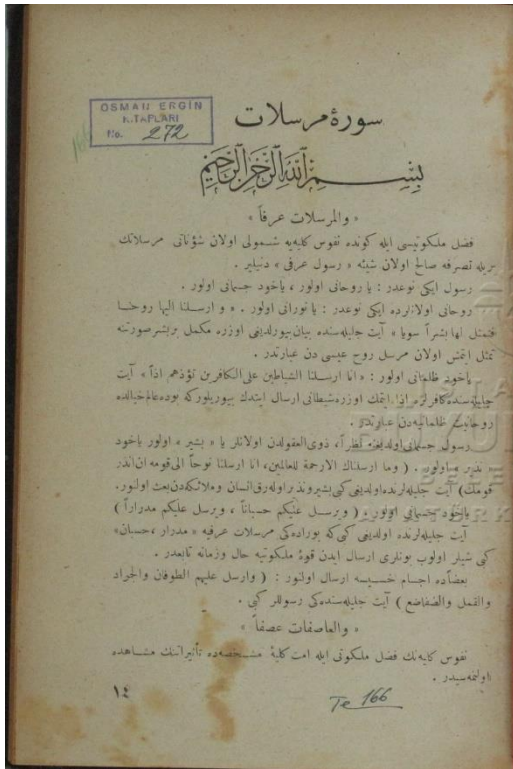
Makâsıdü 'ş-Şühûd

Giriş

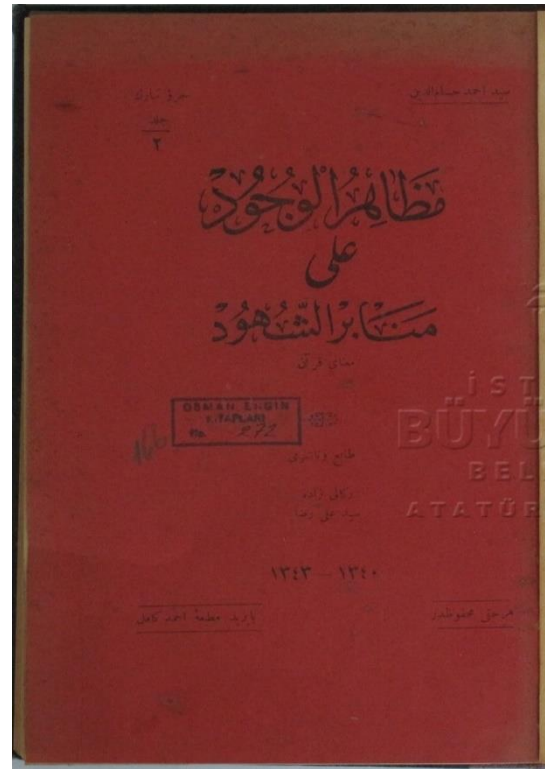
Makâsıdü 'ş-Şühûd

Dış Kapak

Mezâhiru 'l-Vücûd alâ Menâbiri 'ş-Şuhûd

Giriş

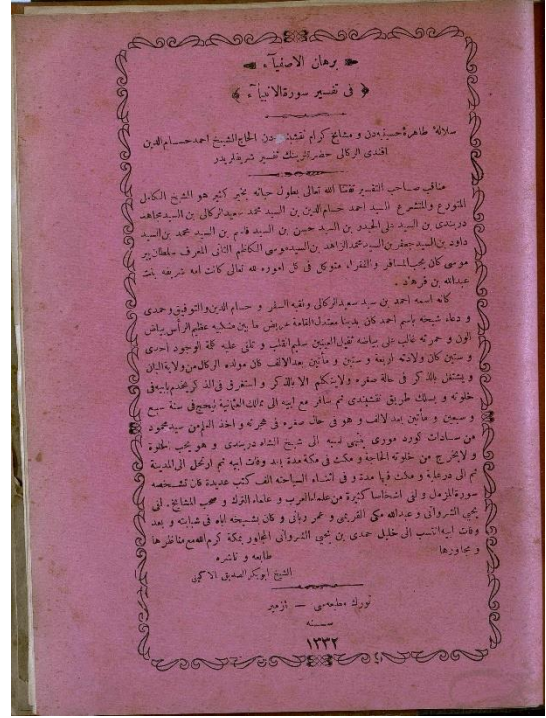
Mezâhiru 'l-Vücûd alâ Menâbiri 'ş-Şuhûd

Dış Kapak

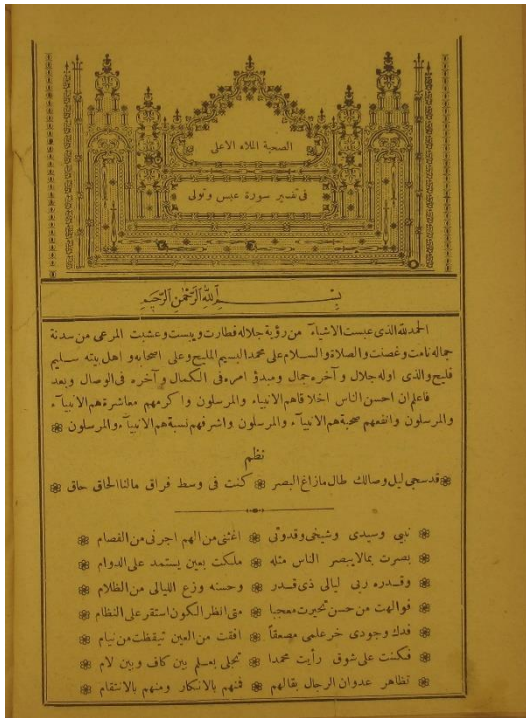
Burhânü'l-Asfiyâ fî Tefsîri Sûreti'l-Enbiyâ

Giriş

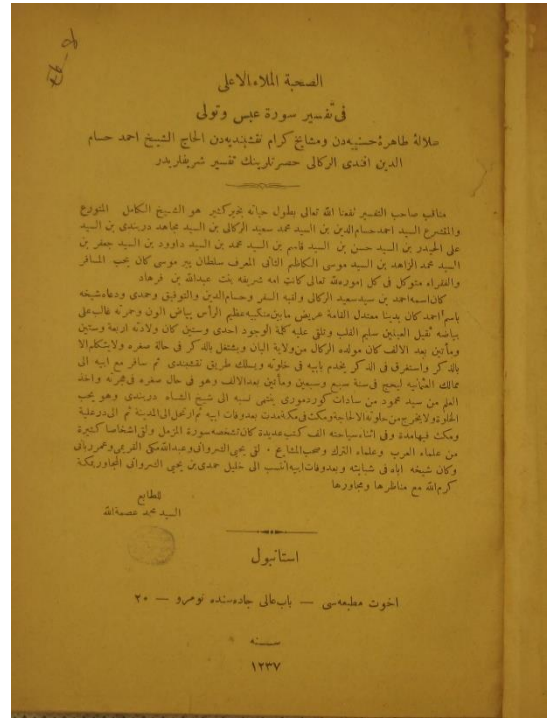
Burhânü'l-Asfiyâ fî Tefsîri Sûreti'l-Enbiyâ

Dış Kapak

Es-Sohbetü'l-Melei'l-A'lâ fî Tefsîri Sûreti Abese ve Tevellâ

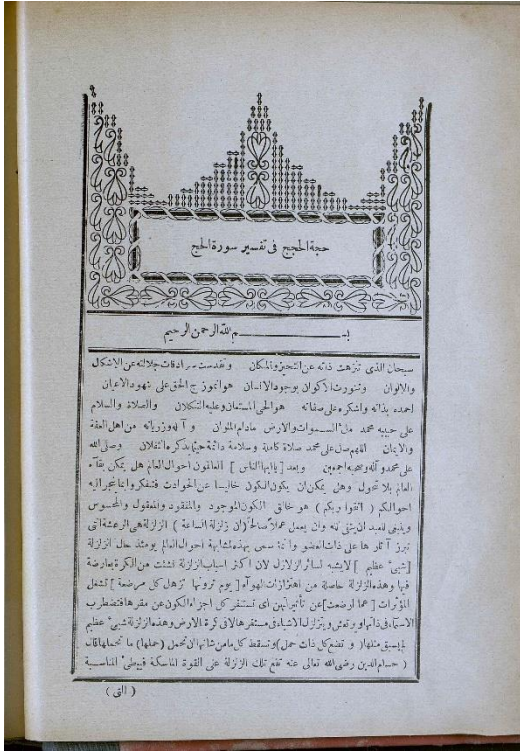
Giriş

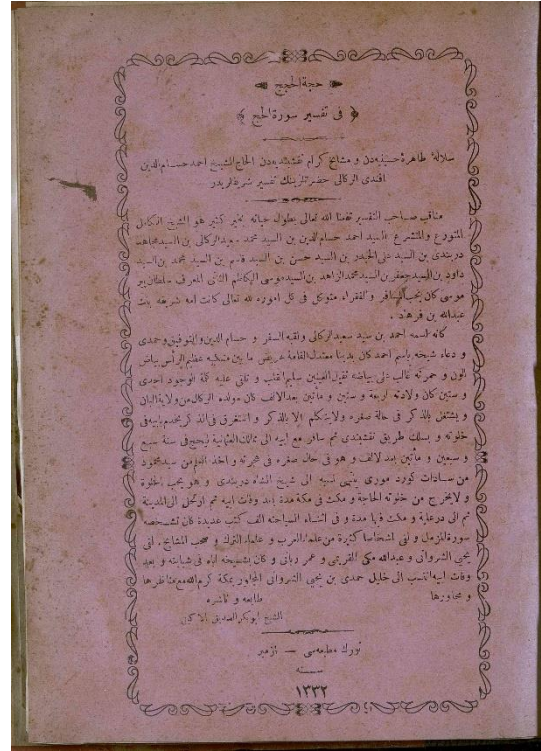
Es-Sohbetü'l-Melei'l-A'lâ fî Tefsîri Sûreti Abese ve Tevellâ

Dış Kapak

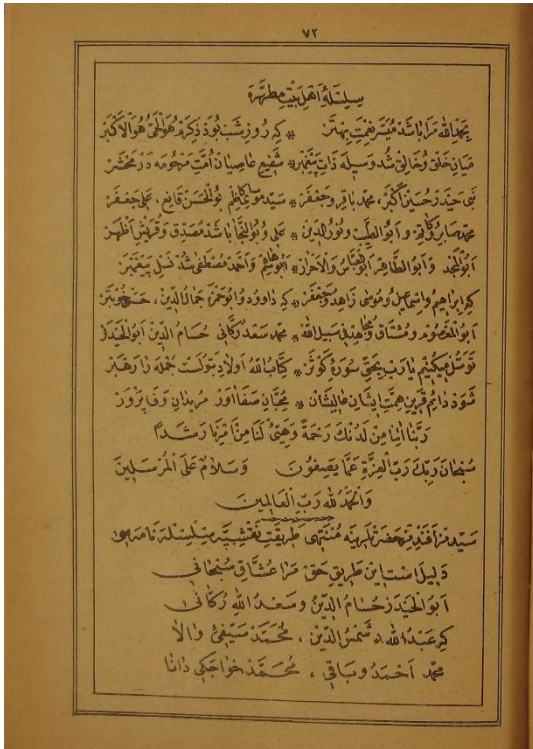

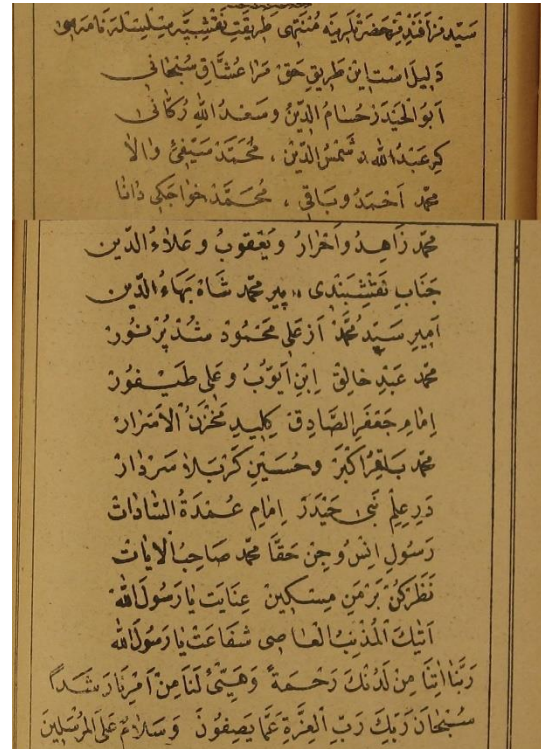
Hucce'tü'l-Hucec fî Tefsîri Sûreti'l-Hac
Giriş

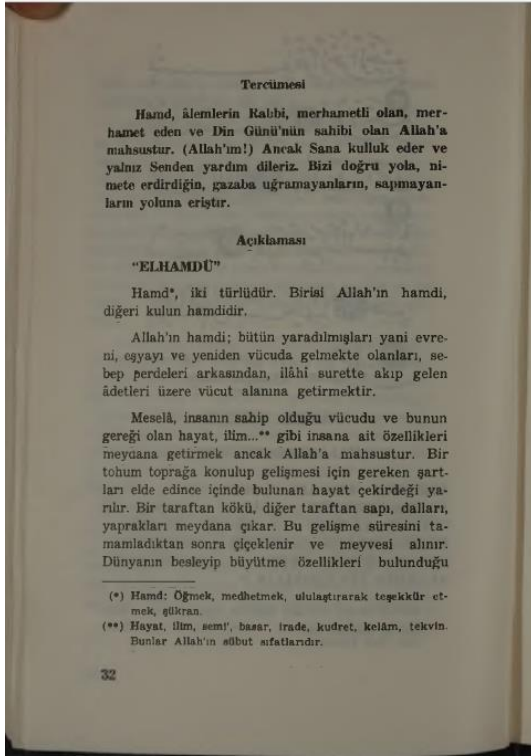
Hucce'tü'l-Hucec fî Tefsîri Sûreti'l-Hac
Dış kapak

Ahmed Hüsameddin Efendi'nin Ehl-i beyt
silsilesi (Zübdetü'l-merâtib, s. 72)

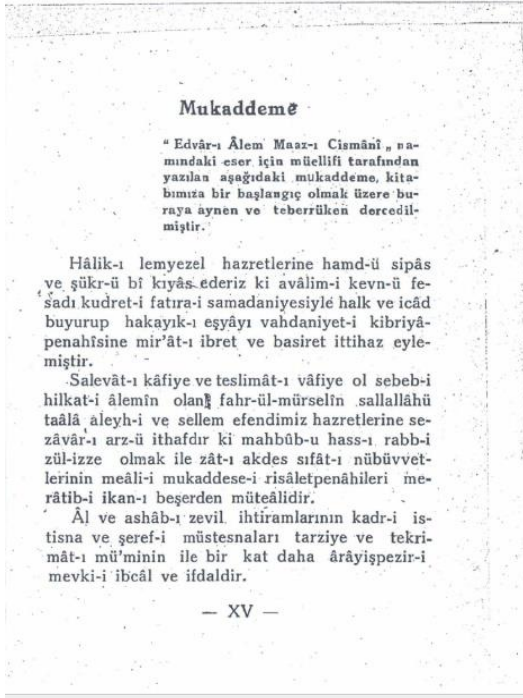
Ahmed Hüsameddin Efendi'nin Nakşbendî
silsilesi (Zübdetü'l-merâtib s. 72-73)

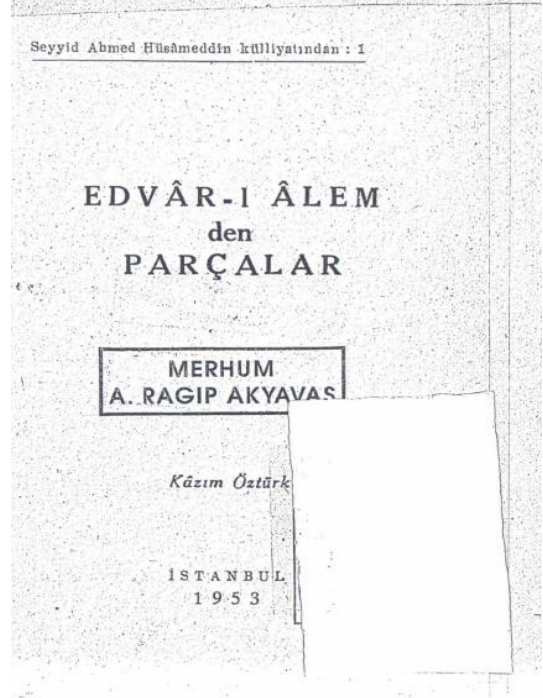
Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı
Giriş

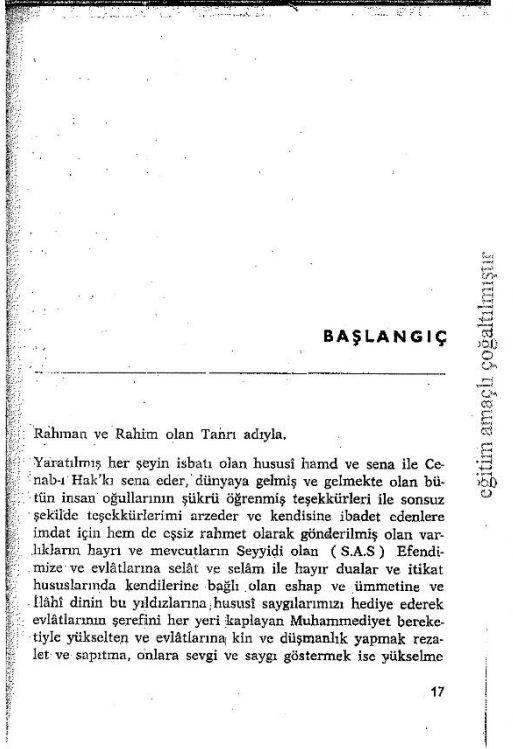
Kur'an'ın 20. Asra Göre Anlamı
İç kapak

Edvâr-ı Âlemden Parçalar
Giriş

Edvâr-ı Âlemden Parçalar
İç Kapak

İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler

Giriş

İslam Felsefesine Işık Veren Seyyidler

İç kapak

